

**BOSNA – HERSEK,
GAZİ HÜSREV BEY VE KÜLLİYESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ramize Derya GÜLER

**Enstitü Ana Bilim Dalı : TARİH
Enstitü Bilim Dalı : YENİÇAĞ TARİHİ**

148442

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. M. Hüdai ŞENTÜRK

EYLÜL 2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BOSNA – HERSEK,
GAZİ HÜSREV BEY VE KÜLLİYESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Ramize Derya GÜLER

Enstitü Ana Bilim Dalı: TARİH
Enstitü Bilim Dalı: YENİÇAĞ TARİHİ

Bu tez .././20.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği/ Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr.

Mehmet ALPARGU

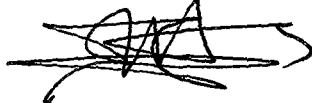
Jüri Başkanı

Yard. Doç. Dr.

M. Hüdayi SENTEPE

Jüri Üyesi

Yard. Doç. Dr.

Hüseyin YORULMAZ

Jüri Üyesi

ÖNSÖZ

Bu araştırmada; Bosna topraklarına tarihin belirli dönemlerinde hakim olmuş unsurların izleri, Boşnak kimliğinin oluşum aşamaları ve bugünkü siyasi yapının gelişimi incelenmiştir. Araştırmamızda Bosna Hersek kültürüne izler bırakmış Gazi Hüsrev Bey önemli bir yer tutmaktadır.

“Hedefler hep vardır ama ulaşanlar çok azdır.” Gazi Hüsrev Bey varolan hedeflere ulaşmış ve tarih dediğimiz hafızaya derin izler bırakmış bir şahıs olarak karşımıza çıkmaktadır. Ben de zannımca bu araştırmamla, Gazi Hüsrev Bey’in Bosna Hersek üzerinde ve Boşnak milletinin var olmasındaki izlerinin ortaya çıkmasında bir nebze katkı sahibi olmaya çalıştım.

Bu çalışmamda başta değerli hocam, Sayın Yrd.Doç. Dr. Hüdai ŞENTÜRK’e, İslâmî Araştırmalar Enstitüsü’nde yaptığım kaynak taramalarında Bosna Hersek hakkındaki engin bilgi ve belge birikimini bana sunan Muhammed ARUÇI’ye, bana sürekli maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen kıymetli babam Aydın YILMAZ, annem Şadiye YILMAZ ve sevgili eşim H. Murat GÜLER’e teşekkürü bir borç bilirim. Saygılarımla.

Ramize Derya GÜLER

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	III
ŞEKİLLER LİSTESİ	IV
TABLolar LİSTESİ	V
ÖZET	VI
SUMMARY	VII
GİRİŞ	1
1. BOSNA- HERSEK	4
1.1 Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Bosna-Hersek.....	4
1.2 Osmanlı İdaresinde Bosna-Hersek.....	7
1.2.1 Bosna Sancağının Osmanlı Devleti Açısından Jeopolitik Önemi.....	10
1.2.2 Bosna Halkının İslâmiyet’i Benimsemesi.....	12
1.2.3 Osmanlı İdaresindeki Bosna’da Sosyal Yapının Gelişimi.....	17
1.2.4 Kapetaniler.....	19
1.2.5 Osmanlı Hâkimiyetinin Bosna’da Zayıflama Süreci.....	21
1.2.6 Ayanlık Müessesesinin Oluşması, Bosna Siyaset ve Ekonomisine Etkileri.....	25
1.2.7 Bosna’da İsyânlar Dönemi.....	26
1.3 Avusturya Macaristan Dönemi ve Bosnalı Müslümanların Statüsü.....	29
1.4 Yugoslavya Döneminde Bosna-Hersek Müslümanları.....	32
2. GAZİ HÜSREV BEY	37
2.1 Gazi Hüsrev Bey ve Ailesi.....	37
2.2 Gazi Hüsrev Bey’in Faaliyetleri.....	38
2.3 Gazi Hüsrev Bey’in Bosna-Hersek’e Hizmetleri.....	42
3. GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ	48
3.1 Gazi Hüsrev Bey Cami.....	48
3.2 Gazi Hüsrev Bey Camii Şadırvanı.....	55
3.3 Gazi Hüsrev Bey Medresesi.....	56

3.4 Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi.....	62
3.5 Gazi Hüsrev Bey Hankahı.....	67
3.6 Gazi Hüsrev Bey İmaret ve Misafirhanesi.....	69
3.7 Gazi Hüsrev Bey Saat Kulesi.....	70
3.8 Gazi Hüsrev Bey Muvakkıthanesi.....	70
3.9 Gazi Hüsrev Bey Hamamı.....	71
3.10 Gazi Hüsrev Bey Hastahanesi.....	73
3.11 Gazi Hüsrev Bey Türbesi.....	74
3.12. Gazi Hüsrev Bey Bedesten ve Hanlar.....	77
3.12.1. Bedesten.....	77
3.12.2. Gazi Hüsrev Bey Hanları.....	78
4. GAZİ HÜSREV BEY VAKFI VAKFİYELERİ	82
SONUÇ.....	88
KAYNAKLAR.....	90
EKLER.....	97
ÖZGEÇMİŞ.....	104

KISALTMALAR

C.	: Cild.
S.	: Sayfa
Bk.	: Bakınız
Yay.	: Yayınları
Terc.	: Tercüme
Haz.	: Hazırlayan
GHB	: Gazi Hüsrev Bey
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
DİA	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
AÜİFD	: AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi
IRSICA	: İslâm Tarih Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
POF	: Prilozi za Orijentalni Filologiju, Orijentalni İnstitu u Sarajevu Şarkiyat Enstitüsü, Sarajevo, Düzensiz.
G-VIS	: Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice Kraljevine Jugoslavije, Vrhovno Islamsko Starjenstvo USFRJ, Sarajevo, iki aylık.
Spomenica	: <i>Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodišnjice</i> , Sarajevo 1932.
M. T. Okiç, “GHB Camii..”	: M. Tayyib Okiç, “ Gazi Hüsrev Beğ ve onun camiine bir minare daha ilave edilmesine dair bir vesika”, <i>Necati Lugal Armağanı</i> , Ankara 1968.
M. Handzic, İslamizacija..:	Mehmed Handzic, <i>İslamizacija Bosne-Hercegovine</i> , Sarajevo 1940.

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa no
Şekil 1: Gazi Hüsrev Bey Câmii Kesiti	51
Şekil 2: Gazi Hüsrev Bey Medresesinin bir plân örneği.....	59
Şekil 3: Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin dıştan bir görünüşü.....	61
Şekil 4: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Plânı.....	72
Şekil 5: Moriča Han Plânı.....	80

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı'nın Balkanlar'daki mirasının dünü ve bugünü.....	88
--	----

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Bosna-Hersek, Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna.

Bu tez sırasıyla; Osmanlı yönetimi altındaki Bosna'yı, Boşnakların oluşumunu, Osmanlı devletinden kopuş sürecini, Avusturya Macaristan Yönetimi dönemini, Yugoslavya Cumhuriyetinin parçası olmasını, Yugoslavya'nın çözülüşünü ve son olarak 1992-1995 yılları arasındaki iç savaşı içermektedir. Bosna-Hersek'in tarihsel süreci en eski dönemlerden itibaren incelenmiştir. Özellikle Osmanlı yönetimi esnasında Bosna'nın gelişimi detaylı olarak incelenmiştir.

Bu tezin diğer kısımları Gazi Hüsrev Beyi içermektedir. 1521 yılında Bosna'ya vali olarak atanan kısa kesintilerle birlikte 1541'deki ölümüne de görevinde kalan Gazi Hüsrev Bey, Saraybosna'nın gerçek kurucusudur. Bahs edilen Bosna'nın fethinden Gazi Hüsrev Bey dönemine kadar Bosna 17 mahalleli bir şehir haline gelmiştir.. Onun Saraybosna'da ve diğer bazı köylerde kurduğu binaları (cami, hamam, medrese, tekke, kütüphane, imaret, mektep) ve vakıfları sayesinde, Gazi Hüsrev Bey Bosna-Hersek'e hizmet eden en ünlü ve en önemli kişi haline gelmiştir.

Netice itibarıyla; Bosna Osmanlı Devleti için oldukça önemliydi. Osmanlı hakimiyeti sırasında, Hristiyan Avrupa'nın ortasında yatan Müslüman Bosna, küçük bir köyden kültür ve ticaret merkezi haline gelmiştir. Sonuç olarak bu tez, Bosna Müslümanlarının ortaçağdan Yugoslavya'nın yıkılışına kadar ki tarihsel gelişimlerini tetkik etmektedir.

SUMMARY

Bosnia-Herzeg, Ghazi Khusraw Bag, Ghazi Khusraw Bag's Complex (Kulliye)

Keywords: Bosnia-Herzeg, Ghazi Khusraw Bag, Sarajevo.

This thesis consists the following parts; The Ottomans domination in Bosnia- Constitution of Bosnians - Splitting process from the Ottoman State - During the Austro-Hungarian Administration – Becoming union of Yugoslavia Republic- Dissolution of Yugoslavia and finally civil war between 1992-1995 years. Bosnia and Herzegovina's historical process was been researched from the ancient time. Especially During the Ottoman's domination, the improvement of Bosnia has been thoroughly analyzed.

The other sides of this thesis includes Ghazi Khusraw Bag. Ghazi Khusraw Bag, the real founder of Sarajevo, was appointed Governor of Bosnia in 1521, and remained there, with small interruptions, until 1541, when he died. In the mean time, from the time of the Turkish conquest until the coming of Ghazi Khusraw Bag, Bosnia grew into a town with seventeen microregions (mahalla). Thanks to the buildings (mosque, public bath, madrasah, tekya, library, imarat, mekteb) he built in Sarajevo and some other towns in Bosnia, and his foundations (vakuf), Ghazi Khusraw Bag is the greatest and most important legator in Bosnia and Herzegovina.

Consequently; the Bosnia was very important for the Ottoman State. During the Ottoman Domination; Muslim Bosnia, which is lying in the middle of the Christian Europe became from a small village to a cultural and commercial center. As a result of this thesis, the historic development of the Muslim's of Bosnia and Herzegovina was investigated from the middle ages to the dissolution of Yugoslavia.

GİRİŞ

Bu araştırmanın yapılmasındaki amaç, Saraybosna'nın simgesi haline gelmiş olan Gazi Hüsrev Bey'i ve inşâ ettirdiği külliyesini araştırmaktır. Aynı zamanda bu araştırmada külliyenin içinde bulunduğu Bosna-Hersek topraklarının tarihi de incelenmiştir. Araştırma sırasında elde edilen az sayıda Gazi Hüsrev Bey ile ilgili Türkçe kaynaklar ve yabancı kaynaklar derlenmiştir; ayrıca arşiv vesikalarından da faydalanılmaya çalışılmıştır. Böylece, hakkında Türkçe olarak sadece birkaç makale hazırlanmış olan Gazi Hüsrev Bey'le ilgili bir tez hazırlanıp okuyucuya sunulmuştur.

Bosna Hersek, 1991'de bağımsızlığını ilan eden ve eski Yugoslavya'yı oluşturan federe cumhuriyetlerden biridir. Yüzölçümü 51.129 km² olan Bosna-Hersek, doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ, kuzey ve batıda ise Hırvatistan Cumhuriyetleri ile çevrilidir. Adriyatik Denizi'nde 20 km uzunluğunda kıyısı vardır. Topraklarının çoğu dağlık olup verimli ovaları daha ziyade kuzeyde bulunur. Su kaynakları bakımından oldukça zengindir, Sava ve Neretva büyük akarsularını teşkil eder. İliriya menşeli Bosna ismi, aynı adı taşıyan ırmaktan kaynaklanmış ve ülkenin daha geniş olan kuzey kısmının adını oluşturmuştur. Neretva nehri havzasıyla güney bölgeleri içine alan Hersek (Herseg/Dük) adı ise, XV. yy ortalarında Bosna Kralına isyan edip kendisini "St. Sava'nın Herseki" yani dükü ilan eden Stjephan Vukcic Kosaca'nın unvanından gelir. (Hersegovina/Hersek'in toprağı)¹.

Bosna, Balkan Dağlarının geçişlere elverişli olması dolayısıyla istilâlara karşı korunmasız bir coğrafyada yer alan, derin vadilerle kapalı bir alt bölgedir. Kavim göçleri ve emperyal rekabet mücadeleleriyle karışırken, arada kalan, ama aynı zamanda dalgaların yatışabildiği bir havuz niteliği taşıyan Bosna, Balkanlar'ın etnik ve kültürel çeşitliliği içinde de müstesna nitelik taşıyan bir ülkedir. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgilere göre, insanoğlunun Sarayevo'da yaşamaya başlaması yaklaşık olarak MÖ. 5000 yılları civarında ve Cilâlitaş Devri'ne denk gelmektedir².

¹ Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek" maddesi, *DİA*, C. VI, s. 297.

² Enver İmamoviç, "Korijeni Sarajeva- prehistorik 1 antika", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarjevo 1997 s. 11-18

Bosna'nın büyük bir bölümü yaklaşık M.Ö. I. yüzyıldan M.S. VI. yüzyıla dek Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır. Roma'nın çöküşünden sonra VI. yüzyılda Balkanlar'ı saran Güney Slav göçü, Bosna'yı da mekan tutmuştur. X. yüzyıl sonlarında Bosna'daki gelişmeler Güney Slavların doğudaki büyük kolundan, yani Sırbistan denilen ülkedeki gelişmelerden ayrılmıştır. Sırbistan'daki krallar, Bizans İmparatorluğu'nun mirasını sürdürme misyonunu üstlenmişler ve Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebini seçmişlerdir³. Hırvatistan denilen ülkedeki Batılı Güney Slavları, yine X. yüzyılda Roma'daki Katolik Kilisesi'ne bağlanmışlardır. Bosna'daki Güney Slavları, Doğu'daki ve Batı'daki Güney Slav topluluğundan dinsel olarak da ayrılmışlar: Heteredoks bir Hıristiyan mezhebi olan Bogomilliği benimsemişlerdir. Böylece, Bosna'nın gelişmesi, Güney Slavlarının batı kolundan da farklı olmuştur.

XIV. yüzyıl ortalarında Duşan'ın yönetiminde en parlak devrini yaşayan Büyük Sırp İmparatorluğu'nun Osmanlı tehdidi altına girmesiyle beraber, Sırp ve Bosna Kralları arasında pek sağlam ve kalıcı olmayan ittifaklar yapılmıştır. 1389'da Sırp İmparatorluğunun Osmanlı ordusu karşısında tarihi yenilgisini yaşadığı Kosova Meydan Savaşında, Sırp ordusu saflarında Bosna Kralı Tvrtko'nun gönderdiği kuvvetler de çarpışmıştır. Sırp İmparatorluğunun yenilgisi, Bosna Kralı Tvrtko'nun lehine olmuş, Tvrtko egemenliğini Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kadar genişletmiştir. Bosna Bölgesi, Osmanlıların 1386'daki ilk akınları sırasında Kral Tvrtko'nun hakimiyeti altındadır⁴. Ancak Bosna krallığının yükselişi uzun ömürlü olmamıştır. Tvrtko'nun 1391'de ölmesi, Hırvatistan ve Dalmaçya'yı Macar Krallarının zaptetmesi, krallığı güçten düşürmüştür. Tvrtko'nun zamanında başlayan merkezileşme çalışmaları durmuş ve prensler arasında ihtilaflar başlamıştır.

İç kargaşanın yanında, Osmanlı tehdidi de büyümekteyken, XV. yüzyılın başlarında, Vrhbosna (sonraki adıyla Sarayevo / Saraybosna) civarında ve Doğu Bosna'nın bazı

³ Tanıl Bora, *Yeni Dünya Düzeni'nin av sahası, Bosna-Hersek*, Birikim Yay., İstanbul 1994, s.15; Vesna Museta-Asceric, "Srednjevjekovna naselja na mjestu danasnjeg Sarajeva (Medieval Settlements in a place of today's Sarajevo)", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo, 1997, s.35-46

yerlerinde Osmanlı akıncı kolları akınlarına başlamıştır. Yüzyıl ortalarında Sırp Prenslarının egemenliğindeki son toprak parçalarının istilasından sonra Osmanlı orduları Bosna'ya yönelmişlerdir. Bosna Kralı Stjefan Tomaşeviç'in, Arnavutluk'ta Osmanlıya karşı ayaklanan İskender Bey'e yardımcı olması ve vergi vermeyi reddetmesi üzerine Sultan II. Mehmet topyekün saldırıya geçip 1463'de Bosna'yı fazla zorluk çekmeden ele geçirmiştir⁵.

Bosna'daki Osmanlı hakimiyeti kır hayatının gelişmesini, ziraatin inkişâfını, yeni toprakların ziraate açılmasını, dolayısıyla ekonomik değere sahip mahsullerin geniş ölçüde ekilmesini ve bunların ticârî imkânlarının genişlemesini sağlamıştır. Köylüler üzerindeki baskı oldukça hafiflemiş, angaryalar kaldırılmıştır. Ayrıca şehirleşme Osmanlı hakimiyeti döneminde hızla gelişmiştir. Bosna-Hersek'te bugüne ulaşan pek çok şehir bu dönemde kurulmuş ve gelişmiştir. Zengin vakıfların tahsis edildiği amme binâları, câmiiler yapılmış; bunların inşâsı, iskânı ve şehirleşmeyi yönlendirmiştir.

Vakıf müesseseleri; Bosna-Hersek'te Türk şehir anlayışına uygun, yeni bir şehir dokusunun oluşmasına ve gelişmesine önemli katkıda bulunmuşlardır. Devlet askerî ve idarî yönde ağırlığını gösterirken, vakıf müesseseleri, müstakil olarak halkın dinî, sosyal kültürel ihtiyaçlarını karşılayacak, vakıf eserleri inşâ etmekle uğraşmışlardır. Bu durumun Bosna-Hersek'te günümüze kadar gelebilen en güzel örneği Bosna-Hersek'in incisi Saraybosna'nın sembolü sayılan Gazi Hüsrev Bey Külliyesidir. Câmii etrafında inşâ edilen külliye Türk-İslâm kültürünün bütün karakter ve özelliklerini bulmak mümkündür.

⁴ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *DİA*, C.VI, s. 296

⁵ Dominic Mandic, *Bosna ı Hercegovina*, İtalya, 1982, s. 179

1. BOSNA-HERSEK

1.1 Osmanlı Hâkimiyetinden Önce Bosna-Hersek:

Bugünkü Bosna-Hersek, 1991'de bağımsızlığını ilân etmiş ve eski Yugoslavya'yı oluşturmuş federe cumhuriyetlerden biridir. Yüzölçümü 51.129 km² olan Bosna Hersek, doğu ve güneydoğuda Sırbistan ve Karadağ Cumhuriyetleriyle çevrilidir⁶.

Balkan yarımadasının kuzeybatısında bulunan Bosna-Hersek, çok eski zamanlardan beri doğudan batıya, kuzeyden güneye bir köprü vazifesi görmüştür ve bu nedenle de pek çok istilâya uğramıştır. Bosna-Saray civarında Butmir mevkiinde bulunmuş en eski eserler Cilalıtaş Devrine ait olup yaklaşık MÖ 5000'e dayanırlar⁷. Romalılarından evvel Bosna-Hersek İliya kabilelerinin hakimiyeti altında idi⁸. Romalılar İliyalıların mukavemetlerini ancak uzun muharebelerden sonra kırabildiler ve Bosna-Hersek dört asır müddetle (MÖ VI.- MS IX) İliyalılarla Romalıların muharebelerine sahne oldu. Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması (395) esnasında Bosna-Hersek İtalya'ya yani Batı Roma İmparatorluğuna bağlı kalmıştır; bunun neticesinde de Hristiyanlık önce sahil şeritlerinde ve yavaş yavaşta Bosna dağlarında yayılmıştır. Batı Roma İmparatorluğunun yıkılması üzerine bu topraklar üzerinde Doğu Roma İmparatorluğu hüküm sürmüştür. Romalılarına ait pek çok eser bugün de hala bölgede bulunmaktadır⁹.

Türk ve Slav kavimleri (Avarlar ve Slovenler) VII. asırda bölgeye gelerek Roma İmparatorluğu'nun son kırıntılarını da ortadan kaldırmışlardır. Neticesinde Bosna ile Hersek'in sahil havalisine şimdiki etnografik mahiyetini vermişler ve burası o vakit Hum (Chlm) ismini almıştır¹⁰. 626 ile 640 senesi arasında Sırp ve Hırvat kabileleri Avarların boyunduruğunu sarsarak Balkan yarımadasının kuzeybatısını istilâ etmişler;

⁶ Branislav Djurdjev, "Bosna-Hersek", *DİA*, C. VI, s. 297.

⁷ Enver İmamoviç, "Korijeni Sarajeva-prehistorik ı antika", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997, s. 11.

⁸ J. Krsmarik, "Bosna-Hersek", *İA*, C. II, s. 729.

⁹ Enver İmamoviç, "Aynı makale", s.17.

¹⁰ J. Krsmarik, "Aynı makale", s.729.

Dalmaçya, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk'un kuzeyi ve Novi Pazar muntikasını zaptetmişlerdir.

Hırvatlar Dalmaçya ve Vrbaş çayına kadar uzanan Bosna'yı işgal ederek Roma Katolik dinini benimsemişlerdir. Sırlar ise Karadağ, Zeta ve Raška bölgesine yerleşmişlerdir. Daha başlangıçta Sırlar Rum Ortodoks dinini benimsemişlerdir. Böylece Sırp ve Hırvat kavimlerine inkisâm eden bu kabileler ortasında aynı dil ile konuşan ahali ile meskûn bulunan Bosna meydana geldi¹¹.

VII. asırdan XII. asra kadar Bosna-Hersek ahali (Sırp ve Hırvatlar gibi) Macarlar güneye doğru nüfuz edene kadar, Bizans İmparatorluğunun hakimiyetini tanımışlardır. Hakimiyetini Dalmaçya sahillerine kadar genişleten Macar kralı Koloman'ın döneminde (1096-1116) Bosna kısmen işgal edildi. Macar hükümlerini yerli şeflerin otoritesini kaldırmamış, eski adetler ile kanunlar uygulanmış ve memleketin muhtariyetine hiçbir zarar gelmemiştir¹². Böylece ne Roma Katolikliği ne de Ortodoksluk Bosna'da tam bir zafer kazanamazken, Dinar dağlarının yeni Slav sakinleri daha uzun süre putperest kalmışlar ve sonraları da din hususunda tarafsız davranmışlardır¹³. İki din sahası arasında kalan bir kavmin bu vaziyeti "Bogomilizm" denilen ve papalar ile Sırp ve Macar Krallarının baskısına rağmen, gittikçe genişleyip yerleşen ve Bosna tarihinde orijinal bir iz bırakan yeni bir mezhebe zemin hazırlamıştır¹⁴.

1137'den bugüne kadar Bosna Tarihi 9 devreye ayrılabilir: 1) Banların bütün memlekete hakim olduğu devir (1137-1251), 2) Nüfuzları zaafa uğramış Banların idaresi (1251-1314), 3) İki Kotroman Devri (1314-1377), 4) Bosna Krallığı ve St. Sava Dukalığı (1377-1463), 5) Bosna'nın Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında taksimi (1463-1528), 6) Osmanlı eyaletliği devri (1528-1878, askeri ve mülki idarenin tamamen

¹¹ J. Krsmarik, "Aynı makale", s.729.

¹² Enver İmamoviç, "Aynı makale", s. 15.

¹³ J. Krsmarik, "Aynı makale", s.729.

¹⁴ H. Mehmed Handzic, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940, s. 4.

kalkması)¹⁵. 7)Avusturya-Macaristan idaresi (1878-1918), 8) Yugoslavya idaresi(1918-1991), 9) Bosna savaşı ve sonrası Bosna-Hersek Cumhuriyeti dönemi(1991-)

Bosna'da Banlar Dönemi'nin en önemli ismi Ban Kulin'dir (1180-1203). Kulin, Bosna'da ilk defa papalığın resmi ideolojisine muhalif fikirler yaymaya başlamış, böylece Bogomilizm inkişaf etmiştir. Her ne kadar papalık buna karşı şiddetli tedbirler almışsa da bu düşünce zamanla çok geniş alanlara yayılmıştır. Bogomilizm zamanla Bosna Kilisesi etrafında teşkilatlanarak Bosna'nın resmi mezhebi haline gelmiştir¹⁶.

Ban Kulin'in vefatından sonra bir karışıklık evresinin ardından başa Mate Ninoslav geçmiştir. Ninoslav hükümdarlığı sırasında papalık ile Macaristan arasındaki çekişmeden faydalanıp kendi ülkesi lehine çıkarlar elde etmeyi başarmış fakat Ninoslav'ın XIII. asrın ortalarına doğru vefatından sonra Bosna Devleti sarsılmaya başlamıştır. Böylece 1314 senesine kadar Bosna'yı güçsüz Ban Sülalesi idare etmiştir.

1314 senesinden itibaren ülke yönetimine Priyezda ahfadından Kotroman ailesi geçmiştir. Stefan Kotroman (ölm: 1353) 30 senelik hükümdarlığı sırasında Macaristan ile ittifak kurmaya devam etmiş hatta kızını Macar Kralı Lajos ile evlendirerek güçlü bir ittifak kurmuştur. Kotromanoviç'in vefatı üzerine Tvrtko Ban unvanını almıştır. Çok genç yaşta başa geçtiği için ilk dönemleri karışıklık içinde geçen Tvrtko 1377'de kral unvanını almıştır. Kral Tvrtko, Macar Kralı Lajos'un ölümü sonrası ortaya çıkan karışıklıkları fırsat bilerek Dalmaçya'nın büyük bir kısmını topraklarına katmıştır. 15 Haziran 1389'da Kosova Meydan Muharebesi'nde Sırp lar ile birlikte savaşmıştır¹⁷. Sırp kralı Bosna hükümdarı Tvrtko'ya Sırp kralı tacını taşımak hakkını terk etmiş¹⁸, böylece Tvrtko Sırp kralı unvanını da almıştır. Kral Tvrtko tam bağımsızlığını elde etmiş ve müstakil bir krallık oluşturmuş en ünlü Bosna kralıdır. Tvrtko'nun saltanatı sırasında elde edilen büyük başarılar kendinden sonra devam etmemiştir. Son Bosna Kralı

¹⁵ J. Krsmarik, "Aynı makale", s.730.

¹⁶ Kemal Başış, *Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri Ayrılıştan 1914'e*, Ankara 1998, s. 5.

¹⁷ Branislav Djurdjev, "Aynı Makale", s. 297.

¹⁸ A. Hajek, "Sırbistan", *IA, C. X*, s. 560.

Stjephan Tomašević (1461-1463), batı desteğine güvenerek Osmanlılar'a haraç ödemeyi reddedince, bu durum tâbi bir hükümdar olmaktan çıktığı anlamına geldiğinden, Fatih Sultan Mehmet idaresindeki Osmanlı orduları, süratle Bosna'nın fethini tamamlamışlardır¹⁹.

1.2. Osmanlı İdaresinde Bosna- Hersek:

Osmanlılar 1320-1390 yılları arasında Bizans'ın sığ sularında dalgacıklar yaratarak Anadolu'dan, Bursa ve İznik'in ötelere, Çanakkale Boğazından geçip Avrupa'ya doğru yayılmışlar²⁰ ve bu arada 1354 yılında Gelibolu üzerinden Balkan yarımadasına geçerek 1361 senesinde Edirne'yi fethettikten sonra, başta üç küçük Bulgar krallığı olmak üzere feodal devletleri yıkıp Balkanları süratle ele geçirmeye başlamışlardır²¹.

Osmanlıların Rumeli'de ilerleyişinde, 1389 Kosova Meydan Savaşı ise bir dönüm noktası olmuştur. Sırp Knezi Lazar ve Bosna Kralı Tvrtko'nun liderliğinde toplanan Balkan Devletlerinden oluşan müttefik gücü I. Murad Kosova'da büyük bir mağlubiyete uğratmıştır. Bu durum, Sırbistan Devleti için ölüm darbesi olmuş ve Osmanlılar'ın Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e doğru ilerleyişlerinin mukaddimesini teşkil etmiştir.

Ayrıca Kosova Savaşı, Osmanlılar'ın Balkanlar'da o vakte kadar bu derece büyük bir müttefik orduya karşı kazandığı ilk zafer olmasının yanı sıra, Balkanlar'a kesin olarak yerleşme yolunda atılmış önemli bir adım olma özelliğine de sahiptir²². 1396 yılında Yıldırım Bayezid'in Niğbolu önlerinde Haçlı ordusunu hezimeteye uğratması ise Osmanlı Devleti'nin Balkan hâkimiyetini perçinlemiştir. Fatih Sultan Mehmed, 1455'teki Sırp Seferi ile bazı toprakları fethederek Sırp despotunu, Macarlar'dan ayırmak, yılda üç

¹⁹ L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1958, s. 63.

²⁰ Jason Goodwin, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, Sabah yay, İstanbul 1999, s. 22.

²¹ Kemal Karpat, "Balkanlar", *DİA*, C. 5, s. 29.

milyon akça ödemek ve seferlere asker göndermek şartları ile kendine bağlamıştır. Ancak, Belgrad önlerindeki başarısızlıktan sonra, Despot Brankoviç'in hemen ardından da oğlu Lazar'ın 1458'de ölümünün, Sırp krallığı verasetini gündeme getirmesi üzerine Macarlar, bu bölge üzerindeki nüfuzlarını arttırmaya başlamışlar, hatta Sırbistan'ın işgalini bile tasarlamışlardır. Bu durum, 1459'da Fatih'in bizzat Semendire seferi sonucunda Sırp'ların teslim olmaları ve Sırbistan'ın bilfiil Osmanlı hâkimiyetine girmesi ile engellenmiştir²³.

Bosna-Hersek'in Osmanlı hâkimiyetine girme süreci 150 yıl kadar sürmüştür. Kosova Savaşından (1389) beş sene önce Türkler Bosna ile tanışmışlardır. 1384 yılında Timurtaş Paşa ordusu ile birlikte Bosna'nın doğusuna kadar gelmiştir. Kosova Savaşından sonra 1390 yılının bahar aylarında Yıldırım Bayezid, Yiğit Paşa'yı Bosna'ya göndermiştir²⁴. Bayezid'in ölümünden sonra II. Murad'a kadar pek çok sefer düzenlenmiştir. II. Murad 1424-1425 yıllarında Bosna'yı bir kıskaç altına almayı başarmıştır.

Osmanlıların Bosna'ya nüfuz ve hulûlü 1430'dan itibaren kuvvetlenmeye başlamıştır. 1442/1443 yılına ait Sultan II. Murat'tan kalan bir fermanda²⁵, Romanya'ya âit bazı toprakların, 1436 yılında Zvornik ve Srebranica Bosna'dan önce ele geçirildiği anlaşılmaktadır.

Bosna'da Türk fütûhâtının gelişmesi, ilk Türk idâresinin kuruluşu ve İslâmî Türk medeniyetinin yerleşmesi II. Mehmed (1451-1481)'in eseridir. Bu sebeple Fatih, Bosnalılar nezdinde efsânevî bir şahsiyet olmuştur. Fatih Sultan Mehmed 1463 yılında büyük bir ordu ile Üsküb'e gelmiştir. Sadrazam Mahmud Paşa idaresindeki kuvvetler Vrabas ve Drina nehirlerini aşarak Bosna'nın kuzey ve batısına doğru ilerlemişlerdir.

²² Feridun Emecen, "Balkanlar ve Bosna tarihi bakımından Kosova Savaşının önemi", *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s.7; 1992-1995 Bosna Savaşı üzerindeki etkileri için bk: Vamık D. Volkan, *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam yay., İstanbul 1999, s. 71-90.

²³ Halil İnalçık "Mehmed II", *İA*, C. VII, s. 521-22.

²⁴ Mehmed Handziç, ("Aynı Eser", s.18), bazı kaynakların Bayezid'in kendisinin de bu sefere iştirak ettiğinden bahsetmekte, ancak bu kaynakların isimlerini vermemektedir. Kitapta aynen şöyle geçmektedir: "...Neki tvrde, da je ovaj put i sam Bajezid u Bosnu dolazio".

Birkaç hafta içinde yetmişten fazla mühim kale ve müstahkem mevki Türklerin eline geçmiştir²⁶. Fethedilen Bosna toprakları Osmanlı nizamları gereğince bir sancak teşkilatına bağlanmıştır. II. Mehmed Bosna-Saray şehrini tesis ve imar ettirmiş, burası Bosna Sancağı'nın merkezi olmuştur. Böylece Bosna'da kurulan ilk sancağın idaresi Minnet Bey oğlu Mehmed Bey'e verilmiştir²⁷.

1483'te Hersek zapt edilmiş ve buranın idaresi de Bosna Sancağına bağlanmıştır. 1501'de Kulin, Vakuf ve 1503'te Prozor ve daha sonra İzvornik fethedilmiştir. Bütün Bosna'nın fethi ancak Belgrad'ın zaptından (1521) ve bilhassa Mohaç Zaferi'nden (1526) sonra tamamlanmıştır. Rumeli Beylerbeyliğine bağlı Bosna Sancağı, başlangıçta askerî maksatlı önemli bir idarî bölge vasfını taşımaktadır. Kanûnî Sultan Süleyman'ın ilk yıllarında bu bölgedeki faaliyetler sonucunda sancağın sınırları genişlemeye başlamıştır²⁸.

1528 de Yayçe, Banaluka gibi Bosna'nın önemli kale ve şehirleri Türklerin eline geçmiş, 1537'de Pozega, Dubica ve 1565'de Krupa, 1570'de Novi ve 1582'de Bihaç (Bihke)'nin zaptı ile Bosna'nın fethi tamamlanmıştır. Bu tarihlere kadar Bosna, sancak beylikleri halinde idare olunmakta iken, 1583'de eyâlete çevrilmiştir. Bosna eyâleti, başlangıçta Bosna-Saray, Hersek Livası, İzvornik, Zacsna (Zacone), Rahoviçe ve Kilis'ten ibaret iken, 1611'de Kerka da eklenerek sekiz sancağa çıkarılmıştır. Bu dönemde Bosna Eyaleti, takriben Slavonya'nın güneyinden Drina, Vrabas, Una nehirlerinin geçtiği bölgeyi kaplamakta ve bütün Hersek ve Karadağ'ın bazı kısımları dahil olmak üzere Dalmaçya kıyılarına kadar uzanan geniş ve zengin bir bölgeyi içine almaktadır²⁹. 150 yılı aşan bir sürede aşamalı olarak gerçekleştirilen Bosna-Hersek'in Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte, Bosna tam bir Türk eyaleti haline gelmiştir³⁰.

²⁵ Mehmed Handziç, *Aynı Eser*, s. 19.

²⁶ İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1949, s. 83.

²⁷ Besim Darkot, "Bosna-Saray", *İA*, C. II, s. 736.

²⁸ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *DİA*, C. VI, s. 296.

²⁹ A. Cevat Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 16-17.

³⁰ J. Krsmarik, "Aynı makale", s.729.

1.2.1 Bosna Sancağı'nın Osmanlı Devleti Açısından Jeopolitik Önemi:

Bosna, Osmanlı Devleti'nin idâri yapısında ilk olarak Rumeli eyâletine bağlı bir sancak olarak düzenlenmiştir. Kendi defter-hânesi, yani malî özerkliği vardır. 1533 yılında Rumeli beylerbeyliğine bağlı, altı kazası olan sancakta 711'i timar, on yedisi zeâmet sâhibi olmak üzere 728 kadar sipâhi bulunup, o sırada sancak beyi olarak gösterilen Mustafa Paşa'nın da geliri 739.000 akçeye ulaşmaktadır. 1580'de Bosna müstakil bir beylerbeylik haline gelmiştir³¹.

Devletin yükselme dönemindeki fetih yönü olan batıdaki uc eyâleti oluşu, Bosna'nın önemini pekiştirmiştir. Bosna beylerbeyi batıya doğru akın düzenleyebilme yetkisine de sahipti³².

Bosnalı Ömer Efendi (Ömer Bosnavî), Hicrî 1376'da Osmanlı ile Rusya ve Avusturya orduları arasında yapılan savaşları hikaye eden *Târîh-i Bosna-der Zamân-ı Hekim-oğlu Ali Paşa* adlı eserinde kaydettikleri, Osmanlı'nın Bosna'ya verdiği önemi özetler:

“Bosna Eyâleti Osmanlı ülkesinin o yönde sağlam bir seddi ve Rumeli yöresinin kilidi olarak kabul edilirdi. Toprak bakımından geniş olmamakla birlikte, sözgelisi Mısır ve Şam eyaletleri gibi ayrı bir ülke sayılsa yeri idi. Başları göğe yükselen dağlarından her biri düşmanın gözüne birer dikendir. Sözü edilen memleket, kafirler diyarına yakın ve bitişik olması sebebiyle Nemçe (Avusturya), Macar, Sırp, Hırvat ve Venedik gibi düzenbaz, güçlü, ateş saçan top ve tüfeğe sahip, askeri kalabalık, çetin savaşçı, hileci düşmanlar ile bunlar gibi hıyanet ve ayaklanma alışkanlığı olan kavgacı dağ kabileleri, baş eğmeyen isyancı kavimlerle çepeçevre çevrilmiştir. Osmanlı Devleti için kötü düşünen düşmanlar her zaman fırsat kollayıp zarar vermek için bahane ararlardı”³³.

Osmanlıların Bosna'daki yönetim merkezi, başlangıçta Saraybosna idi. 1528'de bütün Bosna ele geçirilince, Beylerbeylik merkezi Banaluka'ya aktarılmış; 1686'da ise

³¹ Feridun Emecen, “Aynı makale”, s.296.

³² J. Krsmarık, “Aynı makale”, s.729.

Travnik'e taşınmıştır. Üç tuğlu vezir rütbesinde olan eyalet valisi 1851'e kadar Travnik'te ikamet etmiştir. Saraybosna, Paşa sancağı merkezi olarak 1583'ten itibaren her yıl bir kez Beylerbeyi tarafından ziyaret edilirdi. 1462'de inşâ edilen Beylerbeyi Sarayı nedeniyle adı Saraybosna yapılan ve Osmanlı vakayînâmelerinde "Saray" diye de anılan şehrin, 1000 civarında olan nüfusu, XVI. yüzyılın ikinci yarısında 20000'i geçmiştir. Bu yüzyılda Batı Balkanların ticaret merkezi olan Sarayevo / Saraybosna, Edirne, Selânik, Atina ve Niğbolu'yla beraber Balkanlar'ın en büyük şehirlerinden biri haline gelmiştir.

Osmanlılar fetihten hemen sonra; idarî, ziraî ve ekonomik siyasetlerini de derhal uygulamaya koymuşlardır. XVI. yüzyıl sonlarında Bosna Beylerbeyliği; 389 timar ve zeameti olan 3 bin hassa askeri besleyen ve savaşlarda padişaha 10 bin asker verebilen, önemli bir eyalettir. Kanuni Sultan Süleyman devri başlarına ait bir vesikaya göre Bosna Sancağında Yenipazar, Pazar-1 Saray, Varoş-1 Vişegrad, Pazar-1 Olofça ve Pazar-1 Koninçe adlı kasabalar ve halkın refah seviyesini arttıran pazarlar mevcuttur³⁴. Bosna, Osmanlı idaresine girince bölgenin sosyal yapısında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Osmanlı toprak sisteminin temelini teşkil eden timar sisteminin bölgede uygulanması, yerli beylerin güçlerinin kırılmasına ve köylü üzerindeki baskılarının azalmasına sebep olmuştur³⁵.

Osmanlıların Rumeli fütûhâtı esnasında uyguladıkları genel siyaset meyânında Bosna'da köylüyü ezen boyarlar (feodal beyler) ortadan kaldırılarak, angarya ve keyfi muamelelere meydan vermeyen muntazam bir devlet teşkilatı ile sağlam bir zirâî-içtimâî nizam kurulmuştur. Osmanlılar kendilerine yardımcı olan Hristiyan idarecilere de bolca lütuf ve ihsanlarda bulunmuşlar; onları kendilerine tâbi olmak şartıyla idâreci olarak yerlerinde bırakmışlardır³⁶.

³³ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000, s. 98.

³⁴ Feridun Emecen, "Aynı makale", s. 296.

³⁵ İlhan Şahin, "Osmanlı döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın Kuruluşu ve Yükselişi (1451-1461)", *Bosna-Hersek*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1992, s. 21.

³⁶ M. Hüdai Şentürk, Osmanlı Devleti'nde *Bulgar Meselesi (1850-1875)*, TTK yayınları, Ankara 1992, s. 6.

“Peymân-ı amân mücebince” devlete “mütâba‘at idenleri emîn idüp, bağa ve dağa dağılıp taşrada bulunan tâgîleri tarîk-ı itâ‘ate da‘vete gönderdiler. Ol mâdde-i fesâd olanları sûret-i salâha koyup, yönlerini câdde-i felâha dönderdiler... Hummâ-yı himâyet-i azîmü'ş-şânda mukîm oldular; dârları ve geştzârları ellerinde mukarrer kılındı. İklîm-i kadîmlerinde bî-zahmet ü bîm huzûr buldılar”³⁷.

1.2.2 Bosna Halkının İslâmiyet’i Benimsemesi

Osmanlılar fethettikleri her memlekette olduğu gibi Bosna-Hersek'te de zorla İslâmlaştırma veya temsil politikası gütmemişlerdir. Ancak Bosna-Hersek'in çok kısa bir sürede İslâmiyet’i benimsemesine etki eden en önemli faktörlerden birisi de bölgeye has mahallî bir din olan Bogomilizm'dir. Bogomillik, dünyanın “ışık ilkesi” ile “karanlık ilkesi” üzerinde durduğunu vazededen bir felsefeye dayanmaktadır. Teslîs (baba-oğul-kutsal ruh üçlemesi) ve İsa'nın ölümden sonra dirildiği inancını benimsemiyorlardı. Ruhban sınıfı yoktu. Dini önderlik konumuna ancak, saygınlıkları, bilgileri ve müminlikleriyle temayüz edenler yerleşebiliyordu. Bogomiller, Katolik kilisesini kutsal saymayıp sadece dünyevî-insanî bağlarından kopmuş yalınayak bir İsa'ya inanıyorlardı. Haç işaretinin abartılı kutsallaştırılmasını da benimsememekteydiler. Evde, açık havada veya süssüz, sade binalarda günde beş kez ve diz çökerek ibâdet ediyorlardı. Çocuklarını vaftiz etmiyorlardı³⁸.

Bazı ilâhiyatçılar, Bogomilliğin Ortodoksluğa ve Katolikliğe uzaklığından veya İslâm ile benzerliklerden hareketle, bu mezhebin aslında bir Hıristiyan mezhebi olmadığına ve İncil'in İslâm'a uygun bölümlerini ve vahdet inancını yansıtan bir öğretisi olduğuna dair spekülasyonlar yapmışlardır. Bogomil mezhebinin Bosna'nın resmî mezhebi haline gelmesinden sonra Roma Papaları, Bosna'yı “Heretik Devlet” olarak görmüşlerdir.

³⁷ İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âli Osmân*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1983, s. 119.

³⁸ Alexander Solovjev, "Jesuli Bogomili poštovani krst", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu, C. III, Sarajevo 1948, s. 35.*

Bunun üzerine Bogomil mezhebine bağlanan Bosna Devleti'ne karşı Roma Papalarının Haçlı Savaşı düzenledikleri görülmektedir³⁹.

İslâm'ın, dinî kültür itibâriyle, Bosnalı Bogomillerin geleneksel inançlarından ve pratiklerinden Katolik ve Ortadoksluk kadar köklü bir farklılık göstermemesi; daha doğrusu, aşağıda ele alınacağı gibi, özellikle kırlarda İslâm'ın yumuşak bir geçişle, esnetilip geleneksel kültüre uyarlanarak benimsenmesi, kuşkusuz ülkedeki kitlesel İslâmlaşmada önemli bir etken olmuştur. Macar Krallarının ve Papalığın sapkın saydıkları Bogomillige karşı düzenledikleri tenkîl ve te'dîb seferleri, Bosna'da Hıristiyan dünyasına karşı epey tepki biriktirmişti. Bu tepki, yine özellikle köylü Bogomil Bosnalıların İslâm'a geçişinde pay sahibi olmuştur⁴⁰.

Bosna Bogomilliği, halkın İslâmlığa geçişini kolaylaştırdığı gibi, Bosna'da İslâmî kültürün mahallî biçimlenişine de damgasını vurdu. Bogomilliğin gevşek dinî örüntüsü, Bosna'nın özellikle kırlarında güçlü olan "halk İslâm'ında" da sürdü. Halk İslâm'ında, İslâmiyet pozitif olmaktan çok negatif olarak anlaşıldığına, yani Hıristiyanlığa ve Tanrısızlığa mesafe almanın ifadesi sayıldığına ilişkin saptamalar yapılmıştır⁴¹. Osmanlı hakimiyetindeki Bosna kırlarında iç içe geçmiş İslâm, Hıristiyan, Hıristiyanlaşmış pagan ve heteredoks Hıristiyan gibi bir çok inanç ve töreler yer almaktaydı. Böyle bir örüntünün ortaya çıktığı yerlerde, İslâmlaşan topluluklarla Hıristiyan komşuları arasında büyük bir ayrışma da yaşandı. Böyle bir ayrışma ve İslâm kültürünün bütünlüklü ve baskın etkisi, kentlerde (merkezde) daha belirgindi. Hatta pek çok Batılı seyyah ve müellifler, Bosna kentlerindeki İslâmî sofuluğun koyuluğu nedeniyle, Boşnaklar için "*Türk'ten daha Türk*" mânasına gelen ifadeler kullanmışlardır. Kentlerdeki beyler ve ulemâ, dinî kültürün 'gevşekliği' ve 'karışıklığı' nedeniyle kırsal kesimdeki İslâm inancının yaşanış tarzına ve Müslüman köylülere hor bakmışlardır⁴².

³⁹ Kemal Başış, *Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri, Ayrılıştan 1914'e*, Ankara 1998, s. 5; Arnold T. W, *İntişâr-ı İslâm Târîhi*, trc. Hasan Gündüzler, Ankara 1971, s. 201- 202.

⁴⁰ Alexander Solovjev, *Aynı Eser*, s. 28.

⁴¹ Muhammed Hadžijahić, *İslam ı Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1991, s. 35.

⁴² Alexander Solovjev, *Aynı Eser*, s.29.

Bektaşiliğin, uzun bir dönem boyunca, Bosna'da halk İslâmcılığının taşıyıcılığı işlevi gördüğü ve halk İslâmı ile merkezin bağlantısını sağladığı söylenebilir. Bektaşi inançları, Bosna'nın geleneksel kültürü ile son derece uyumlu idi. Zaten Bosna'da bir çok Bektaşî Tekkesi, Osmanlı fethinden önce kurulmuştur. Araştırmacılar, Bosna Kilisesinin din adamı profili ile Bektaşî dedelik kurumu arasında benzerlikler saptamışlardır. Yeniçeri ocağının bölgedeki nüfuzunun da yardımıyla, Bosna'da pek çok Bektaşî Tekkesi kurulmuştur. Karagöz oyununda "Gazi Boşnak", acımasız yeniçeri bir tipidir. İlk tekkeler, Foça ve Saraybosna'da açıldı. Saraybosna'da ilk tekkeyi kuran, adını bu kentte kurulan büyük medreseye veren Gazi İsa Beydir. Âhi kültürü, Bosna'da Bektaşîlik dairesinin ötesinde de bir yaygınlığa ulaşmıştır⁴³.

Evliya Çelebi, *Seyâhatnâmesi*'nde, XVII. yy.da Bosna'nın her büyükçe kentinde bir veya birkaç Bektaşî tekkesinin bulunduğunu belirtir. *Seyâhatnâme*'ye göre Bosna'da ayrıca şu tarikatların müridleri de mevcuttu: Kadîrîler, Rufaîler, Nakşibendîler, Mevlevîler, Bayrâmîler, Gülşenîler, Sa'dîler, Halvetîler, Hamzavîler, Sinânîler, Şâzelîler⁴⁴. İslâm araştırmacıları, Bosna'daki târikatların, Balkanların başka bölgelerindeki târikatlara kıyasla, "ilim sâhibi" ve "tasavvuf ehli" olmak bakımından daha müttekâmil olduğunu da tespit etmişlerdir. Buna göre, Makedonya, Kosova, Arnavutluk, Bulgaristan vb. yerlerden farklı olarak, Bosna'nın târikat hayatında şeyhlik hiçbir zaman babadan oğula geçen bir iktidar klanına dönüşerek yozlaşmamıştır Bir başka özellik, Osmanlı merkezî bürokrasisiyle sıkı ilişkiler nedeniyle, Saray nezdinde itibarlı olan Mevlevî ve Halvetî târikatlarının Bosna'da diğerlerinden daha fazla güçlenmiş olmasıdır. XVIII. yy.da Nakşibendiliğin gücü artarak, pek çok Halvetî Bektaşî tekkesi, Nakşibendî tekkesine dönüşmüştür⁴⁵.

Osmanlı halkı arasında Bosnalı Müslümanlara Boşnak denilirdi. Onların yanı sıra Sancak'taki, Karadağ'daki ve kısmen Kosova'daki Müslümanlar da Osmanlı

⁴³ Tanıl Bora, *Aynı Eser*, s.22; Muharrem Omerdıc, "Dervişi i tekije u Sarajevu", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997, s. 129- 140.

⁴⁴ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, ter. Zuhuri Danışman, Danışman yay., İstanbul 1970, C. V, s. 443.

⁴⁵ Tanıl Bora, *Aynı Eser*, s. 22.

döneminde “Boşnak” olarak bilinmiştir⁴⁶. Osmanlı Devleti’nde 20 Boşnak’ın baş-vezirlik yapmış olduğu bilinmektedir. En ünlü Boşnak vezirler şunlardır: Atfık Ali Paşa, Hersek-oğlu Ahmed Paşa, Hadım Sinan Paşa (Boroviniç), Rüstem Paşa (Opukaviç), Lütfi Paşa, Paracalı Semiz Ali Paşa, Sokollu Mehmed Paşa (Sokoloviç), Siyavuş Paşa, Pozegalı İbrahim Paşa, Yavuz Ali Paşa, Derviş Mehmed Paşa, Kuyucu Murad Paşa, Hırvat Dilâver Paşa, Kara Davud Paşa, Hüsrev Paşa. 1544-1612 döneminde ise baş-vezirlerin hepsinin Boşnak olduğu görülmektedir⁴⁷.

Bosnalı baş-vezirler, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin, Hıristiyan toplulukların sadâkatini sağlamaya dönük Balkan politikasının inisiyatifli yürütücüleri olmuşlardır. 1496-1514 yıllarında Baş-vezir olan Hersek-oğlu Ahmed Paşa, Dubrovnik’in özerk kent statüsünü sürdürmesini sağlamasındaki dâhiliği ve Hıristiyan nüfusu gözetken politikası ile, Bosna’da Osmanlı yönetiminin meşrûlaşmasında târihî bir rol oynar. Bosnalı Sırp bir aileden devşirilen Sokollu Mehmed Paşa, 1537’de kardeşini İpek Patrikliği’ne getirmiştir. İpek (Peç), Ortaçağın büyük Sırp İmparatoru Stephan Duşan’ın, 1346’da Aziz Sava’ya Patrik unvanı vererek Sırp Kilisesi’nin Konstantinapol’daki kiliseden özerkliğini ilân ettiği yerdir. 1459’da Büyük Sırp İmparatorluğu’nun çöküşü ile Konstantinapol bu özerkliği iptal etmiş ve buraya hep Rum bir görevli atanmıştır. Sokollu’nun İpek Patrikliğini ihyâ edip başına bir Slav/ Sırp’ı getirmesi, Osmanlı’nın yerli ahali nezdinde Büyük Sırp İmparatorluğu’nun sâhib olduğu şâmn ve meşrûiyetin mirasçılığına tâlib olduğuna delil sayılmaktadır⁴⁸.

Osmanlı Devleti’nin Macaristan’daki hâkimiyeti ve Budin Eyaleti’nin idâresi de Bosnalı beyler eliyle yürütülmüştür. XVI. yüzyıl ortalarında bu bölgeyi idare eden Mustafa Paşa, Sokollu âilesindedir. 1699’da Macaristan’daki ve Hırvatistan’ın Slavonya, Liga ve Krbava bölgesindeki Müslümanlar, buraların Hıristiyan egemenliğine girmesi üzerine Bosna’ya geri göçmüşlerdir. Bu göç, Bosna’da İslâm varlığını kuvvetlendirmiştir. XVIII. yy’da Avusturya ordularının Macaristan’da ve Balkanlar’ın

⁴⁶ Dominik Mandić, *Etnička Povijest Bosne i Hercegovine*, İtalya 1982, s.182.

⁴⁷ Aydın Babuna, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000, s. 98.

⁴⁸ Tanıl Bora, *Aynı Eser*, s. 22-23.

kuzey bölgelerindeki son Osmanlı topraklarını ele geçirmesi üzerine güneye kaçan çok sayıda Boşnak Bey, Sırbistan ve Makedonya'ya yerleşerek, buralardaki Müslüman toplulukları güçlendirecektir⁴⁹.

Boşnak yöneticiler, "Osmanlı" ve "İslâmiyyet" adına sadece Balkanlar'da değil bütün Osmanlı coğrafyasında hizmet etmişlerdir. XVI. yy sonrasında Osmanlı Devleti'ni Yemen'e yerleştiren ve idâreyi kuran Sokollu Behram Paşa ile XVIII. yy. sonlarında Osmanlı adına Suriye'nin hâkimi olan Cezzâr Ahmed Paşa, Boşnaktır. XVII. yy'da Mısır'da egemenlik için Fakiriyye grubu ile rekabet eden Kasimiyye grubunda, Memlûklarla birlikte Boşnaklar da vardır. 1916'da Libya'da Senûsîlerin bağımsızlık mücadelesin de Hasan Efendi ve Cuma Efendi adlı iki Boşnak komutan önemli rol oynamıştır⁵⁰.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde halkın çoğunluğunu, Müslümanlarla birlikte zimnî unsurları (Hıristiyan nüfusu) da kapsayan reaya oluşturmuştur. Fiilen daha önce de var olan reaya, 1453 yılından sonra *millet sistemi* olarak tâbir edilen yapıda *millet* adıyla resmi olarak organize edilmiştir. Bu yapı başlangıçta gayrimüslimler için düşünülmüş olsa da, zamanla Müslüman nüfus için de, "Müslüman Milleti" tâbiri kullanılmıştır. 1453 yılında II. Mehmed döneminde çıkarılan bir Kanûn-nâme ile resmî olarak iki milletin varlığı kabul edildi: Ortodokslar ve Ermeniler. "Yahudi Milleti" resmen 1839 yılında tanınmış olmasına rağmen, her zaman bir dinî lidere sahip olmuştur. Bürokratik elitin dinine mensub olan tek millet olduğu için, toplumsal hiyerarşide Müslüman Milleti yüksek bir statü elde etmiştir. Bosnalı Müslümanlar, çeşitli dini inançlara dayanan millet sistemi çerçevesinde, Müslüman milletin bir parçasını oluşturmuştur⁵¹.

Milliyet ve dinî inancın kavramsal olarak iç içe geçtiği bu sistem çerçevesinde, Bosna'da Osmanlı döneminden sonra da halklar birbirlerinden etnik dinî cemaatler olarak farklılaşmıştır. Diğer bir deyişle halklar arasında farklılaşma, etnik olduğu kadar

⁴⁹ Dominik Mandić, *Aynı Eser*, s. 182.

⁵⁰ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 102.

⁵¹ Peter F. Sugar, *Southern Europa Under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle Londra 1977, s. 44.

dinî bir özellik de taşıyordu. Bu anlamda Sırp, Hırvatlar ve Müslümanlar üç ana grubu oluşturdular. Sırp ve Hırvat'lara kıyasla dinin oynadığı rol Müslümanlarda çok daha ön plana çıktı. Bosnalı Müslümanların etnik kimliği açısından din, sadece Avusturya-Macaristan döneminde değil, daha sonraki dönemlerde ve hatta bu gün bile önemli bir yere sâhiptir. Genelde tüm Balkanlar'da olduğu gibi, temelde Sırp ve Hırvat ulusal hareketlerinde de din, önemli bir etken olmasına rağmen Bosnalı Müslümanlarda, diğer bazı sebepler dinin rolünü arttırmıştır.

Sırp ve Hırvatlar gibi Güney Slav kökenli olan Bosnalı Müslümanlarda din, diğer etnik gruplarla aralarında en önemli ayırımı oluşturuyordu. Bu nedenle din, üç farklı etnik grup arasında önemli bir etnik sınır rolünü oynamıştır. Esas itibariyle gayr'millî bir karakteri olan İslâm dininin yanısıra, milliyet ile dinî inancın iç içe geçtiği millet sistemi de, Bosnalı Müslümanların etnik ve milli gelişimini Sırp ve Hırvatlarınkine göre daha fazla etkilemiştir. Bosnalı Müslümanlar bir anlamda, Bosna-Hersek'te devleti omuzlayan unsur olarak, Osmanlı Devleti'yle özdeşleşmiştir⁵². Balkanlar hakkındaki bu hükmün, Osmanlı hâkimiyetinin üzerinden birkaç asır geçmesine rağmen, hâlen devam ettiği müşâhede edilebilmektedir.

1.2.3 Osmanlı İdâresindeki Bosna'da Sosyal Yapının Gelişimi:

Osmanlılar, kendiliğinden İslâmiyet'i kabul eden Bosnalıları himâye ettiler ve onlara bir çok kolaylık gösterdiler. Bilhassa Bosna'nın Banlık ve Krallık devirlerinde, Baştinalı araziye sahip olan eski aristokrat sınıfı, Türklerin bu müsamahasından faydalanmak imkân ve fırsatını buldular. Ortaçağ'da Bosna Ban ve Kralları, kendilerine hizmet eden ve fedakârlıkları görülen kimselere, verâset hakkı tanıyarak bir kısım arâziyi mülk olarak verirlerdi; bu arâziye Baştina (miras) veya Plementia Baştina (asiller mirası) tabir olunmaktaydı. Bu neviden büyük arazi sahiplerine Knez veya Vlastelin denilirdi ve bunlar imtiyazlı bir sınıf teşkil etmekte idiler. Bu aristokrat sınıf ise, bu arazilerin

⁵² Vamık D. Volkan, *Kanbağı, Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam yay. İstanbul 1999, s. 68.

işletilme işini “kmet” denilen köylülere bırakırlardı. Kmetler, ayrı bir sınıf olup bir nevi irsî iltizamcı, yani işledikleri toprakların kiracısı durumunda idiler. Bu asilzadeler, İslâmiyeti kabul ettikten sonra bile kendilerinin evvelce sahip oldukları imtiyazları devam ettirmeye muvaffak oldular ki, bu durum Osmanlı devrinde Bosna’da görülen aristokrat sınıfının devamına bir esas teşkil etti⁵³.

Toprak sahiplerinin İslâm’ı seçmesinde mülklerini ve imtiyazlarını kaybetme kaygısı önemli olduğu tespit edilmektedir. Osmanlı yönetimi, Bosna’da toprağı Balkanlar’ın diğer bölgelerindeki gibi devlet mülküne (mîrî arâzi) dönüştürüp timar olarak dağıtma yoluna gitmemişlerdir. Müslüman olan toprak sâhipleri, statülerini korudular. Ülkenin batı sınırını oluşturan eyaletin stratejik hassasiyeti ve kitlesel olarak İslâmlaşması sebebiyle, timar arâzisinin babadan oğula devredilemezliğine ilişkin kural da uygulanmadı; böylece, fiilî bir mülk-timar sistemi oluşmuştur⁵⁴. Hıristiyan kalan eski derebeyleri de topraklarını timarlı statüsünde korumuşlardır. Ciro Truhelka, Bosna’da arazi meselelerini incelerken eski Bosna feodal beylerinin devamı hususunda: “Osmanlılar memleket dahilinde (yani Bosna’da) buldukları zadegân imtiyazlarını tasdik ederek onları miraslarının varisleri olarak bıraktılar ve bunun için de İslâmiyeti kabul edip etmediklerini ve kendi dinlerine sadık kalıp kalmadıklarını katiyen düşünmediler”⁵⁵ demektedir. Aynı şekilde Türk kaynaklarında da bu ciheti kuvvetlendiren görüşler mevcuttur. *Netayic’ül vukûat*’da: “Her ne sebebe mebnî ise bu eyâletin dirlikleri cesâmetlice tefrîk ve kapudan tabir olunur hânedanlara taksîm kılınmak hasebiyle, aded-i timar ve zeâmet sâir eyâlâta ve umum hâsılâta nisbetle azdır”⁵⁶ denilmektedir.

Görülüyor ki, Osmanlılar Bosna’yı fethettikten sonra, burada Ortaçağdan devam eden imtiyaz sahibi aristokrat sınıfının bütün haklarını tamâmen kaldırmamışlardır⁵⁷. Öte yandan timar teşkilatının ihdâsı, köylü kitlelerin nezdinde, Bizans Devleti’nin köylü

⁵³ Ahmet C. Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 22.

⁵⁴ Kemal Karpat, “Balkanlar”, *DİA*, C. V, s. 28.

⁵⁵ Ciro Truhelka, “Bosna’da arazi meselesinin tarihi esasları”, *THİTM*, İstanbul 1931, C. I, s. 58.

⁵⁶ Mustafa Nuri, *Netayicü’l-vukuat*, İstanbul 1294, C.I, s. 149.

⁵⁷ Ahmet C. Eren, *Aynı Eser*, s. 22.

ailesi birimlerini korumaya yönelik politikasının yeniden ihyâsı olarak algılandı ve Osmanlı nizâmının kolaylıkla benimsenmesini sağladı⁵⁸.

Feodal özellikleri giderek belirginleşen beyler, aristokratik seçkinliklerini, İslâmî hayattaki tesanütlüğe dayandırmışlardır. “Baliye” - “begovi” (köylüler-beyler) ikiliği öylesine belirgin ve örgündür ki, Bosna'nın toplumsal tarihi üzerine çalışan bazı tarihçiler, ülkede üç değil dört etnik grubu kategorize etmek gerektiğini ileri sürerler: Sırlar, Hırvatlar, Müslüman Köylüler ve Müslüman Beyler⁵⁹.

1.2.4 Kapetaniler

XVII. yy.da Osmanlı'nın bütün bölgelerinde olduğu gibi timar sistemi, Balkanlar'da ve Bosna'da çöküşe geçmiştir. Tımarlı sipahilere dayalı yapının yerini, feodal çiftlik sistemi almıştır⁶⁰. Zaten Bosna'da toprak sahiplerinin imtiyazlı konumlarının korunması nedeniyle timar sisteminin uygulanması merkezi otoritenin kudretine veya beylerin himmetine bağlı kalmıştır. Sistem çözülme eğilimine girince beyler tam anlamıyla feodal toprak sahipleri haline gelmişlerdir. Bu süreç XVIII. yy.da olgunlaşmış, zaimlerin ve sipahilerin yerini, veraset hakkı olan “kapetani” (kaptan veya yüzbaşı) veya “age” (ağa) denilen toprak sahibi soylular almıştır⁶¹.

Osmanlıların “Kıla-i Hakaniye kaptanlıkları” namı verdikleri kaptanlar muayyen bir araziye sahiptirler. Her kaptanlık bulunduğu arazi dahilinde en müstahkem ve kuvvetli kale adına göre adlandırılırdı. Yine her kaptanlıkta en aşağı bir kale ile bir kule bulunması şart idi. Bazı yerlerde muhkem çardaklar vardı. Bundan başka, askerlerin mesken ihtiyacını karşılayacak binalar bulunurdu. Her kaptanlığın hududu belli olup bir

⁵⁸ Osmanlı'nın uyguladığı timar sistemi ile ilgili geniş bilgi için bk. Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, *İA*, C. III, s. 392-397.; aynı müellif, “Çiftlik”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine 2 (1950)*, s. 287-298.

⁵⁹ Bkz. Halil İnalcık, *Studies in Ottoman Social and Economic History*, Londra 1985, s.104-121; Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine II (1950)* s. 287-298.

⁶⁰ Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler tarafından İskânına dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, Ankara 1951, s. 299-312.

sancak kaptanlığının sınırı diğer sancak hudutlarını aşamazdı. Bir kazada iki veya üç kaptan bulunabilirdi. Kaptanlıkların başlarında bulunanlara, reis mânasına gelen “Kaptan” denirdi⁶².

Kaptanlar aynı zamanda buldukları bölgenin askeri kumandanı idiler. Kaptanlık berat yolu ile babadan oğula intikâl eden bir unvan idi. Bu teşkilâtta görevli olan ağa, zâbit ve neferlerin de görevleri muayyen idi ve bunların da rütbeleri yine berat yolu ile verilip babadan oğula geçirdi. Bir kaptanlık asgarî üç veya on cemaatten müteşekkil bulunurdu. Her cemaat en az on dört ile doksan altı kişiden ibaret idi.

Kaptanlıkların vazifeleri şöyle özetlenebilir: gece gündüz hudut boylarında düşmanı ve sınırlara hücum eden eşkıyaları kontrol ve tâkip etmek, bölgeleri çevresindeki yolları emniyet altında bulundurmamak, kalelere cephane ve silah temin etmek ve bunların naklini sağlamak, ayrıca mahkeme kararlarını uygulamak, hapisaneleri idare etmek, cizye ve haraçların toplatmak, müsellim ve mütesellimlik gibi görevleri de mevcuttur⁶³.

Bosna-Hersek’e ait bir özellik olan soy ve sopa dayalı bir asilzâde sınıfını teşkil eden kaptanlıkların ilki 1558’de kurulmuştur. II. Mahmud dönemine gelindiğinde ise bunların sayısı 39’u bulmuştur⁶⁴. Kısaca, kaptanların Bosna’da nüfuz ve salahiyetlerinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Hatta bazı kaptanlarda mehterhâneler bile vardır. Kaptanlar Bosna halk edebiyatına girmiş ve Bosna târihinde kahramanlıkları ile şöhret bulmuşlardır. 1683-1689 seferlerinde, 1737-1739 Avusturya-Türk harbinde kaptanların çok büyük hizmetleri görülmüştür. Bosna kaptanlarının askerî kuvveti, II. Mahmud zamanında 24 bin kişiye çıkmıştır⁶⁵. Ancak ileride de bahsedileceği üzere kapetanilerin bu denli güçlenmesi merkezi otoriteye bağlılıklarını zayıflatmış ve zamanla ayanlara dönüşmüşlerdir.

⁶¹ Peter F. Sugar, *Southern Europe Under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle Londra 1977, s. 44.

⁶² Ahmet C. Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965, s. 25.

⁶³ Hamdija Kreševljaković, “Kapetanije i kapetani u Bosni i Hercegovini”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine II (1950)*, s. 89; Ahmet C. Eren, *Aynı Eser*, s. 26.

⁶⁴ Ahmet C. Eren, *Aynı Eser*, s. 22-23.

⁶⁵ Avdo Sućeska, *Ajani, Prilog izučavanju lokalne vlasti u našem zemljama za vrijeme Turaka*, Sarajbosna 1965, s. 165.

1.2.5 Osmanlı Hâkimiyetinin Bosna'da Zayıflama Süreci:

Muhtemel bir savaşta belirli sayıda askeri, ordunun hizmetine sunması gereken sipahiler (dirlik sahipleri), timar sistemi olarak bilinen yapının temel unsurunu ve Osmanlı ordusunun vurucu gücünü oluşturuyorlardı. Bosna Hersekli sipahiler, devletin diğer bölgelerinden farklı olarak, büyük oranda yerli ailelerden oluşuyordu. Tarım arazileri yerli aristokrasinin elinde toplanmıştı. Üstelik Bosna-Hersek'te sipahilerin bir bölümü, devletin diğer bölgelerinde ancak çok sonraları ortaya çıkacak olan çiftliklere daha baştan itibaren sahipti. Bosna Hersek'te daha XVI. yy.ın sonlarına doğru sipahiler, asıl sahip olduğu toprakları ailelerine miras olarak bırakma hakkı elde ettiler. "Ocaklık timarı" bu gelişmeye bağlı olarak sipahilerin sosyal ve siyasi konumları güçlendi⁶⁶. Timar sisteminin çöküşü, büyük tarım arazilerinin, çiftliklerin, sayısının artmasına neden oldu. XVIII. yy.da Balkanların çeşitli bölgelerinde; Makedonya, Trakya, Kosova, Tuna boylarında Arnavutluk kıyılarında olduğu gibi Bosna Hersek'te de çok sayıda çiftlik ortaya çıktı. Bu gelişmeye bağlı olarak yeni yükümlülükler altına giren ve toprak sahibinin keyfi tutumuna maruz kalan reayanın durumu daha da zorlaştı.

XVII. yy Bosna'sında tarihçi Georges Castella'nın saptadığı gibi, Anadolu'daki "Büyük Kaçgun"a benzer toplumsal manzaralar görülebilmektedir. Ayrıca, XVII. ve XVIII. yüzyılda bütün Balkanlarda olduğu gibi, Bosna'nın dağlık kesimlerinde de eşkıyalık yaygınlaşmıştır. Slav dillerinde dağa çıkıp yol kesen, soygun yapan çeteler oluşturan yoksul köylülere "hajduk" (haydut) denmiştir. Doğal olarak hemen hemen bunların hepsi Hristiyandır. Bu nedenle Balkan milliyetçi tarih yazımında hajduklar, milli bilincin öncüleri olarak ele alınır ve hajduk efsaneleri milli tarihler içinde epikleştirilir. Ünlü marksist tarihçi Hobsbawm, *Bandits* (Haydutlar) adlı eserinde, bu milliyetçi kurguları eleştirir: ona göre hajduklar, Osmanlı'ya ve İslamlaşmaya dönük bir millî/dinî tepkinin değil, yoksul köylü için bir güvence oluşturan timar sisteminin çözümlenip yerine feodal çiftlik sisteminin yerleşmesine karşı köylülüğün toplumsal tepkisinin ürünüdür⁶⁷.

⁶⁶Ahmed Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831. Do 1832. Godine*, Sarajevo 1996, s. 44.

⁶⁷Tamir Bora, *Aynı Eser*, s. 25.

XVIII. yy.'da, Avrupa'daki bütün Osmanlı toprakları gibi Bosna'da da, kırlarla kentleri yapısal olarak farklılaştıran bir eşitsiz gelişme hüküm sürmüştür. Kırlarda, Doğu Avrupa normlarına epeyce yakın bir feodalleşme yaşanmıştır. XIX. yy. sonlarına gelinirken, toprağın büyük kısmı, 6-7 bin Müslüman beyin elinde iken kentlerde, eski toplumsal ve politik yapı baki kaldı. Kentte yerleşik yönetsel ve hukuksal sistem, kırların ekonomik ve toplumsal desteğinden gittikçe daha mahrum hale gelmiştir. Gelirleri, güçleri ve hukuksal statüleriyle mütenasip olmaktan uzaklaşan kentsel üst sınıflar arasında ciddi çelişkiler belirmiştir. Ayrıca kentli yönetici-üst sınıflar ile kırdaki araziye el koyan yeni feodal güç odakları olarak beliren kapetan ve ağalar arasında çatışmalar başlamıştır. Müslüman Boşnak beyleri bu evrede bir tampon işlevi görerek, Bosna'da bu çatışmanın daha yumuşak geçmesini ve Avrupa'daki diğer Osmanlı ülkelerine kıyasla görece bir istikrarı sağlamışlardır⁶⁸.

Boşnak Beyleri'ni Osmanlı Avrupa'sındaki diğer feodal güç odaklarından ayırt eden özellik, onların toplumsal olarak kentle ve politik olarak merkezi otorite ile ilişkili olmalarıdır. Merkezî yönetime sadece asker ve vergi değil, kadro da veren tabaka olmuşlar; yarı-özerk oldukları kadar yarı-resmi veya yarı-merkezi bir özellik ihtiva etmişlerdir. XVIII. yy.da bir yerel aristokrasi hâline gelmeye başlamışlar ve bu etkinlikleri sayesinde kentle kır arasında askeri bir meşruiyet bağına kurmuşlardır⁶⁹.

XIX. yüzyıl başlarında devlet otorite ve nüfuzu diğer topraklarda olduğu gibi Bosna'da da kuvvetini yitirmiştir. Fakat Sırbistan, Karadağ, Yunanistan gibi Balkanların diğer yerlerinde görülen milliyetçilik hareketleri ve istiklâl davaları gibi bütün eyâleti isyan ve ihtilâl sürükleyecek hâdiseler meydana gelmemiştir. Bosna tam anlamı ile bir İslâm ülkesi haline gelmiştir. Hatta, Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında büyük bir husûmet ve düşmanlığın da henüz mevcut olmadığı anlaşılmaktadır⁷⁰.

Ö. Lütfi Barkan Osmanlı sınırları içinde tezahür eden isyanları şu şekilde anlatmaktadır:

⁶⁸ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 14.

⁶⁹ Dominik Mandić, *Aynı Eser*, s. 183.

⁷⁰ Ahmet C. Eren, *Aynı Eser*, s. 27.

“... Osmanlı arazi rejiminin ruhuna yabancı bir takım arazi münasebetleri teessüs etmeye başlamış, sipahiler rejimi tereddî etmiş ve Osmanlılarda evvelki zamanlara ait eski feodal nizamın hortlakları meydana çıkmıştı. Devlet bu sıralarda harici gaileler ve mütemadî dağılma ızdırapları içinde bakımsız bıraktığı memlekette, esaslı tedbirler olarak, bu meselelerle meşgul olmak için zaman ve kudreti yoktu. Merkezi kuvvetin zaafa düşmesiyle bir kısım memurların selâhiyetlerini suistimal etmesi, eşraf ve zenginlerin derebeyi olmaya başlaması da mümkün bulunmuştu. Bu karışık devirlere has olan bu huzursuzluk içinde kalan köylü halk kitlelerini esasen 1840’a doğru bütün Orta ve Doğu Avrupa’yı istila eden isyan hareketleri sardı ve cereyanlar onları ızdırablarının hakiki sebepleri üzerinde şuurlu ve ihtiraslı düşünmeye sevk etti. Bu suretle yeni ekonomik ve ideolojik şartlar altında, ehemmiyetsiz de olsa, bir kısım toprakların mülkiyetini ellerinde tutan Türkleri bütün bu fenalıkların sebebi, tahammül edilmez yabancılar olarak telakkî ettirdi. Ve Sırp veya Bulgar İhtilâl davası, köylü kitlelerinin ihtiraslı toprak açlığı karşısında sosyal bir mesele olarak anlaşıldığı, sosyal mesele din ve milliyet farklarıyla zehirlendiği için kendisine mahsus olan şiddeti kazandı...”⁷¹.

XIX. yy.ın ilk yarısında Bosna’da politik gelişmeleri belirleyen çelişkiler, Osmanlı Devleti’nin modernleşmeye dönük reform hareketlerinden kaynaklanmıştır. Bosna beyleri, reform hareketinin kültürel, toplumsal veçhesi karşısında, haklarındaki “Türk’ten daha Türk” deyişini doğrulayan bir İslamcı gelenekçi tepki geliştirmişlerdir. Bosanska Krayina’dan İstanbul’a giden seyyah Redziç dönüşünde “İstanbul’da artık gerçek Türk kalmadığını, her kesin Frenk kıyafetleriyle gezdiğini” hikâye etmiştir. Bu tepkiyi de besleyen esas huzursuzluğun, devletin merkezî otoritesini güçlendirmeye dönük çabalarından doğduğu kabul edilmektedir. Zira bunlar, Bosna beylerinin ve kapetan ile ağaların özerkliklerini tehdit eden adımlar olarak kabul edilmiştir. İstanbul’u tâkiben 1827’de Bosna’da da yeniçeriliğin kaldırılıp yerine güçlü bir merkezi ordunun

⁷¹ Ömer Lütfi Barkan, *Aynı Eser*, s. 408.

kurulması, tehdidin en somut işareti olmuştur. Nizâm-ı Cedîd askerlerinin üniformaları hayretle karşılanmış ve “dinden çıkma alametleri” sayılmıştır.

Osmanlı idâresinin merkezî sultasını tahkîm ederek Boşnak beylerini ve Bosna'nın özerkliğini budaması, ülkede Osmanlı-Türk unsuruna karşı yüzyıl başından beri duyulan tepkiyi kalıcılaştırmıştır. Bu tepki kendisini gündelik hayatta da açığa vurmuş, hatta bazı etimologlar Boşnak dilinde hakaret olarak kullanılan “*Turkuşa*” sözcüğünün, bu dönemde “*Türk uşağı*” sözcüğünden türediğini uydurmuşlardır. Soğukluk, karşılıklı yaşanmış; Osmanlı yönetici sınıfının sadık ve has bir millet olarak göre geldiği Boşnaklara bakışı değişmiştir. Bosnalı Vezir Ali Namık Paşa, 1831’de: “*Bosna’daki fenalık bütün diğer fenalıkları aştı. Yetmiş yedi buçuk millet içinde Boşnaklardan beteri yoktur.*” demiştir. Osmanlı Türkçesinde de aynı dönemlerde: “*Kırk Boşnak bir adam*”, “*Boşnağın akli sonradan gelir*” gibi sözler türemiştir⁷².

Bununla birlikte İdârî-politik güçleri kırılan Bosna beylerinin, topraktaki hak ve imtiyazlarında bir gerileme olmamıştır. Üründen çok az pay verilen ve angaryaya tabi tutulan köylülerin üzerindeki baskı, artarak sürmüştür. XIX. yy. sonlarında bölgeyi gezen batılı gözlemciler, Bosna-Hersek’teki Hırvat ve bilhassa Sırp köylülerin, Balkanların en yoksul ve ezilen köylüleri olduğunu yazmışlardır. Buna sebep olarak, Bosna köylülerinin geriliği ve ilkelliği üzerinde durulmuştur.

XX. yüzyıl başlarında batılı bir gözlemci onlardan şöyle bahseder: “*Kakırca kadar tembel, tahtakurusu kadar kaba ve üç Galiçyalı Yahudi kadar kaypaklar. Bu yaratıkları ancak Türkler idare edebilir, çünkü Türkler onları anlamakta ve asla güvenmemektedirler*”⁷³.

⁷² Tanıl Bora, *Aynı Eser*, s. 26.

⁷³ Tanıl Bora, *Aynı Eser*, s. 27.

1.2.6. Ayanlık Müessesesinin Oluşması, Bosna Siyaset ve Ekonomisine Etkileri:

Bosna'da timar sahipleri; yerli sipahiler, kapetaniler ve ayanlar olmak üzere üç ana grupta sayılabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminden (1300 - 1600) sonra, ülkenin çeşitli bölgelerinde ayanlar ortaya çıkmıştır. Bu durumun ana nedeni, devlete ait toprakları idare edecek ve merkezi iktidar adına vergileri toplayacak memurların yeterli olmaması olarak ortaya çıkmıştır. Askerî muntıkların kumandanları olarak kaptanlar (kapetani), kadılıklarda ve nâhiyelerdeki önemli konumları ele geçirip en güçlü ayanlara dönüşmüşlerdir.

Ayanlardan bazıları görev için ilgili yerleşim merkezlerinin halkı tarafından seçilirken, çeşitli sosyal kesimlerden gelen diğerleri ise, toplumda güç ve saygınlık kazanmak için bu konumu ele geçirmişlerdir⁷⁴. Bu durum kaptanların, ayanlığın gelişimi üzerinde önemli bir etki sahibi olmalarına yol açmıştır. Unvanlarını verâset yoluyla alan ve devredilebilen kaptanların siyasi konumu da böylece güçlenmiştir. Bir çok ayan gibi kaptanlar da bu konumlarını maddî durumlarını iyileştirmek için kullanmışlardır⁷⁵. Bosna veziri merkezi hükümetin temsilcisi olarak, önemli olaylarda istişârelerde bulunmak üzere zaman zaman ayanlarla bir araya gelirdi. "Ayansko vjeće" (Meclis-i Âyan) olarak adlandırılan bu toplantıların konusunu çoğunlukla ülkedeki savaş hazırlıkları oluşturmuştur. Süreklilik özelliği taşımayan bu meclislerin başlıca amacı, Osmanlı yönetiminin kararlarını icra etmek olmuştur. Bununla beraber, bu toplantılar ayanlık bilincini ve mevcut siyâsî düzenin parçası olarak ayanların önemlerini arttırmıştır⁷⁶.

Parlak dönemlerinde devletin önemli dayanağını oluşturan toprak düzeni ve Yeniçeri Ocağı'nın zayıflaması, kendisini Bosna-Hersek'te de hissettirmiştir⁷⁷. Ancak devletin

⁷⁴ Ahmed Aličić, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831. Do 1832. Godine*, Sarajevo 1996, s. 41.

⁷⁵ Ahmed Aličić, *Aynı Eser*, s. 42.

⁷⁶ Avdo Sućeska, *Ajani, Prilog İzučavanju Lokalne Vlasti u Našem Zemljama za Vrijeme Turaka*, Sarajbosna 1965, s. 154.

⁷⁷ Branislav Djurjev, "Bosna-Hersek", *DIA*, C. 6, s. 298.

çöküşü Bosna- Hersek'te kendini nispeten daha geç göstermiş ve zaten var olan çiftliklerin dışında yeni ortaya çıkan çiftliklerin yayılma süreci, XIX. yy.ın ilk yarısına kadar devam etmiştir. Yerli sipahiler, topraklarının çoğunu kendileri çiftliklere çevirmişlerdir. 1858 tarihli Arazî Kanûn-nâmesiyle birlikte devlet, yeni gelişmeler karşısında mîrî hakkını (devlet hakkı) korumak istemiş ve “destina” (öşür) da dolaysız devlet vergisine dönüştürülmüştür⁷⁸. Aslında bu durum, zaten var olan tarımsal ilişkilerin yasallaştırılması anlamına gelmektedir. 1859 tarihli Safer kararnameyi olarak bilinen düzenlemeyle, Bosna Hersek'te çiftlik sistemi resmen kabul edilmiştir⁷⁹. Böylece, Ayanlık kurumu Bosna Hersek'te ancak XVIII. yy.ın ortalarında belirgin bir biçim almıştır⁸⁰.

1.2.7 Bosna'da İsyanlar Dönemi:

II. Mahmud'un reformları, eski imtiyazlarını ve sosyal mevkilerini korumak isteyen âyanlarla devlet arasında çatışmaya neden oldu. 1828'de Bosna beyleri, Rusya ile savaşta zayıflık gösterdiğini düşündükleri baş vezire karşı seslerini yükseltmişlerdir. İçten içe yaşanan kaynama, 1831'de bir ayaklanmayla açığa çıkmış; Gradaçalı Hüseyin Kapetan liderliğindeki Bosna Beyleri, “*gavur sultan*” II. Mahmud'a isyan etmişlerdir. Asiler Bosna Hersek için tam bir otonomi, kendi vezirlerini seçme hakkı istemişler; buna karşı merkezi hükümete yıllık haraç vermeyi teklif etmişlerdir. Başlangıçta asiler başarı kazandıysa da aralarındaki rekabet ve anlaşmazlık sonucu kolayca dağıtılmışlardır⁸¹. “*Bosna ejderi*” diye nam salan Hüseyin Kapetan 1831 yılında Osmanlı ordusunu Kosova'da yenilgiye uğratmış, kısa bir süre için bağımsız bir yönetime kavuşan Bosna eyaleti, uluslar arası destek bulamamış ve bir yıl sonra da ortadan kalkmıştır. Bu ayaklanmaların bastırılmasının ardından, 1839'da Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan tebaasına Müslümanlarla eşit haklar veren Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu, beyler katında da çok büyük tepki doğurmuştur. Ülkede yaklaşık on yıl

⁷⁸ Ciro Truhelka, “Bosna'da arazi meselesinin tarihî esasları”, *THİTM/1*, İstanbul 1931, s. 61.

⁷⁹ Kemal Karpat, “Balkanlar”, *DİA*, C.5, s. 29.

⁸⁰ Branislav Djurjev, “Bosna-Hersek”, *DİA*, C. 6, s. 298.

boyunca zımnî bir iç savaş yaşanmış, diğer etnik ve toplumsal grupların da desteğini alan beyler, İstanbul'a vergi vermemişler ve asker göndermemişlerdir⁸².

Merkezî otoriteyi yeniden tesîs etmek için gönderilen, Tâhir Paşa yönetimindeki Osmanlı ordusu, 1849'da Bosanska Krayina'da yapılan savaşta Bosna ordusuna yenilmiştir. 1850'de Bosna'daki isyan hâli, Bosna'ya gönderilmiş eski bir Avusturya subayı olan Ömer Paşa Latas (nâm-ı diğer Mihaylo Latas) komutasındaki yeni Osmanlı ordusunun ağırlığını koymasıyla bastırılmıştır. Ömer Lütfi Paşa 1851'de yönetim merkezini, bu beylerin yönetimdeki etkinliğini azaltma niyetiyle beylerin ve kapetanilerin yoğunlaştığı Travnik'ten Saraybosna'ya taşımıştır. Bu on yıllık kargaşanın ardından Bosna'da Osmanlı'nın merkezi otoritesi güçlendirilmiş ve ayanların hakimiyeti kırılarak bağımsızlıklarına son verilmiştir⁸³. Ayrıca Ömer Lütfi Paşa, 1833'te Ali Rıza Rızvan Begoviç tarafından idâre edilmek için kurulan Hersek Paşalığını da ortadan kaldırdıktan sonra lav etmiştir. Neticede, Bosna altı, Hersek ise üç kaymakamlığa bölünerek Saraybosna resmî merkez olmuştur⁸⁴.

Ziraat sahasında çiftlik sahipleri ile kiracılar arasındaki problemler, 1859'da çıkarılan ziraat kanununu ile çözüme kavuşturulmuştur. Mithat Paşa'nın Tuna vilayetinde başlattığı idârî reformlar, 1865'te de Bosna'da da uygulamaya sokulmuş; Osmanlı Devleti'nin ilk maârif müdürlüğü olarak, modern bir eğitim-öğretimi yürütmek üzere Bosna Maarif Müdürlüğü kurulmuştur. 1866'da devlete modern yönetici kadro yetiştirmek amacıyla kurulan Mülkiye Mektebi'nin bir şubesi de Bosna'da açılmıştır⁸⁵.

Topal Osman Paşa'nın vâliiliği sırasında (1861-1869) idârî yapıda da önemli değişiklikler yapılmıştır. Bosna yedi sancağa ayrılmış, vilâyet meclisi kurulmuş, ulaşım şartları iyileştirilmiştir. İlk demiryolu ise 1872'de Banaluka ile Novi arasında hizmete girmiş, bir çok okul açılmış, vilayete mahsus matbaa kurulmuştur. Ticâret ve pazarlama

⁸¹ Ahmed Aliçič, *Aynı Eser*, s. 105.

⁸² Ahmed Aliçič, *Aynı Eser*, s. 109.

⁸³ Avdo Sucaska, *Aynı Eser*, s. 197.

⁸⁴ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 19-20.

⁸⁵ Ahmed Aliçič, *Aynı Eser*, s. 116.

giderek gelişmesine rağmen, küçük zanaat kolları çökmeye başlamıştır. Pek çok Sırp aile refaha kavuştuğu ve nüfuslarının da giderek arttığı tespit edilmektedir. Fakat pek tatmin edici olmayan şartlar XIX. yy'ın ikinci yarısında ayaklanmalara sebep olmuştur⁸⁶.

Bosna kırlarındaki isyan, 1875'te patlak vermiştir. Mahsulün kötü olduğu o yıl, beylere karşı başlatılan bu büyük ayaklanma Hersek'ten bütün ülkeye yayılmıştır. Ayaklanma başlangıçta 'millî' bir temele dayanmayan, mültezim zulmüne karşı bir köylü hareketi olmuştur. Ancak Bosna'daki Sırp milliyetçi komiteleri ile Karadağ ve Sırbistan'dan gelen gönüllülerin müdahalesiyle, ayaklanma Osmanlı'ya karşı millî bir isyana dönüşmüştür. Ayaklananlar arasında az sayıda olsa bile Müslüman köylüler de bulunmuştur. Merkezî yönetimin bir süre müdahalesiz kalması üzerine güvenlik endişesine kapılan Müslüman nüfusun silahlanıp ayaklanmacılara karşı harekete geçmesi de, ayaklanmanın 'millîleşmesine' katkıda bulunmuştur⁸⁷. Böylece, 1875'te çıkan isyan, siyasi bir özellik de kazanmış ve bu ayaklanma büyük güçlerin müdahalelerine yol açmıştır. Bosna isyanıyla aynı yıl başlayan Bulgaristan millî ayaklanması ve 1877'de Rusya'yla girilen savaş, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni çökertmiştir. Berlin Kongresi'nde ise Bosna ve Hersek, Avusturya-Macaristan'ın himâyesine verilmiştir. Bosna Müslümanları, Avusturya- Macaristan işgaline karşı koydularsa da 29 Temmuz'da başlayan işgal, 20 Ekim 1878'de tamamlanmıştır. Böylece Bosna-Hersek'te Osmanlı hakimiyeti dönemi kapanmıştır. Kongrede kabul edilen Berlin Antlaşmasına göre: Bosna-Hersek hukuken Osmanlı egemenliğinde kalmaya devam edecek, ancak Avusturya-Macaristan imparatorluğu denetiminde bulunacaktır. 7 Ekim 1908'de de buranın, resmen Avusturya Macaristan İmparatorluğunun toprağı olduğu ilân edilmiştir⁸⁸.

“Türk hakimiyeti olmasaydı Balkanlardaki milletlerin durumları iyi olurdu ve gelişmeleri tamamlanırdı” şeklindeki fikirlere, *“şâyet Türkler fethettikleri bölgelerde,*

⁸⁶ J. Krsmarik, “Bosna-Hersek”, *İA*, C. II, s. 731.

⁸⁷ Branislav Djurdjev, “O neki istorisko – Etnickim problemima u obradu Torskog perijodo”, POF11- 12 , (1975-76) s.285.

örneklerine çok sık olarak bugün dahi rastlanan şiddetli bir asimile siyaseti, etnik arındırma, soykırım ve kültürel baskı uygulaması, Balkanların bugünkü genel panoraması ne olurdu” gibi bir soru ile karşılık verilebilir. Osmanlı toprakları en baştan beri çeşitli din ve inançta olan insanların bir arada yaşadıkları ve birbirlerine gittikçe daha çok karıştıkları bir manzara göstermektedir”⁸⁹.

Nitekim, XIX. yy.in son çeyreğinde dahi Rumeli’nin %55’i, İstanbul’un %45’i Anadolu ve Suriye bölgelerinin ise %15’i gayrimüslimdir⁹⁰. Ayrıca Türkler Balkanlara girmemiş olsalardı, bu bölgelerde Katolik Macar hatta Habsburg nüfuzunun tesisi kuvvetle muhtemeldir⁹¹. Bunun da Ortadoks ahâli için ne tür sonuçlar doğuracağı Avusturya Macaristan dönemindeki Bosna-Hersek’in durumundan anlaşılabilir düzeydedir.

1.3. Avusturya Macaristan Dönemi Ve Bosnalı Müslümanların Statüsü:

1878’de Avusturya- Macaristan idaresine verilen Bosna-Hersek’te Osmanlı Devleti’nin hakları 1908’de kati ilhaka kadar resmen sürmüştür. Avusturya-Macaristan’ın ikili anayasası sebebiyle Bosna-Hersek’in durumu belirsiz bir hal almış, İlhaktan önce ve sonra Bosna-Hersek Avusturya Macaristan Maliye Bakanlığı’nın uyguladığı ikili bir denetim altında kalmıştır. Avusturya-Macaristan’ın hükümet sistemi, bütün dönem boyunca son derece bürokratik bir şekilde ve polis gücüyle sürdürülmüştür. 1882’ye kadar buradan bir askerî vâlinin sorumlu olması buna açık bir delildir⁹².

⁸⁸ Branislav Djurdjev, “Aynı madde”, s. 301-302.

⁸⁹ M.Hüdaî Şentürk, “Osmanlı Devleti’nin Rumeli’de uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri”, *Bellekten*, S.218, 1993, s. 90-111.

⁹⁰ Engin Deniz Akarlı, “Osmanlı Topraklarında Cemaatlerin hak ve durumları: Genel Düşünceler”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti*, s. 27.

⁹¹ Feridun M. Emecen, “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının önemi”, *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s.15.; Yaşar Yücel, “Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı I Bildiriler*, TTK, Ankara 1987, s . 67-78; M. Hüdaî Şentürk, “Aynı makale”, s. 90-111.

⁹² Branislav Djurdjev, “Aynı makale”, s. 302.

1882’de sivil hizmetleri denetleyen sivil bir görevli tayin edilmiştir. Bölge idârî bakımdan Banaluka, Bihaç, Mostar, Sarajevo, Travnik, Tuzla olmak üzere altı okruga (kısım)ya ayrılmıştır. Buralar da sırayla “Srez” (bölge) ve “İspostava”lara (en küçük idârî bölüm) bölünmüştür. 1906’da adlî idare de ayrılmış, ilhakın ardından 1910’da “Sabor” (meclis) teşkiliyle bir anayasa yapılmıştır. Bu meclis, 72 milletvekili ve tâyinle getirilen 20 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin bir kısmı dinî temsilci (Müslümanlarda Reîsü’l-Ulemâ, vakıf idâresi başkanı, üç müftü), bir kısmı da yüksek unvanlı devlet görevlilerinden meydana gelmiştir. 1912’de Bosna-Hersek idâresine sivil hizmetlerle ilgili ek yetkiler tanınmış ancak I. Dünya Savaşı sırasında meclis geçici olarak ortadan kalkmıştır⁹³.

Avusturya-Macaristan Hükûmetinin modern bir idâre sistemi getirmesi, ticareti geliştirmesi, yollar inşa ettirmesi, okullar açması, ilmî kuruluşlar teşkil etmesine rağmen, cemiyetin yapısı değişmeden kalmıştır. Bunda Avusturya-Macaristan’ın Müslüman ileri gelenleri, kendi tarafına çekme ve kazanma çabaları önemli rol oynamış olmalıdır⁹⁴.

1882’den 1903’e kadar Bosna-Hersek’te Avusturya-Macaristan siyaseti yönünden en önemli rolü bu iki monarşinin maliye bakanı ve tarihçisi B. Kallay oynamıştır. Kallay Bosna-Hersek’i ikili monarşi içinde ayrı bir bütün olarak muhafaza edebilmek ve Sırp-Hırvat milliyetçiliğinin yayılmasını denetim altında tutabilmek için bir “Bosna milleti” ve “Bosna dili” oluşturmaya çalışmıştır. Ancak Kallay bu siyasette başarılı olamamıştır. Çünkü Sırp ve Hırvatlarda milli şuurun güçlü olmasına rağmen Bosna’daki Müslümanlar da ise millî şuur kuvvetli değildir. Bunun yerine anavatan Türkiye ile kuvvetli bağlarını korumaya devam etmişlerdir. Netice itibariyle Kallay yerli halk arasında taraftar toplayamamıştır. Müslüman ailelerin bir kısmı Türkiye’ye göç etmiş, Müslüman liderlerde daima Osmanlı Padişahının Bosna-Hersek üzerindeki haklarını

⁹³ Branislav Djurdjev, “Aynı makale”, s. 301-302.

⁹⁴ Branislav Djurdjev, “Aynı makale”, s. 302.

desteklemişlerdir. Sadece Bosnalı aydınlar ve toprak ağalarının bir kısmı Bosna milliyetçiliği davasını benimsemişlerdir⁹⁵.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Müslüman dini kurumları üzerinde kontrol sağlamak için 1882 yılında yüksek dinî başkan durumundaki Reîsü'l-Ulemâ Makamı'nı oluşturmuştur. Müslümanlar Avusturya-Macaristan idaresinin aldığı bu kararlara şüphe ile bakmışlarsa da bürokratik bir şekilde ve polis gücüyle sürdürülen yönetimde seslerini duyuramamışlardır. Ayrıca bu makamın başında bulunduğu dört üyeli bir ulema meclisi de teşkil edilmiştir⁹⁶. Fakat, bu kuruluş vakıf idare heyetinin haklarını kontrol edecek kadar ileri gitmiş, bundan huzursuz olan Müslümanlar İmparatora, vakıfların idaresi ile ilgili konularda otonomi verilmesini isteyen toplu bir dilekçe vermişlerdir⁹⁷. Bu çabaların neticesinde 1894'te Evkaf idaresinin teşkilatı yeniden tanzim edilmiş, otonomi istekleri görmezden gelinmiştir⁹⁸.

1899'da, Mostar Müftüsü Ali Fehmi Dzabiç (Cabiç) liderliğinde, Bosna-Hersek'teki bütün Müslümanlar için dini sahada ve eğitimde otonomi verilmesi konusunda kararlı bir mücadele başlatılmıştır. 1900'de İslam dini cemaati için hazırlanan ve içinde padişahın Bosna-Hersek üzerindeki haklarına özel bir önem atfeden kanun tasarısı bakan Kallay'a teslim edilmiştir. Fakat bunu Avusturya-Macaristan idaresi kabul etmeyip, Müftü Ali Dzabiç padişaha danışmak için İstanbul'a gittiğinde Avusturya-Macaristan hükümetince "izinsiz göçmen" ilân edilmiş ve Bosna'ya dönmesi yasaklanmıştır⁹⁹. Avusturya-Macaristan hükümetinin bu baskıcı anlayışı ile Müslüman muhalefeti bir duraklama evresine girmiştir. Müslümanlar, ancak 1906'da kurulan Müslüman partisiyle birlikte siyasi önderlikte üstünlüğü yeniden ele geçirebilmişlerdir¹⁰⁰. 1906'dan sonra bu hareket daha teşkilâtlı bir şekilde hız kazanmış, Ali Bey Ferduş'un başkanlığında bir Müslüman halk teşkilâtı yürütme meclisi seçilmiştir. Teşkilât bir yandan varlıklı sınıfların menfaatlerini desteklerken bir yandan

⁹⁵ Ahmed Aliçiç, "Aynı makale", s. 366.

⁹⁶ J. Krçsmarık, "Aynı makale", s. 733.

⁹⁷ Branislav Djurdjev, "Aynı makale", s. 302.

⁹⁸ J. Krçsmarık, "Aynı madde", s. 733.

⁹⁹ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 131.

da dini otonomi verilmesi için hükümetle müzakerelere girişmiştir. Avusturya-Macaristan hükümeti, Padişahın otoritesini reddettiğinden müzâkereler sonuçsuz kalmıştır¹⁰¹.

İlhakın ardından, İslâm dinî işlerinin bağımsız olarak idare edilmesiyle ilgili kanun imparatorun tasdiki neticesinde tatmin edici bir sonuç sağlamıştır: “Bu kanunla okul ve kolejlere, yardım eden yan kuruluşlar ve vakıflarla ilgili yüksek idari yönetim; sekiz tabii üye, (Reîsü’l-Ulemâ, vakıf idare heyeti başkanı, altı müftü) ile bölge idare heyetleri tarafından seçilen 24 üyeden oluşan Vakf-ı Maârif Meclisi’ne (Sabor) verilmişti. Bu meclisin alt kuruluşları, bölge meclislerinin kendi aralarında seçtikleri bölge heyetleri yani, cemaat meclisleridir. En yüksek dini kuruluş, Reîsü’l-Ulemâ başkanlığında dört üyeden oluşan Ulemâ Meclisi bulunmaktadır. Reis ve Ulemâ Meclisi üyeleri, altı müftü ve 24 seçilmiş üyeden oluşan ayrı bir seçici organ tarafından seçilirdi. Reislik görevi için tespit edilen, üç adayın ismi imparatora verilir; o da birini reis olarak tâyin ederdi. Reis ancak İstanbul’daki şeyhülislâmdan dini görevi icra edebileceğine dair bir izin (menşûr) aldıktan sonra görevine başlayabilirdi. İlgili istek, Avusturya-Macaristan elçiliği aracılığı ile İstanbul’a iletilirdi. Her bir bölgenin ulema meclisinin teklif ettiği adaylar arasından, hükümet tarafından seçilen bir müftüsü bulunmaktaydı. Yüksek din memurlarının maaşları vilâyet bütçesinden karşılanırdı¹⁰².”

1.4. Yugoslavya Döneminde Bosna-Hersek Müslümanları:

I. Dünya Savaşı’nın Bosna-Hersek’in siyasi hayatı üzerindeki en önemli sonuçlarından biri, 1915 yılında Sabor’un (meclis) feshedilmesi olmuştur. Bosna-Hersek 1 Aralık 1918’den itibaren Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı’nın bir parçasını oluşturmuştur. Adından da anlaşılacağı gibi Bosnalı Müslümanların bu yeni devlet içinde ulusal kimliklerini serbestçe belli etmeye olanakları olmamıştır¹⁰³. Böylece, Bosna-Hersek’in

¹⁰⁰ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 167.

¹⁰¹ Branislav Djurdjev, *Aynı Eser*, s. 302.

¹⁰² J. Krčmarik, “Aynı madde”, s. 733.

¹⁰³ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 191.

dini cemaatler problemi yeniden ortaya çıkmıştır. Bosnalı Müslümanlar Sırp ya da Hırvat olduklarını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Müslümanlar, yeni devlette yeterince temsil edilmemek bir yana¹⁰⁴ şiddet eylemlerine de maruz kalmışlardır. 1918-1920 yılları arası dönemde Müslümanların Sırp karşıtı (Şuckor) birliklerine katılmaları nedeniyle, Sırp tarafından gerçekleştirilen intikam eylemlerinde yaklaşık 2000 Müslüman katledilmiştir¹⁰⁵.

1920 yılına kadar büyük boyutlarda gerçekleşen bu şiddet eylemlerinin yanı sıra, kendilerini Sırp ya da Hırvat olarak deklare etmeleri için Müslümanlar üzerinde ağır bir siyasi baskı uygulanmıştır¹⁰⁶. Bu şartlar altında Sırp yada Hırvat olduklarını kabul etmeleri için baskılar gören Müslümanlar Güney Slav (Jugoslovenstvo-Yugoslavlık) olduklarını kabul ederek milliyetler sorununa çözüm bulmaya çalışmışlardır. Müslümanlar, Sırp ve Hırvat milliyetlerine tâbi olmayı kabul etmiyor ve *Jugoslovenstvo* şiarı altında ulusal benliklerini devam ettirmeye çalışmışlardır¹⁰⁷.

Yugoslavya'da parlamenter rejimin feshinin ardından 1930 yılında Krallık idaresi, İslâm dini cemaati ve anayasası ile ilgili yeni bir kanun çıkardı. Eski bağımsız İslâm dini cemaatleri, ulemâ meclisi ile ulema meclisinin reis ve iki başkanından oluşan yüksek bir idari teşkilatın başkanlığında birleştirilmiştir. Reîsü'l-Ulemâ resmî ikametgâhı ve idâre heyeti meclisi Belgrat'a taşınmıştır. Bunlara ilaveten Üsküp ve Saraybosna'da olan idare heyetleriyle beraber iki ulema meclisi ve iki de vakıf maarif kurulları oluşturulmuştur. Kanunun esas özelliği makamların tayin yolu ile verilmesi, Reîsü'l-Ulemâ'nın ulema meclisinin başında bulunması olmuştur. İdare ikili olduğu halde reis, birleştirilmiş İslam dîni cemaatinin başkanı durumundadır. Özel kanunlar ile Reîsü'l-Ulemâ, meclis üyeleri ve müftülerin tâyini için aday seçimi bir düzene bağlanmıştır: "Seçici organın reislik için üç aday belirlemesi gerekiyordu. Bundan sonra

¹⁰⁴ Müslümanlar, var olan 2.492 devlet memurunun sadece 30'unu yani devlet memurlarının sadece %1,2 sini oluşturuyorlardı. Bu konu için bkz. Suljada Salihagiç, *Mi Bosansko-Hercegovački Muslimani i u krilu Jugoslavenske Zajednice*, Banja Luka 1940, s. 59.

¹⁰⁵ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 192.

¹⁰⁶ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 193.

¹⁰⁷ Mehmed Spaho, "Jugoslovenska muslimanska organizacija", *Nova Evropa* 17 (1923), Sarajevo 1923, s. 506.

adalet bakanı başbakanın tavsiyesi üzerine adayların biri kralın emri ile tayin edilirdi. Aynı şekilde ulema meclisi üyeleri ve müftülerde adalet bakanının tavsiyesi üzerine kral tarafından seçilirdi¹⁰⁸.”

1936’da yeni bir kanun ve anayasanın kabulü ile reisin fonksiyonuna ve diğer idari organların ikiliğine müdahale etmeyen bir nizam getirilmiştir. “Buna göre İslam dini cemaatinin esas organları cemaat meclisi, bölge vakıf heyeti, ulema meclisi, Saraybosna ve Üsküp’te ulema meclisi ve vakfi maarif meclisleri, seçme veya aslı kurullu meclis ile Reîsü’l-Ulemâ idi. Reisin resmî ikametgâhı Saraybosna idi. Müftülükler iptal edildi, seçici kurullar yeniden oluşturuldu. M. Spaho liderliğindeki Yugoslav İslâm teşkilâtı (JMO) dinî cemaat içindeki yerini korudu¹⁰⁹.”

Yugoslavya, 1941 Nisanı’nda Mihver güçlerin işgaline uğramıştır. Bosna, işgal süresince Almanlarca kurulup Hırvatlara hediye edilen “Bağımsız Hırvatistan Devleti”ne dahil edilmiştir¹¹⁰. 1941, 1942 ve 1943 yıllarında binlerce Müslüman, Draza Mihailoviç önderliğindeki Sırp milislerinin geliştirdiği eylemlerin kurbanı olmuştur. Bunun da ötesinde Müslümanların millî kimliği yeni yönetim Ante Paveliç rejimi tarafından tanınmamıştır¹¹¹. Savaşta sosyalistler tarafından başlatılıp yürütülen kurtuluş hareketi, bölgelerin siyasi kimliklerinin temelinde gelişmiştir. Tito’nun savaşının tamamına yakını Bosna içinde geçmiş, diğer yerler Bosna’dan sonra kurtarılmıştır. Dolayısıyla federal bir birim olarak kurulan ilk devlet Bosna olmuştur. Savaş sonunda Bosna-Hersek Federal Sosyalist Cumhuriyeti, diğer beş cumhuriyet ve iki özerk bölge ile birlikte “ikinci Yugoslavya” içinde yer almıştır¹¹².

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Sosyalist Yugoslav idaresi, İslam dini cemaatlerinin durumunu anayasada belirtilen şartlarla korumuş ve değişik dini cemaatlerin hukuki durumu ile ilgili 1953’te çıkarılan bir kanunla da yeniden düzenlemiştir. Böylece dini

¹⁰⁸ Branislav Djurdjev, “Aynı makale”, s. 301.

¹⁰⁹ Besim Darkot, “Bosna-Hersek”, *İA*, C. II, s. 727.

¹¹⁰ Osman Karatay, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Karam yay. Ankara 2002, s. 4.

¹¹¹ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s.194.

¹¹² Osman Karatay, *Aynı Eser*, s. 4 -5.

teşkilatlar devletten ayrılmış, dini inanca sahip olmak şahsi bir mesele olarak telakki edilmiştir. Dini cemaatlerin din görevlileri ve kadroları yetiştirmek için okullar açmaları serbest bırakılmış, devletin dini cemaatlere yardımında bulunabileceği kaydedilmiştir. Yugoslavya'daki İslâm dinî cemaatine ait, II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren üç anayasa hazırlanmış ve uygulanmıştır: “Bunlar 1947’de çıkan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti İslâm Birliği Anayasası, 1969’da çıkarılan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti İslâm Birliği Anayasası ve 1990’da çıkan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC) İslâm Birliği Anayasasıdır. Yugoslavya’daki son anayasaya göre Yugoslavya’daki İslâm Birliğini en yüksek organı Yüksek Şûrâ’dır. Yüksek Şûra’nın 46 üyesi vardır. Şûrâ bölgelerine göre bu üyelerin dağılımı; Saraybosna’dan 13, Priştine’den 12, Üsküp’ten 9, Titograd’tan 6, Zagreb’den 6 üye şeklindedir. Görev süreleri 4 yıldır. Reîslik makamı bunun yürütme organı olup en yüksek dini temsilcisi Reîsü’l-Ulemâdır. Bütün bu dinî organların merkezi Saraybosna’dadır. Yugoslav İslâm Şûrâsının beş üyesi vardır¹¹³.”

1960’lı yıllarla birlikte Yugoslav Komünistler Birliği “*Jugoslovenstvo*” anlayışından uzaklaşmaya başlayınca, 1968 yılında Müslümanlar, Bosna parti liderliği tarafından “Ulusal anlamda Müslümanlar” olarak tanınmıştır. Bu durum Müslümanların ulusal bilincini güçlendirmiş olmakla beraber, hükümetin izlediği bu rota aslında zaten var olan gerçeği ifade etmiştir. Müslümanlar 1948, 1953 ve 1961 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında milliyetlerini Sırp ya da Hırvat olarak deklare etmeyi reddederek kendi benliklerini vurgulamışlardır. İlk kez 1967 yılında bir Profesör olan Muhammed Filipoviç, Bosnalı Müslümanlara özel bir statü verilmesini talep etmiştir. Müslümanların bu dönemde ulusal kimlikleri açısından *Muslimanstvo* (Müslümanlık) ve *Bošnjastvo* (Boşnaklık) kavramları en önemli iki yönelimi ifade etmiştir¹¹⁴. Yugoslavya’da komünist sistemin yıkılmasıyla birlikte 1989-1990 yıllarında çok partili seçimler düzenlenmiştir. Bu seçimlerde millî partilerin kazanması, dini birliklerin durumlarını esaslı olarak değiştirmiştir. Daha önceden el konulan mallar iade edilmiştir. 1991 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre Müslümanlar Bosna-Hersek

¹¹³ Branislav Djurdjev, “Aynı makale”, s. 301-302.

¹¹⁴ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s.197

nüfusunun % 43.7'sini, Sırlar % 31.4'ünü, Hırvatlar ise % 17.3'ünü teşkil etmektedir. Bu son yapılan nüfus sayımı ile "Çija je Bosna?" yani Bosna kime âit? sorusunun da cevabı açısından önem taşımıştır¹¹⁵.

Eski Yugoslavya'nın altı kurucu üyesinden biri olan Bosna-Hersek, Yugoslav anayasasının kendine tanıdığı hakka ve halkın mutlak çoğunluğunun tercihine dayanarak, diğer cumhuriyetler Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'yı izleyerek 1992 yılı başında bağımsızlık ilân etmiştir. Ancak, Yugoslavya içinde kalma taraftarı olan Sırp nüfus bunu savaş sebebi saymıştır. Komşu Sırbistan ve Karadağ'ın da yardımlarını alan yerli Sırlar, ülkede 1995 yılı sonuna kadar sürecektir ve yaklaşık 250.000 kişinin hayatına mal olan bir savaş başlatmıştır¹¹⁶.

Bosna-Hersek'te Alija İzetbegoviç önderliğinde kurulan SDA partisi, şimdiye kadar hiç olmayan bir biçimde ulusal ve açık hedefler gütmüşlerdir. Bosnalı Müslümanlar bu parti sayesinde Bosna'nın yerel halkı ve Yugoslavya'nın *alt tarihi halkından* biri olarak tanımlanmışlardır¹¹⁷. Savaşta Boşnak güçlerinin cephelerde üstünlüğü ele alarak büyük ilerleme kaydetmeleri ve uluslararası camianın artan baskılarının etkisi üzerine Ekim 1995'te ateşkes imzalanmış, ardından 14 Aralık 1995'te barış antlaşması yapılmıştır. Paris'te imzalanmasına rağmen, uluslararası ilişkiler ıstılahına, "Dayton Barış Antlaşması" olarak giren bu antlaşma, belli bir süreç içinde ülkede her şeyin normalleşmesini ve savaşın izlerini silmeyi amaçlamıştır¹¹⁸.

¹¹⁵ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 200

¹¹⁶ Osman Karatay, *Aynı Eser*, s. V.

¹¹⁷ Aydın Babuna, *Aynı Eser*, s. 200

2. GAZİ HÜSREV BEY

2.1 Gazi Hüsrev Bey ve Ailesi:

Gazi Hüsrev Bey, Sultan II. Bayezit'in kızı Selçuk Sultanla evlenmiş olan Ferhad Bey'in oğludur. *Sicill-i Osmânî*'de ise başka hiçbir kaynakta geçmeyen Nasuh Bey'in oğlu olduğu söylenmektedir¹¹⁹. Ayrıca bazı kaynaklarda Hüsrev Bey'in Hersek'teki Trebinye Knezi Radivoye'nin kardeşi¹²⁰ olduğu da geçmektedir. Gazi Hüsrev Bey, 885 /1480 tarihinde babasının vâlî bulunduğu Serez'de¹²¹ dünyaya gelmiştir. Bosna Vâlisi olarak 1541 tarihinde Saraybosna'da vefât edip, kendi adını taşıyan câmiî önündeki türbesine defnedilmiştir¹²². Babası, Adana muhafızlığı yaptığı sırada Kölemenlere karşı savaşırken (890/ 1495) şehit düşmüştür. Annesi de, II. Bayezid'in sağlığında vefât ederek İstanbul Bayezid Camii yakınında bir türbeye defnedilmiştir. Bir vakfiye kaydından Neslişah Sultan adında bir kardeşinin olduğu anlaşılmaktadır¹²³.

Gazi Hüsrev Bey'in tahsili ve hayatının ilk yılları ile ilgili kaynaklarda pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak, babasının vefatından sonra kendisine Serez'de büyük bir çiftliğin intikal ettiği, annesiyle birlikte İstanbul'a yerleştiği bilinmektedir¹²⁴. Gazi Hüsrev Bey'de diğer sultan-zâdeler gibi hususî tahsil görmüştür. Gazi Hüsrev Bey'in hiç çocuğu yoktur. Ancak yine *Sicill-i Osmânî*'de¹²⁵ Mahmud adında bir oğlu olduğu söylenmektedir. Her halde yazar Gazi Hüsrev Bey'in mütevellisi olan ve kethüdalığını yapmış bulunan Murat Bey'den bahsetmek istemiştir¹²⁶.

¹¹⁸ Osman Karatay, *Aynı Eser*, s. V.

¹¹⁹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul, C. II, s. 272.

¹²⁰ M. Tayyip Okiç, "Gazi Hüsrev Beğ ve onun Saraybosnadaki camiine bir minare daha ilave edilmesine dair bir vesika" *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s 463. Gazi Hüsrev Bey'in Trebinye Knezi Radoviye'nin kardeşi olduğu başka bir belgede geçmemektedir. Bu bilgiyi nereden edindiği de meçhuldür. Ancak, Adnan Giz, ("Gazi Hüsrev Bey ne zaman yaşadı", *Çınaraltı*, C.V-121.sayı, s.7)'de bunu Sırp tarihçilerin Gazi Hüsrev Bey'i kendi tarihlerine mâl etmek için uydurdukları söyler.

¹²¹ Serez Makedonya'ya bağlı bir toprak parçasıdır.

¹²² M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s. 463.

¹²³ Mustafa Hadzimuliç, "Gazi Husrevbeg ı Gazi Ali paşa", *Glasnik VIS I/1935-III*, s.49.

¹²⁴ M. Tayyip Okiç, "Gazi Hüsrev Bey maddesi", *DİA*, C.13, s. 454.

¹²⁵ Mehmet Süreyya, *Aynı Eser*, s. 272.

¹²⁶ M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s. 454.

2.2. Gazi Hüsrev Bey'in Faaliyetleri

Gazi Hüsrev Bey, dayısı şehzade Mehmed, Kefe Sancakbeyliği'ne tâyin edildiğinde (909-1503) onunla birlikte gitmiş, hatta onun elçisi sıfatıyla Moskova'ya gönderilmiştir. Gazi Hüsrev Bey, 1521 tarihinde Semendire (Smederevo) Sancak Beyi olup, Sava'nın öte tarafında bulunan Zemun Kalesini fethettiği gibi Belgrad'ın zaptında da büyük gayret sarf etmiştir. Feridun Bey: “*Semendire Muhafızı Hüsrev Bey yanında on bin nefer serhad askeri olup bin nefer yeniçeri dahi irsal ve Belgradı muhasara etmesi ferman buyruldu*” der¹²⁷. Gazi Hüsrev Bey'in Belgrad ve çevresini muhasara ettiğine dair İstanbul'a gönderdiği belge de aynen şöyledir:

1. astân-ı asmân-mekâ kibeline ma'rûz-ı bendegî bu dur ki el-hâletü hazîhi emr-padişahi mûcibince receb ayının yigirim yedinci gününden berü bu abd-ı bi-mikdâr
2. kale-i Belgrâdı ihâta edüb ve ataya gemiler ile yeniçeri bendleri ve 2 azab ve martolôsan Smendire idhâl olunub ve pâdişah-ı 'alem-penâhun
3. eyyam-ı devletinde Sâva cânibine on iki pare şayka ile adem geçürüb Tuna canibinden ve Sâva tarafından ve kuru tarafından
4. kale-i mezbure ihâta olunub ve Belgrad mukabelesinde Serem cânibinde vâki olan Becâniye nam vâroş ki kale-i mezburenün
5. kürekçileri sâkin olur külliye ihrak olunub ve Zemin kal'esinin varoşı dahi ihrak olund bi-l-fi'l kale-i Belgradı
6. bu bende-i nahif gelüb ihata edeli dört gün dür ki kapısı kapanub bu günki günedegin haricden yardım gelüb girmedî
7. ve işbu Cum'a günü Belgraddan bir dil alınub şahsiyle der-i devlete irsal olundı baki ferman dergah-ı mu 'allaya
8. menûd dur ve-ddua ma 'âd bi-rebbi-l- 'ibâd ve-şşad
az 'afü-l-'ibâd
el-fakir Hüsrev¹²⁸

¹²⁷ Feridun Beg, *Münşe 'âtü's-selâtin*, I, İstanbul 1274/1858, s. 508.

¹²⁸ Topkapı Müzesi Arşivi E.6214; Jean-Louis Baqoue-Grammont, “Un Rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissment de Belgrade en 1521, *POF30/1980*, s 21.

Bu belge ile Gazi Hüsrev Bey Belgrad gibi önemli bir kalenin muhasarasının tamamlandığını merkeze bildirmektedir. Burasının fethinden sonra da yani 1521 senesinin sonlarına doğru Bosna Sancak Beyliğine getirilmiştir. Gazi Hüsrev Bey'in Bosna Sancak Beyi olması ile ilgili kaynaklarda bir ihtilâf bulunmaktadır¹²⁹. Dört yıl kaldığı bu görevi sırasında Dalmaçya'daki Knin ve Skradin (1522) ile Ostroviça'yı (1523) ele geçirmiştir. Ancak Yayça (Jajce) Kalesi Muhasarasındaki başarısızlığından dolayı 1525 yılında kısa bir süre görevinden alınmıştır¹³⁰.

İkinci Bosna vâililiği sırasında yani 1526 ile 1533 seneleri arasında, Kanuni Sultan Süleyman ile Macaristan'daki Mohaç Muharebesi'ne iştirak ederek bilhassa bu muharebede önemli yararlılıklar göstermiştir. Mohaç Muharebesi'ne Bosna Sipahileriyle katılarak Bali Bey ile birlikte Macar kuvvetlerini içeriye çekip arkadan vurma taktiğini başarıyla uygulamıştır. Gazi Hüsrev Bey ikinci Bosna valiliği sırasında ayrıca Bosna bölgesinde yeni fetihlerle sancağının sınırlarını genişletmiştir¹³¹.

Hüsrev Bey bunlarla da yetinmeyip Dalmaçya (Dalmacija), Slavonya (Slavonija) ve Hırvatistan'da fütûhâtına devamlı, Macarların elinde bulunan Kuzey ve Kuzey doğu Bosna'nın önemli kale ve şehirlerini zaptetmiştir. Örneğin 1527 senesinde Obrovaç, 1528 senesinde Yayça ve Banyaluka Hüsrev Bey tarafından zaptedilmiştir. Bosna Krallığının son merkezi olup 1463'te Fatih Sultan Mehmed zamanında fethedilen ancak, daha sonra Macarların eline geçen Yayça'yı ikinci defa kuşatarak teslim almayı başarmıştır (1528)¹³².

Gazi Hüsrev Bey 1533 yılı sonlarından 1536 senesinin ilk yarısına kadar, yani iki seneden fazla bir süre Bosna'dan ayrılmış ise de görevinden azledilmemiş Semendire Sancağına nakledilmiştir. Yerine Mihail Bey zade Mehmed Bey getirilmiştir. Bu; gerek

¹²⁹ Peçuli İbrahim , Tarih I , s. 71' de 1521 olarak geçerken; Önemli Bosna Tarihçilerinden Safvet Beg Başagiç'in *Kratka Uputa u Proslost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900, s25'te 1506 olarak; *Sicill-i Osmânî* de ise 924=1518 olarak geçmektedir. Başta Tayyib Okıç olmak üzere bir çok tarihçi Gazi Hüsrev Bey'in Bosna Valiliği'ne getirilişini 1521 olarak almıştır.

¹³⁰ Hasim Şabanović, "Hurev-beg", *Enciklopedija Jugoslavija* , Zagreb, C. IV, s. 306.

¹³¹ Hamdija Kreşevljaković, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo, 1930, s. 20.

¹³² Haşim Şabanović, "Aynı makale", s. 305.

Sırp mültecilerinden Pavle Bakiç'in Kral Ferdinand'a gönderdiği Semendire Sancağı idaresinin Mehmed Bey'den alınıp, Bosna Sancak Beyi Hüsrev Bey'e teslim edildiği hakkındaki 26 Kanûn 1533 tarihli mektuptan gerekse bizzat Hüsrev Bey'in 1535'te Ferdinand'a Boşnakça olarak, yazdığı ve "Semendire Belgrad, Tuna sahilleri ve bütün Sirem (Firie, Syrimic) memleketi hâkimi" bulunduğu yolundaki mektuptan anlaşılmaktadır.¹³³ Onun üçüncü defa Bosna Sancak Beyliğine tâyini haberi ise, Jeronin Laski'nin 23 Nisan 1536 tarihli Kral Ferdinand'a hitaben yazılan Latince mektubunda ve Ragusa Hükûmeti'nin Peter Baniç'e yazılan, 25 Mayıs 1536 tarihli emrinde bildirilmektedir¹³⁴.

Üçüncü defa olarak Bosna vâililiğine getirildikten sonra komşu devletlerle, özellikle de Habsburglar ile çeşitli diplomatik temaslarda bulunmuş ve vefâtına kadar Bosna valiliği vazifesinde (1541) kalmıştır. Böylece, toplam 17 yıl kadar Bosna Sancak Beyliği görevini üstlenmiştir¹³⁵.

Hüsrev Bey, üçüncü Bosna valiliği sırasında Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey ile birlikte Slavoniyâ'da Pojega ve civarını zaptetmiştir. (1536) Ardından Klis kalesine karşı kuşatmaya geçmiştir. Ferdinand'ın Petar Krujiç kumandasında gönderdiği kuvvete rağmen Slavonya ve Dalmaçya'daki fütûhâtına devam etmiştir. Bundan başka 1536 yılında Yahya Paşaoğlu Mehmed Bey ile birlikte Klis kalesine(1537) (Kliska Tarotava) ve Gorian'a saldırılarda bulunmuştur (1538)¹³⁶. Aynı yıl yine Arşidük Ferdinand'ın gönderdiği on bin kişilik kuvvete karşı Hüsrev Bey'in kethüdası Murat Voyvoda'nın kazandığı zafer üzerine Klis Kalesi teslim olmuş, Klis Sancak Beyliği Murat Voyvodaya verilmiştir. Ayrıca bu fütûhâtan dolayı takdîr olunup Hüsrev Bey'in haslarına ve zeâmetlerine ilâveler yapılmıştır¹³⁷.Türk kuvvetlerinin Korfu seferinde

¹³³ M. Tayyip Okiç, "Hüsrev" maddesi , *İA* , s. 603.

¹³⁴ M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s. 603.

¹³⁵ Gazi Hüsrev Bey, Peçevî, Evliya Çelebi ve Hammer'e göre Bosna Sancak Beyliği görevinde 33 sene kalmıştır. (Bk. Peçevî , *Tarih*,I, 44; Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*, C.V, İstanbul, s. 443; Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmâni* , İstanbul, II, s. 272).

¹³⁶ Hasim Şabanoviç, "Aynı makale", s. 306.

¹³⁷ M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s. 603.

bulunmasından istifade eden Kral Ferdinand, İvan Katzianer kumandasında bir kuvveti Osek Kalesini zapt etmek için göndermiştir.

Hüsrev Bey'in âcil daveti üzerine, Klis'ten gelen Murad Bey ile Semendire (Smederova) Sancak Beyi Yahya Paşa oğlu Mehmed Bey muhasara halinde bulunan Osek'in yardımına koşmuşlardır. Bunu haber alan Katzianer, Goryan civarında olacak savaşın arifesinde kaçmış olduğundan, askeri de kolayca dağıtılmıştır. Bu başarıların yanında aynı sene Hüsrev Bey, Skradin'i kaybetmiştir¹³⁸.

1538 senesinde Trogir, Nadin, Vrana ve Dubica kalelerinin fethine rağmen Venedikliler Obrovaç ile Ostrovica'yı zaptetmişlerdir. Ertesi sene ise (1539) Siny Kalesi'nin fethine muvaffak olunmuştur. Bu fetih hareketi Hüsrev Bey'den ziyâde Murad Bey'in gayreti ile olmuştur. Çünkü kendisi bu sırada Sarayevo'da ismini ve hatırasını ebedileştirecek olan büyük eserler meydana getirmek ve mevcut olanları daha da faydalı bir şekle koymakla ilgilenmiştir. Hüsrev Bey Sarayevo'nun coğrafi ve tarihî mevkiinin ehemmiyetini gayet iyi kavramıştır. Gelecekte Sarayevo'nun, bölgenin kültür ve ticâret alanında söz sahibi olabilmesi için Hüsrev Bey bu alanlardaki gelişme esaslarını sağlam bir surette gerçekleştirmek istiyordu. Amacı, Macarları Bosna hudutlarından atmak olan Gazi Hüsrev Bey'in bütün bu büyük fütûhâtından daha mühim olan faaliyeti, kültürel ve iktisadî sahalarda olmuştur¹³⁹.

Gazi Hüsrev Bey gibi meşhur bir kahramanın tabii ölüm ile vefât etmesini kabul edemeyen Bosna halkı, ölümünü şahâdet neticesi olarak göstermeye ve bunun için efsâneler icad etmeye çalışmıştır. Hala halk arasında dolaşan bu rivayetlere göre Gazi Hüsrev Bey, Peçevî'nin de naklettiği gibi Karadağ'da isyan eden Kuçi Kabilesi ile bir çarpışma esnasında şehid düşmüştür.

Rivayete göre, Gazi Hüsrev Bey'in na'şısı, orada gömüldüğü için o bölgeye Drobinjak, sonra çoğul olarak Drobnjaci denilmiştir. Fakat bu rivâyetin târihi hiçbir değeri

¹³⁸ Hamdija Kreşevljakovic, "Aynı makale", s. 20.

¹³⁹ Hasim Şabanoviç, "Aynı makale", s. 306.

yoktur¹⁴⁰. Gazi Hüsrev Bey'den çok önce de burasının mevcut olduğu bilinmektedir. Kabile ismi dolayısıyla, bu kabilenin bulunduğu mıntıkaya Drobnyak denmiştir. O ecelî bir ölüm ile Saraybosna'da vefat edip sağlığında hazırlanmış olan türbesine defnedilmiştir. Türbesinin kapısının üstünde yazılı bulunan Arapça manzum vefat tarihinin son mısrası "rahmatu'l-macid 'alayhi kulla yavm" (948)'dir. (*Yüce Allah'ın rahmeti her gün onun üzerine olsun 948/1541.*) Rüstem Paşa'ya ait olan *Tevârih-i Âli Osman*'da Gazi Hüsrev Bey'in ölüm haberinin İstanbul'a 15 Safer (15 haziran) den sonra geldiği bildirilmektedir¹⁴¹.

Gazi Hüsrev Bey'in Mahmud adında bir oğlu olduğu bazı eserlerde bildirilse de kesinlik kazanmamıştır¹⁴². Çünkü Hüsrev Bey vefat ettiğinde erkek evladı olmadığı için Bosna'daki çiftlikleri hazîneye alınmış ve her sene öşür bedeli ödenmek şartı ile bu çiftlikler Sadrızaam Rüstem Paşa'ya verilmiştir¹⁴³.

2.3. Gazi Hüsrev Bey'in Bosna-Hersek'e Hizmetleri:

Bosna bölgesinde Osmanlıların gelişi ile hayatın bütün sahalarında, özellikle şehirlerin doğuşu ve gelişiminde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Devletin idari organlarının, tüm kültürel ve eğitimsel hayatın yoğun olduğu yerler olan şehirler Osmanlı Devleti'nde devletin dayanak noktalarını temsil etmişlerdir. Bu nedenle devletin kendisi de şehir yerleşimlerinin kurulması ve gelişmesi ile meşgul olmuştur. Bu süreçte vakıfların rolü ilk sırada gelir. Saraybosna'nın doğuşu ve gelişiminde vakıflar çok önemli bir rol oynamıştır¹⁴⁴.

Adem Handziç, vakıfların önemini şöyle ifade etmektedir:

¹⁴⁰ Adnan Giz, "Bosna Kahramanı Gazi Hüsrev Bey", *Çınaraltı*, İstanbul 1944, C. V/120. Sayı, s. 11.

¹⁴¹ M. Tayyib Okıç, "Gazi Hüsrev Bey", *DİA*, C. XII, s. 454.

¹⁴² Mehmed Süreyya, *Aynı Eser*, C. II, s. 272.

¹⁴³ Hasim Şabanoviç, "Aynı makale", s. 307.

¹⁴⁴ Behija Zlatar, "Zlatni period Sarajeva", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997, s. 56.

“Bir kasaba kurulurken vâkıf bânisi, sakinlerini dinî, kültürel, içtimaî, münâkale ve iktisâdî ihtiyaçlarını temîn edecek bir seri bağışlarda bulunurdu. Böylece bir çırpıda bir köyden bir kasaba meydana gelirdi.

Caminin yanına genellikle mektep inşa edilirdi. İbadet ve sağlık için su getirilir, yolcular için bir kervansaray yapılırdı. Sonra da bir miktar dükkan inşa edilip, çarşı kurulur ve bir panayır günü tespit edilirdi”¹⁴⁵.

Şehir oluşumunda vakıf binalarının inşası ile şehirlerin gelişmesi önemlidir; ancak aynı zamanda şehirlerin kurulması devlet siyasetinin bir sonucudur. Osmanlı Devleti bu hedefini Vakıf müesseseleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Yani bu süreçte tesâdüfî gelişmeler yoktur. “Şehirlerin kurulmasını asıl başlatan devlettir. Evkaf burada kamu ile özellikle de münakale tekniği ve strateji ile ilgili düşüncelerle tespit edilmiş devletin plan siyasetinin bir vasıtasıydı.¹⁴⁶”

XV. yy.’ın ortasında İshakoğlu İsa Bey’in vakıf müessesesinin teşekkülü ile Saraybosna’nın kentsel gelişimi başlamıştır¹⁴⁷. Başlangıçta uç beyi (1440-1463), sonra ilk sancak beyi (1463-1470) olan Gazi İsa Bey¹⁴⁸, 1436’da Osmanlı hakimiyetine girmiş Bendbaşı’ndaki bir Ortaçağ köyü olan Brodac’da yeni bir şehir kurmanın uygun olacağını düşünüp eski sahiplerini buradan çıkarmış ve karşılığında onlara Yamrançık köyünden toprak vererek Saraybosna’nın temellerini atmıştır.: “.... ve *nefs-i Saray’ın yeri fi’l-asl Broca nam karye keferelerinin yerleriymiş, merhum İsa Bey şehri bünyad etmeğe layık gördüğü sebebden mezbur kâfirden alub ve Yamranic nem yeri kâfirlere*

¹⁴⁵ Adem Handziç, “XVI. yüzyılda şehirlerin oluşumuna bir bakış”, *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s. 18.

¹⁴⁶ Adem Handziç, “Aynı makale”, s. 20.

¹⁴⁷ İshakoğlu İsa Bey ile ilgili geniş bilgi için bk. H. Sabanovic, “Dvije najstarije vafufname u Bosni”, *POF,II 1951*, Sarajevo, 1952; *Krajište İsa-bega Ishakovića, Zbirni katarstarski popis iz 1455 godine*, Sarajevo, 1964; Amina Kupusovic, “Vakunama İsa-bega Ishakovića”, *Prilozi Historije Sarajeva*, Sarajevo, 1997.

¹⁴⁸ Amina Kupusovic, “Vakunama İsa-bega Ishakovića”, *Prilozi Historije Sarajeva*, Sarajevo 1997, s. 48.

*bedel vermiş*¹⁴⁹. İsa Bey şehrin içinde bir saray yaptırdığı için burası Saray Ovası (Sarajevo) adını almıştır¹⁵⁰.

Zamanla Bosna vilâyeti merkezi haline gelen kasabanın ikinci müessisi Gazi Hüsrev Bey'dir. Gittikçe yükselen bu şehri bıraktığı eserlerle hakikî bir ilim ve ticâret merkezi haline koyan o olmuştur. Bu nedenle, Gazi Hüsrev Bey'in kültür sahasındaki faâliyeti, bütün askerî zaferleri ve kahramanlıklarından daha mühimdir. Kendisinden bir önceki idareci Gazi İsa Bey her ne kadar burada 1462'de Fatih Sultan Mehmet namına bir camii (Careva Camii), daha sonra han, hamam, bedesten, kervansaray ve köprü gibi mühim tesisler yaptırmış ise de şehrin asıl mimar dâri Gazi Hüsrev Bey olmuştur. Onun inşa ettirdiği en mühim bina, şehrin ortasındaki Bey Camii (Begova djamjia, inşa tarihi 937 – 1530) adıyla meşhur camidir. Asırlar boyunca İslâm dini ve edebiyatına büyük ve mühim şahsiyetler yetiştiren Gazi Hüsrev Bey medresesidir (Kurşumlu Medrese= Kurşumljia, inşa tarihi 944-1537). Bundan başka hanikah, imaret ve misafirhane gibi tesisler vücuda getirmiş; bedesten, Taşlıhan, hamam, müteadid hanlar ve benzeri kurumlarda yaptırmıştır. Tabi ki, Gazi Hüsrev Bey çocukları da unutmamış ve onlar içinde 1531 yılında camiinin hemen yanında bir mektep yaptırmıştır.¹⁵¹ Bunlar ile birlikte çok zengin araziye bu hayır tesislerinin idamesi için vakfetmiştir. Vefatı senesinde yalnız haslarından gelen senelik varidat 800.831 akçe olmuştur¹⁵².

XVI. yüzyılda Saraybosna'nın Bosna'daki en büyük ve en önemli şehir olması ve yine tüm Balkanlardaki en güzel kent olmasında Gazi Hüsrev Bey oldukça önemli katkıda bulunmuştur. XV. ve XVI. yüzyıllarda kutsî ve kültürel yapılar olarak inşa edilen yüzü aşkın cami ve mahalle merkezleri, bu dönemde Saraybosna'nın ne kadar hızlı geliştiğini göstermektedir. Çünkü gerçekte mahalle sayıları Osmanlı şehirlerinin kentsel gelişiminin en iyi göstergeleridir. "XV. yüzyılın sonunda şehirde 3 mahalle, iki

¹⁴⁹BOA, 24 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri, v.18b.; Behiya Zlatar, "XVI. Yüzyılda Saraybosna", Osmanlı, Yeni Türkiye yay, C. V, s. 595; "Zlatni period Sarajevo" Prilozi Historije Sarajevo, Sarajevo 1997.

¹⁵⁰ Amina Kupusovic, "Aynı makale", s. 48.

¹⁵¹ Mustafa Hadzimulic, "Gazi Husrev Beg i Gazi Ali paşa", Glasnik VIS I/1935 III, s. 53.

¹⁵² bk. BOA, İstanbul Tahrir Defteri, Nr. 211,307^a, Ayrıca 462 numaralı ve 975 Tarihli Tahrir Defteri'nde de tesisler müfredatlı olarak kaydedilmiştir.

Hristiyan cemaat ve bir Dubrovnikli cemaat, XVI. yüzyılın sonunda ise 91 Müslüman mahalle, bir Hristiyan ve bir Yahudi cemaati bulunuyordu¹⁵³. 91 Müslüman mahallesinden 82'si cami ve mescid adını taşıyordu. Mahallelerde toplam 3040 müslim, 140 gayrimüslim ve 4 yahudi vergi nüfusu mevcuttu. Her vergi nüfusu ortalama 5 kişiye tekâbül ettiğine göre XVI. yüzyıl sonlarında Saraybosna'da yaklaşık 16.000 kişi yaşıyordu¹⁵⁴.” Bu rakam Saraybosna'nın demografik açıdan çok kısa bir sürede Balkanların en kalabalık şehirlerinden biri haline geldiğini göstermektedir. 1489 tarihinde en kalabalık mahalle “Gebran” adıyla bilinen gayrimüslim mahallesi iken, 1516'da Yahya Paşa Camii mahallesi en kalabalık mahalle haline gelmiştir.¹⁵⁵.

23 Safer 948'de (18 haziran 1541) Saraybosna'da vefat eden Hüsrev Bey, önceden yaptırmış olduğu Gazi Hüsrev Bey cami avlusundaki türbeye gömülmüştür. Gazi lakabının nereden kaynaklandığı meçhul olmakla birlikte muhtemelen fetih ve gazadaki maharet ve başarısı sebebiyle “gazi” lakabıyla anılır olmuştur. Gazi Hüsrev Bey'in câmii, medrese, imaret ve diğer vakfettiği binaları Evliya Çelebi de görmüş, türbesini ziyaret etmiş ve eserinde bunlardan bahsetmiştir¹⁵⁶.

Gazi Hüsrev Bey'in Sarajevo'daki köşkünün Çurçiç mahallesinde bulunduğu tahmin edilmektedir¹⁵⁷. Sayfiyesinin ise, İlitza civarında Glavogodina köyünde olduğu bilinmektedir. Burada 13 Eylül 1530'da İstanbul'a giden Ferdinand'ın elçileri Joseph Lanberg ile Nikola Jurisic'i büyük merasim ile kabul etmiştir¹⁵⁸.

Çiro Truhelka'nın Hüsrev Bey'i şöyle tasvir eder: “*Gazi Hüsrev Bey iri yarı, kıyafetine son derece itina eden birisiydi*”¹⁵⁹. Hatta hususi terzisinin Dubrovnik'e kadar gidip

¹⁵³ Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi, 477 Numaralı Mufassal Tahrir Defteri.

¹⁵⁴ Refet Yinanç, “ Son tahrirlere Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek Şehirleri ve Nüfusları”, *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993, s. 225.

¹⁵⁵ İlhan Şahin, “Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna) nın kuruluşu ve yükselişi (1455-1561), *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992, s. 21.

¹⁵⁶ Evliya Çelebi, *Aynı Eser*, C. V, s. 436-441.

¹⁵⁷ M. Tayyib Okıç, “Hüsrev” maddesi, *İA*, c.V/I, s. 604.

¹⁵⁸ Çiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg nje gov zivot i nje gov doba*, Sarajevo 1912, s. 38.

¹⁵⁹ Çiro Truhelka , *Aynı Eser*, s. 39.

efendisinin elbiseleri için çok ağır mallar aldığını da söylemektedir. Vakar sahibi ve debdebeyi seven Gazi Hüsrev Bey'in fakirlere karşı çok merhametli, gayrimüslimlere karşı çok müsamahakâr, çok adil ve iyi kalpli bir adam olduğunda tarihçiler müttefiktirler. Bosna Hristiyanları onu hala şükran ile yad etmektedirler¹⁶⁰. Gazi Hüsrev Bey'in ileri görüşlülüğü medresesi için bıraktığı vakfiyesinden anlaşılabilir. Vakfiyesinde, medresede okutulacak derslerin, kendisinin tayin ettiği dersler dışında ileri ki dönemlerde önem kazanabilecek olan derslerinde okutulmasını istemektedir¹⁶¹. Eugène de Savoie 1697'de Bosna'ya girişinde, Sarajevo şehrini yaktığında Gazi Hüsrev Bey'in vakıflarını da yakmış ve yağma ettirmiştir. Bu tahripten ancak camii, medrese ve hamam kurtulabilmiştir. Bu esnada, bu vakıflara ait orijinal vesikâların, vakfiyelerin de zayi olduğu tahmin edilmektedir¹⁶².

Zamanla bir taraftan askeri hezimetler diğer taraftan, arazi ıslahatı sebepleriyle bu evkafın bir kısmı ayrılmış ve neticede vakfedilen arazisinin ancak küçük bir kısmı kalmıştır. Buna rağmen Gazi Hüsrev Bey vakfı, Bosna Hersek vakıflarının en zengin ve en mühimidir ki, 1932-33 senesi varidatı 3 milyon 709 bin 539 dinar 55 para (aşağı yukarı 112 bin Türk lirası) tespit edilmiştir¹⁶³. 1932'de Gazi Hüsrev Bey Camiinin yapımının 400. ve 1982'de 450. yıldönümü kutlanmıştır. Bosna Türklüğü için önemli iki eser neşredilmiştir. İlk toplantıda *400. Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu*; 1982'deki ikinci buluşmadan sonra ise 1888 'de *450. Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu*¹⁶⁴ adlı eserler neşredilmiştir. Her iki eserde gerçekten Gazi Hüsrev Bey ve külliyesini araştıranlar için çok önemli kaynak niteliğini taşımaktadır. Gazi Hüsrev Bey'in azatlı kölesi olan Murad Bey Tardiç'e gelince, Dalmaçya'da Şibenik şehrinde doğmuş olması muhtemeldir. İlk olarak Gazi Hüsrev Bey'in kapıcısı sonra voyvoda ve müteakiben Klis ve Pozega Sancak Bey'i olmuştur. Klis şehri

¹⁶⁰ Ćiro Truhelka, Aynı Eser, s. 40.

¹⁶¹ Mustafa Hadžimulic, "Gazi Husrev Beg i Gazi Ali paša", *Glasnik VIS I/1935 III*, s.53.

¹⁶² Hamdija Kreševljakovic, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo, 1930, s. 20.

¹⁶³ M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s. 605.

¹⁶⁴ İlk eser; *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodisnjice*, Sarajevo 1932'de hazırlanmıştır. İkinci eser ise *450. Godina Gazi-Husrev Begove Medrese u Sarajevu.*, sarajevo 1988dir. Her iki eserde farklı müellifler tarafından Gazi Hüsrev Bey ve Külliyesi hakkında yazılmış makalelerden oluşmaktadır.

münasebetiyle “Gazi” unvanını kazanmıştır. Pozega’da vefât edip (952-1545) na’sı Sarajevo’da Gazi Hüsrev Bey’in yanındaki türbeye defn olunmuştur¹⁶⁵.

¹⁶⁵ Mustafa Hadzimulić, “Aynı makale”, s. 55.

3. GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ

Balkanlar'da Türk kültür mirasımızın günümüze kadar en iyi muhafaza edilebilmiş örnekleri, Bosna-Hersek'teki vakıf eserlerimizdir. Bunlar arasında, Bosna-Hersek'de ve Balkanlar'da İslâmî Türk mîmârîsinin en ihtişamlı örneği Gazi Hüsrev Bey Külliyesi'dir. Gazi Hüsrev Bey Külliyesi, Osmanlı insanının dinî, sosyal ve ticârî ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde bütün yapı türlerine sahip olarak inşâ edilmiştir. Gazi Hüsrev Bey Külliyesi mîmârî ve tezyînî yönden olduğu kadar, îmar ve şehircilik açısından da kıymetli bir eserdir. Bu hâliyle Bosna-Hersek'te ve Balkanlarda Osmanlı şehir dokusunu günümüze dahi en iyi şekilde yansıtan Gazi Hüsrev Bey Külliyesidir¹⁶⁶. Gazi Hüsrev Bey Külliyesinin günümüze kadar kısmen veya tamâmen ayakta kalan yapıları arasında; câmii, türbeler (Gazi Hüsrev Bey ve Murat Bey Türbeleri), medrese, şadırvan, han, hanikah, hamam, saat kulesi, bedesten ve çarşı sayılabilir. Buna karşılık, imaret, tabhane ve mektebden hiçbir eser kalmamıştır¹⁶⁷. Ayrıca kütüphane binâ değişikliği ile hizmete devam etmektedir.

3.1. Gazi Hüsrev Bey Câmii:

"Bey Câmii"¹⁶⁸ adı ile de şöhret bulmuş bu abidevi mabed, Gazi Hüsrev Beğin Saraybosna'da şehrin ve çarşının tam ortasında inşâ ettirdiği en mühim eseridir. Caminin kapısı üstündeki, altı satırlık, yanları rûmî palmet süslemeli Arapça kitâbesinden de h.937/1530-1531 tarihinde yapıldığı anlaşılmaktadır¹⁶⁹

جامع الأبرار خسرو بك بنا
نازل الاعداء ، معين للغزاة ،
لهم الله لنا تاريخه :
حسبة الله دار الساجدين ؛
ناشر الإحسان ، نصر العابدين .
مجمع الأبرار ، دار الحامدين .

¹⁶⁶ Mehmet İbrahim, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki son durum", *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993, s. 181.

¹⁶⁷ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 181.

¹⁶⁸ "Begova Dzamija"

¹⁶⁹ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 182.

(Bütün) iyilikleri nefsinde toplamış bulunan,
Düşmanları öldüren, gazilere yardım eden,
İyilikleri neşr eden ve abidlere yardım eden Hüsrev Beğ,
Allah rızası için, secde edenlere bir ev (mabed) yaptırdı.
Allah bize tarihini ilham etti (ki burası)
İyilerin toplanma yeri, (Allah'a) hamd edenlerin evi (dir).
İnşa tarihi 937/1530 dur¹⁷⁰.

Külliyenin vakfiyesi de aynı tarihte tanzim edilmiştir¹⁷¹. Gazi Hüsrev Bey Camii önünde yerden 45 metre uzunluğunda bir minare yükselmektedir. Caminin içindeki taş minber de son derece ahenkli ve dikkat çekicidir. Caminin içinde iki ahşap vaaz kürsüsü ile mahfil de mevcut bulunmaktadır. Yan çıkıntılar hariç, caminin sathı 265 m² dir. Yan çıkıntılarında iki kapı bulunmaktadır. Ana kapı çok süslü ve sanatkârane yapılmıştır.¹⁷² Câmii harimi, eksen üzerinde sıralanan üstü kubbeli kare bir mekanla (13 x 13 m.) kible yönünde onu takip eden yarım kubbe ile örtülü olmak üzere iki mekan halindedir¹⁷³. Bunları sivri büyük bir kemer ayırır. Câmii gövdesine nispetle oldukça yayvan olan ana kubbenin yüksekliği 26 m. kadardır¹⁷⁴. Kubbeli bölümün iki yanında bir tabhane odası bulunur. Bunların son cemaat yerine açılan birer penceresi vardır. Bu odaların dışarıya yan taraflara açılan birer kapıları vardır. Muhtemelen bu kapılar, tabhane odalarının orta mekanla aralarındaki dolgu duvarları boşaltılmak suretiyle açılmıştır. Bunların aslında kapalı olmaları ve sadece birer kapı ile orta mekana ulaşımı sağlamaları gerekir.

Mihrap bölümünde yarım kubbeğe geçiş zengin mukarnaslarla sağlanmıştır. Mihrap ise yine mukarnaslı olmakla beraber etrafını saran kalem işi nakışlar yapının gerçek

¹⁷⁰ Ćiro Truhelka, *Gazi Husref Beg*, s. 66; Hamdija Kreşevljaković, “Gazi Husref beg”, *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetristogodisnjice*, Sarajevo 1932, s. 33; Ekrem Hakkı Ayverdi, “Yugoslavya’da Türk abideleri ve vakıfları”, (vakıflar dergisi, sayı III’den ayrı basım), Ankara 1957, s. 48

¹⁷¹ Mehmet İbrahim, “Aynı makale”, s. 182.

¹⁷² Ćiro Truhelka, *Aynı Eser*, s. 64.

¹⁷³ Hamdija Kreşevljaković, *Aynı Eser*, s. 9.

¹⁷⁴ Semavi Eyice, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi”, *DİA*, C. XIII, s. 455.

üslubuna uymayan geç dönem işleridir¹⁷⁵. Gazi Hüsrev Bey Câmii bütünüyle kesme taştan bir yapıdır. Geniş bir avlu içinde yer alan camiye, üstleri kubbeli beş bölümü bir son cemaat yerinden geçilir. Kubbe kemerlerini taşıyan kemerler, başlıkları mukarnaslı mermer dört sütuna dayanır. Yanlarda ise düz duvarlar vardır. Avusturya işgali döneminde biçimi değiştirilmiş olan, üstünde kitabenin yer aldığı cümle kapısı, harime geçit verir. Bu kapının kemeri içinde iki tarafta nişler vardır¹⁷⁶.

Câmiinin içi, XIX. yüzyıl sonlarında esas üslubuna uymayan kalem işi nakışlarla kapanmıştır. Bunlar arasında harimin duvarlarındaki, taş derzleri taklit eden süslemeler gözleri rahatsız eder. Girişin sağında bulunan sekiz somaki sütuna oturan mahfil de aynı dönemde değiştirilerek üstüne barok korkuluklu ve çıkmalı balkon eklenmiştir. Minber mermerden olup merdiven korkuluğu klasik üslupta şebekelidir. Câmiinin ahşap pencere kanatları ve alçı pencereleri de değiştirilmiştir. Bu sonuncuların yerlerine ahşap çerçeveler konulmuştur¹⁷⁷. Dünya çapında elektriğin ilk kez kullanıldığı cami Bey Câmii'dir¹⁷⁸.

Gazi Hüsrev Bey Câmii, Halep'teki Hüsrev Paşa Câmii ile birlikte Osmanlı mimarisindeki tabhaneli câmiiler tipinin son örneklerindedir. Bu biçimde ibadet yerleri XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren artık yapılmamıştır. Sağ tarafta tabhane odasına bitişik dıştan kapısı olan minare, Rumeli'deki Osmanlı dönemi minarelerinin çoğu gibi aşırı derecede uzundur. Ekrem Hakkı Ayverdi'ye göre, 35.82 m., İsmail Tihîç ise yüksekliği 47 m. olarak verir¹⁷⁹. Ancak şerefe çıkmaların basit bilezikler biçiminde oluşu, hiç değilse bu kısmın XIX. yüzyıldaki tamir sırasında yenilendiğini gösterir. Câmiinin avlusunun ortasındaki sekiz ahşap direğe dayanan bir saçağa sahip şadırvanın yerinde 1893'te on iki köşeli kâgir yeni şadırvan yapılmıştır. Gazi Hüsrev Bey'in mebanisi, kendisinden evvelki sancakbeylerinin yaptırdıkları mebanilerden (câmi,)

¹⁷⁵ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 183.

¹⁷⁶ M. Tayyip Okiç, "Gazi Hüsrev Beğ ve onun Saraybosnadaki camiine bir minare daha ilave edilmesine dair bir vesika", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 490-491.

¹⁷⁷ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 182.

¹⁷⁸ Hamdija Kreşevljakovic, *Aynı Eser*, s. 10.

¹⁷⁹ İsmail Tihîç, "Hadzimuratovica दौरa i Gazihusrevbegov hamam u njevoj novoj funkciji", *Naše Starine XI*, Sarajevo 1967, s. 174.

medrese, tekke vb.) gerek sanat ve mimari bakımından ve gerekse güzellik ve ahenk bakımından çok stndr¹⁸⁰.

Şekil I: Gazi Hüsrev Bey Câmii Kesiti

Kaynak: E. Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimri Eserleri*, C II, İstanbul 1981.

Gazi Hüsrev Bey Kllyesinin mimarı hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür: bir görüşe gre¹⁸¹ caminin mimarı, Hayruddin'in talebelerinden Acem Esir Ali Bey'dir. İkinci görüşe gre¹⁸² ise, Osmanlı ordusu Belgrad seferinde iken, (1521) Gazi Hüsrev Bey'in inşaa etmek istediği kllye hakkında Mimar Koca Sinan ile fikir alışverişinde bulunduğundan ve kllyenin planı ile yer düzenlemesinin de Mimar Sinan'a ait olma

¹⁸⁰ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 183.

¹⁸¹ Hamdija Kreşevljakovic, *Aynı Eser*, s. 79-88.

¹⁸² Baylon Mato, *Arhitektonske Osobine Glavnih Gazi Hsrevbegovih Gradzevina*, Sarajevo-1933, s. 23.

ihtimalinden bahsedilir¹⁸³. Buna bağı olarak, Mimar Sinan'ın eserleri ile Gazi Hüsrev Bey Külliyesinin plan ve yerleşmeleri açısından benzerlikler arz ettiği ifade edilir. Bu görüşü desteklemek üzere Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ile Mimar Sinan'ın Halep'teki eseri Hüsrev Paşa Külliyesi arasında bağlantı kurulmaktadır¹⁸⁴. Gerçekten Mimar Sinan'ın Saraybosna'da bir camisinin olduğu kesin olmuş olsa, dikkat çekici bir durum olurdu.

Gazi Hüsrev Bey Câmîinin Şark ve bilhassa Türk mimari stiline tamamıyla vakıf bir mimarının eseri olduğunda şüphe yoktur. Yardımcı elemanlara gelince, bunların bilhassa taşçı ve diğer ustalardan bir çoğunun Gazi Hüsrev Bey tarafından Dubrovnik (Raguza)'dan getirildiğine dair bazı vesikalar Dubrovnik arşivinde mevcuttur¹⁸⁵. Katolik, Fransisken Fra, Nikola Laşvanin Kroniğindeki 1696 senesi bahsinde, Gazi Hüsrev Bey'in, Saray ovasında ve Balazuj (Blajuy) köyünün üstündeki Ragoçiçi mahallesinde bulunan Sv. Blaz Kilisesini yıktırıp, güzel taş ve sütunlarını kendi câmii ve Fatih Câmii için kullandığını söyler. Aynı kilise taşlarından Bosna nehri membaı altındaki köprü ile Reljevo'daki köprü duvarlarının yapıldığını ilave etmektedir. Laşvanin'in kroniğinde geçen bu fikri, Çiro Truhelka eserinde çürütmüştür¹⁸⁶. Zira bu bölgede Ortaçağda bir Katolik Kilisesinin mevcut olup olmadığı belli değildir. Fakat, olsa bile, ne Gazi Hüsrev Bey tarafından yıktırılmış, ne de bu taşlar cami için kullanılmıştır. Esasen, Laşvanini'nin bahsettiği taşlar "Hıristiyan değil Roma menşe'lidir"¹⁸⁷. Bunu Bosna nehri membaı altındaki köprüde görülen taşların sculpturu ispat etmektedir. İslamiyet'e ve Müslümanlara karşı kin besleyen nice Hıristiyan kronik müelliflerin buna benzer "sağlam" kayıtları kroniklerinde yazmışlardır. Dr. Safvet Başağıç tarafından Abdullah Kantemiri'nin mecmuasından çıkarılan bir kayda göre,

¹⁸³ M. Beçirbegoviç, "Prosvjetni objekti islamske arhitekture", POF XX-XXI/1970-71, s. 292; Husref Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrevbegove dzamije u Sarajevu", *Radovi XIII, Tnaucno Društvo NRBİH, Kniga 5, Sarajevo*.

¹⁸⁴ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 182.

¹⁸⁵ Çiro Truhelka, "Aynı Makale", s. 63.

¹⁸⁶ Çiro Truhelka, "Aynı makale", s. 64.

¹⁸⁷ ".... ali gragjevni materijial sto ga tu Lasvanin sponinje, nije krcaskog nego rimskog porijekla" (Çiro Truhelka, "Aynı makale", s. 64.)

Gazi Hüsrev Bey, câmii ve hamamı için lazım gelen mermeri Ozren'deki bir ırmak civarında bulunan bir mermer ocağından çıkarmıştır¹⁸⁸.

Gazi Hüsrev Bey Caminin ilk imamı Kasım oğlu Muhyiddin Halife ve ilk hatibi ise, Mevlana Muhyiddin'dir¹⁸⁹.

Gazi Hüsrev Bey vakfı eskiden nadir istisnalar hariç, gerek düşman taarruzu gerek müteadid yangınlar sonunda hasara ve tahribe uğrayan binalarını daima tamir etmeye muktedir idi¹⁹⁰. Külliye 1697, 1831 ve 1879 tarihlerinde yangın geçirmiş ve bu yangınlardan sonra külliyelerdeki yapılarda tamir ve tadilat yapılmıştır¹⁹¹. Fakat, vakfin en mübrem ihtiyaçlarını bile nazar-ı itibara almayan gerek toprak reform kanunlarının ve gerek devletleştirme ve sosyalizasyon kanunlarının tatbiki üzerine, Yugoslavya Müslümanlarının 1657'ye kadar en zengini olan vakıf, Yugoslavya yönetiminde en lüzumlu telefon faturalarını bile ödemekten aciz hale gelmiştir. Yugoslavya yönetiminde vakıflar ve vakıflara ait mabetler devlet himayesine girmişse de bu keyfiyet kuru laftan ibaret kalmıştır. Var olan rejimin bu politikası ile abidevi binaları ve bilhassa Gazi Hüsrev Bey Câmii'ni tamir ettirmek bir hayal haline gelmiştir¹⁹².

Yugoslav yönetimi 1932 senesinde bir yıl gecikme ile Gazi Hüsrev Bey Câmii'nin inşasının 400. yıl dönümünün Müslümanlarca kutlanmasını engelleyememiştir. Burada yaşayan Müslümanlar her ne kadar ufak mabetleri tamir ve inşa edebiliyorlarsa da böyle büyük bir abideyi tekrar tam teşekküllü olarak hayata geçirecek imkan ve şeraite sahip olmadıklarından bu anma törenleri ve eserlerden öteye gidememiştir¹⁹³. O dönemin Yugoslav yönetimi İslâmın inançsal yaşamını, iş hayatının kurallarıyla suni olarak kısıtlamışsa da sonradan gördüğümüz harpler ve eziyetler halkı tekrar birleştirmiş ve halkın, unutmak zorunda kaldığı değerlerine daha sıkı bağlanmasını sağlamıştır.

¹⁸⁸ M. Tayyip Okiç, "GHB camii...", s.491.

¹⁸⁹ M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s. 486.

¹⁹⁰ M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s.491.

¹⁹¹ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 182.

¹⁹² M. Tayyip Okiç, "Aynı makale", s.491.

¹⁹³ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 182.

Bosna Sancak Beyi Hüsrev Bey'in Divan Katibi Haydar Efendi de bir cami inşa ettirmiştir. (952=1545) "Akcami (Bijela Djamija)" olarak bilinen bu cami 1697 Avusturya akınında harab olmuş ise de derhal ihya görmüştür. Hicri 1282 de Topal Osman Şerif tarafından tekrar imar olunmuştur¹⁹⁴. Gerek Bosna gerekse eski Yugoslavya'nın herhangi bir mıntukasında iki minareli câmii pek yoktur. Hatta iki şerefeli minare de hemen hemen yoktur. Tek var olan Akcami'dir (Bijela Djamija)¹⁹⁵.

Gazi Hüsrev Bey Câmii gibi Bosna için önemli bir mabedin tek minareli kalmış olması buradaki Müslüman ahaliyi oldukça üzmüştür. Öteden beri, camiye bir minare ilave edilmesi düşünülmüş fakat bu bir türlü hayata geçirilememiştir. Bu fikir ilk kez Hristiyan Kiliselerine bir çan ilavesine müsaade edilmesi üzerine 1293/1876 senesinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu hususta da gerekli mercilere başvurulmuştur¹⁹⁶. Bu arz tezkeresi ile İrade hamîşi Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcuttur¹⁹⁷. Bu arz tezkeresinde aynen şöyle geçmektedir:

"... Bosna'da mukaddemâ Hristiyanların inşâsına müzade kılınan çan kulelerine karşı Ehl-i islamca memnuniyyet-i umumiyeyi ve taraf-ı Câmî'u's-Şeref-i Cihânbânîye isticlâb-ı de 'avât-ı hayriyyeyi mûcib olacağı tahattur kılındı ise de, ol bâbda her ne vechil Emrû fermân-ı Hümâyûn-i Hazret-i Şehensâhî şeref-sünuh ve sudûr buyur'lur ise, mantûk-ı müîfi infaz edileceği beyânîyle tezkire-i Senâveri terkîm olındı, efendim."

Fi : 9 Safer sene 1293/7 Mart 1876

Cevâben:

"...Hâme-pîrây-ı ta'zîm olan iş bu tezkire-i Sâmiyye-i Âsafâneleri manzûr-ı Ma'âlîmevfûr-ı Hazret-i Padişâhî buyurulmuş ve istîzân olındığı vechile zik rolunan câmi-i şerîfe bir menâre daha ilavesi müte'allik ve şeref-sunûh buyurulan emrû fermân-ı isâbet-nişân-ı Cenâb-ı Cihân-bânî mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmağla, ol bâbda emrû fermân hazret-i Veliyü'l-emrindir".

¹⁹⁴ Ekrem Hakkı Ayverdi, "Aynı makale", s.198.

¹⁹⁵ M. Tayyip Okıç, "Aynı makale", s.491.

¹⁹⁶ M. Tayyip Okıç, "Aynı makale", s.495.

Fi : 10 Safer Sene 1293/8 Mart 1876¹⁹⁸

Görüldüğü gibi câmie bir minâre daha ilâve edilmesi üzerine yazılan arz tezkiresine karşı müsbet cevap alınmıştır. Ancak o devirdeki siyâsî durum netîcesiyle özellikle de yerli Hristiyanların Bosna Hersek'te çıkardığı ayaklanmalar sonucunda Berlin Kongresi ve kongrenin 25. maddesi gereğince Bosna Hersek Avusturya-Macaristan ordularınca işgal edilmiştir ve bu proje hayata geçirilememiştir. Tabi ki o dönemden itibaren Bosna'da ortaya çıkan ve daha önce de zikrettiğimiz dönemlerin hiç birinde böyle bir projenin hayata geçirilmesi söz konusu olmamıştır¹⁹⁹.

1990 yılında Bosna-Hersek İslâm Birliği Meşihâtı, bilhassa cami, türbe ve medrese yapılarının konservasyon ve restorasyon çalışmalarını yürütmek için bütçesinden maddi destek ayırmıştır. Bundan Gazi Hüsrev Bey Camii de nasibini almış ve 1991 yılının son aylarında, caminin dış duvar yüzeylerindeki işlemlerine varıncaya kadar restorasyon çalışması tamamlanmıştır. Ancak 1992 yılında çıkan savaşta Gazi Hüsrev Bey Camiine 67 roket ve top mermisi isabet etmiştir²⁰⁰. Ancak savaş sonrası dönemde mümkün olduğunca aslına uygun olarak tekrar restore edilmiştir. Gazi Hüsrev Bey Camisi Bosna halkına 1537 yılından beri verdiği hizmete devam etmektedir²⁰¹.

3.2.Gazi Hüsrev Bey Camii Şadırvanı:

Gazi Hüsrev Bey Câmîinin önünde, büyük ve geniş harimin ortasında, sekiz sütun üzerine kurulmuş ve üzeri kurşunla örtülü, ortasında küçük bir kubbesi bulunan bir şadırvan vardır. Şadırvan 12 köşeli olup, abdest almak için müteaddid muslukları vardır. Şadırvanını etrafında, arkaları tahta parmaklıklarla çevrili dört sıra vardır. Kubbe ve tavanı tahta oymalarla süslenmiştir.

¹⁹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-Dahiliye, No. 50144.

¹⁹⁸ Tafsilatlı bilgi için bkz. M. Tayyib Okıç, "GHB camii...", s.495-499.

¹⁹⁹ M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s. 499.

²⁰⁰ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 183.

²⁰¹ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 184.

Gazi Hüsrev Bey, bu şadırvanın suyunu Crinilo kaynağından getirmiştir. Şadırvanın yerinde evvelce yuvarlak ve Bosna taşlarından yapılmış başka bir şadırvan bulunduğu ve 1186/1772 tarihinde tamir edildiği bildirilmektedir²⁰². Bugünkü şadırvan ise, 1893 senesinde, Adriyatikteki Braç adasından getirilen meşhur beyaz taşlardan yapılmıştır. Üst tarafı demir parmaklıklarla çevrilidir²⁰³. Her musluğun önünde, abdest alacakların oturmaları için taştan birer oturma mevcuttur²⁰⁴. Bundan başka harimin batı kısmındaki duvarda mevcut başka musluklardan kışın abdest alanlar için ılık su akmakta, bu su ise bitişikteki küçük bir binada bulunan büyük kazanlarda ısıtılarak musluklara sevk edilmektedir²⁰⁵. Gazi Hüsrev Bey Câmîinin şadırvanı, Bursa'daki Ulu Câmîi şadırvanına benzetilmektedir²⁰⁶.

3.3. Gazi Hüsrev Bey Medresesi

Her Osmanlı eyaletinde olduğu gibi Bosna-Hersek'te de İslâmî eğitim ve kültürün fideliklerini mektebler ve dînî müesseseler oluşturmuştur. Câmilerin yanında mekteb ve medreseler, Bosnalı Müslümanların temel öğretim müesseseleridir. Saraybosna medreseleri, rüşdiyeden sonra ve bugünkü lise ayarındaki medreseler gibi olmayıp, yüksek öğrenim veren Dârulfünûn ayarındaki medreselerdir. Bu nedenle Saraybosna medreselerine tayin edilecek müderrislerde daha çok âlim ve bilgili olanların görevlendirilmesine dikkat edilmiştir²⁰⁷. 24 Rebûlevvel 954/ 15 Mayıs 1547 tarihinden itibaren Gazi Hüsrev Bey Medresesi'ne "Sahn Payesi" verilmesiyle birlikte, medrese Saraybosna'nın önemli medreselerinden biri haline gelmiştir²⁰⁸.

²⁰² Hamdija Krşevljakoviç, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930, s. 12.

²⁰³ M. Tayyib Okıç, "GHB camii ...", s.475.

²⁰⁴ Hamdija Krşevljakoviç, *Aynı Eser*, s. 12.

²⁰⁵ Dr Ćiro Truhelka, *Aynı Eser*, s 76-77.

²⁰⁶ M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s.475.

²⁰⁷ Kemal Şahin, "Saraybosna şehri merkezindeki medreseler", *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993, s. 264.

²⁰⁸ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan mat. İstanbul 1976, s. 503; Kemal Şahin, *Aynı makale*, s. 264.

Saraybosna'da Osmanlı Dönemi'ne ait medreseler sıralandığında Gazi Hüsrev Bey Medresesi tarihî itibarıyla kurulan üçüncü medresedir. Medreselerden ilki Firuz Bey, ikincisi de Kemal Bey Medresesidir. Mehmed Muezzinoviç'e göre medresenin inşâ ediliş tarihi 944'dür (10 Temmuz 1537). Muezzinoviç, Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesi'nde Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin kuruluş tarihini yanlış değerlendirdiğini söyler. Seyehatname'de tarih 975 olarak geçmektedir. Aynı şekilde M. Spaho'nun da tarihi yine Evliya Çelebi gibi yanlış bir tarih olan 948 olarak verdiğini de belirtir.²⁰⁹

Medrese Gazi Hüsrev Bey'in annesi Selçuk Sultan adına yapılmıştır. Medresenin adı kurulduğu dönemde "Selçukiye" iken zamanla halk arasında ismi değişmiştir. Medresenin üzeri kurşun örtülü olduğundan medrese "Kurşumlija medresesi (Kurşunluca) olarak adlandırılmıştır²¹⁰. Medresenin kitabesi, kapı kemeri üstünde 1.80x0.60 cm ebadında 3 Arapça beyit vardır. Kitabesinden de anlaşılacağı üzere medrese 944/1537-38'de yapılmıştır²¹¹.

İyiliğin menbaı, adillerin fahri olan,
Cihad eden, Emir, Gazi Hüsrev,

Dileyenlerin [dilediklerini] veren Allahın aşkına
Bu binayı talebe için bina etmiştir.

"Rabbın Feyzi" (olan) buna (şu tarihi) düşürdü;
"İyilerin toplandı yeri, kamillerin evi(dir)" [944 /1537]²¹²

Gazi Hüsrev Bey 1537'de medresenin inşası ve görevlileri üzerine bir vakfiye tanzim etmiştir. Saraybosna'daki imaret ve medresesi için, medreseye gelir sağlayan çeşitli vakıflarda bulunmuştur. Malından ayırdığı 700.000 gümüş dirhem meblağdan 400.000

²⁰⁹ Mehmed Mujezzinoviç, POF 2/1951, s. 99.

²¹⁰ Ömer Nakičević, *Mjesto Gazi Husrevbegove Medrese u Sistemu Osmanskog Turskog Školstva*, Sarajevo 1983, s. 256.

²¹¹ Kemal Şahin, "Saraybosna şehri merkezindeki medreseler", *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993, s. 263-264.

²¹² Mehmed Mujezzinoviç, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", POF II/1951, s. 98; M. Tayyib Okıç, "GHB camii...", s. 495.

akçesiyle cami kapısı karşısındaki 12 hücreli ve içinde öğrencilerin sâkin olacağı medrese inşa ettirilmesini, geri kalan 300.000 gümüş dirhemle de kitaplar satın alınıp, onların da parası çıktıktan sonra geriye kalan akçenin diğer vakıf giderlerine harcanmasını şart koşmuştur²¹³. Ayrıca Gazi Hüsrev Bey öğrencilerin ücretsiz yatılı kalmalarını, yemeklerinin imâretten karşılanmasını ve her öğrenciye günlük iki gümüş dirhem yardım yapılmasını da istemiştir²¹⁴.

Gazi Hüsrev Bey Medresesi bir cami kadar muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmıştır. Yayvan kemerli kapısı üstünde kitabesi bulunan giriş mukarnaslı bir kavsar içindedir. İki yanlarda mihrap biçiminde oturma nişleri vardır. Bu gösterişli taç kapıdan avluya çıkışı sağlayan dehliz küçük, ancak diğerlerinden daha yüksek kubbe ile örtülmüştür. Medresenin iç avlusu dikdörtgen biçiminde olup üç taraftan sütunlu revaklarla çevrilidir.

Bu kubbeli revaklardaki mermer sütunlarının benzeri olmakla birlikte bunların rölyefleri aşırı derecede belirtilmiştir. On kubbeli revaklı fakat, oldukça dar görünüşlü avlunun ortasında bir şadırvan yer alır. Avlu 7 mermer direğe müstenid kubbeli bir revakla çevrilmiştir. Hücre kapıları iklim sertliğine karşı birer iç dehlizle muhafaza altına alınmış ve yerli ocaklar yapılmıştır. Kurşumlu medresesinin kapısı zengin iştalak tipli taş bir yaşmakla tezyin edilmiştir.²¹⁵

VI ve XVII yüzyıllarda yapılan Osmanlı medreseleri genellikle üç farklı tipte vücuda getirilmiştir.

- Tamamen etrafı dersliklerle kaplı ve içinde avlusu olan medreseler
- Dış görünüş itibarıyla U harfine benzeyen medreseler
- L harfini andıran medreseler²¹⁶

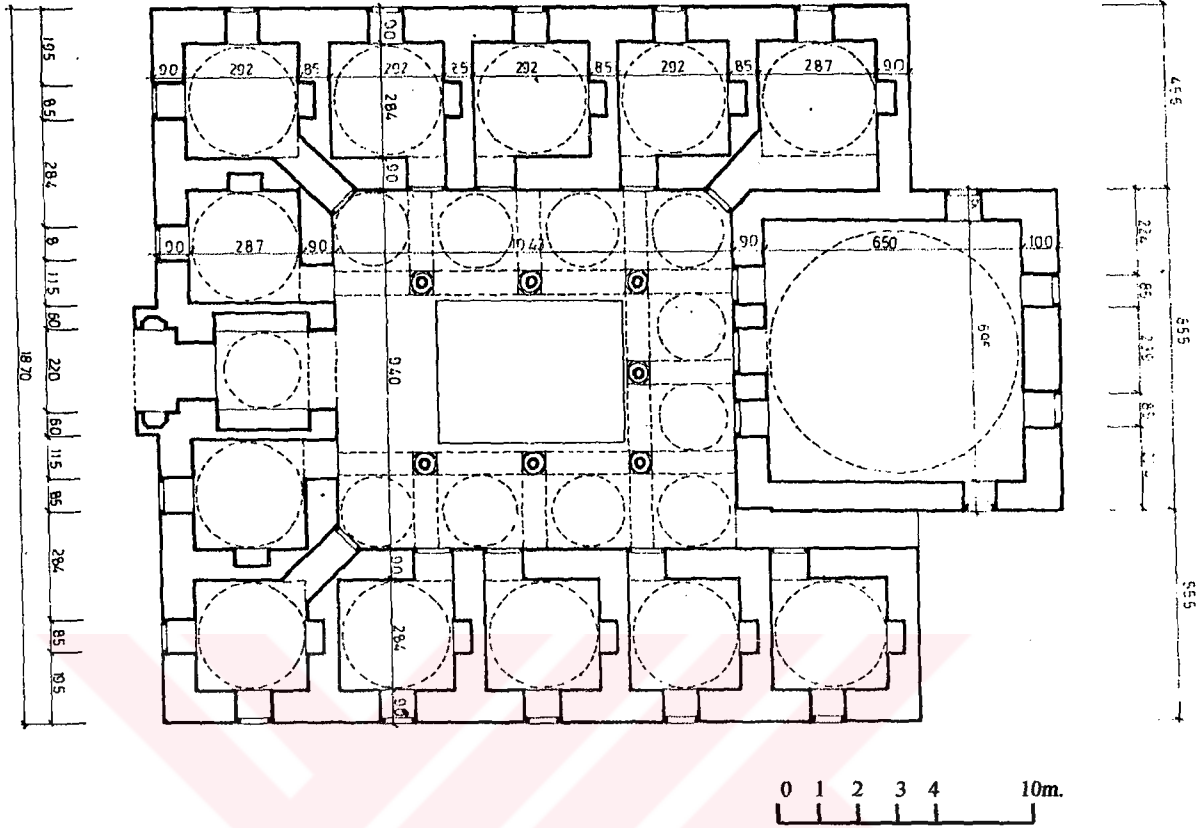
²¹³ Kemal Şahin, "Aynı makale", s. 264; M. Beçirbegoviç., "Prosvjetni objekti islamske arhitekture", POF XX-XXI/1970-71, s. 286.

²¹⁴ M. Beçirbegoviç., "Prosvjetni objekti islamske arhitekture", POF XX-XXI/1970-71, s. 286.

²¹⁵ E. Hakkı Ayverdi, "Aynı makale", *Vakıflar Dergisi*, s. 204

²¹⁶ M. Beçirbegoviç., "Aynı makale", s. 285.

Şekil II: Gazi Hüsrev Bey Medresesinin bir plan örneği

Kaynak: M. Beçirbegoviç, "Prosvjetni objekti islamske arhitekture", POF XX-XXI/1970-71, s. 261

Gazi Hüsrev Bey Medresesi de içinde avlusu olan medrese türlerindedir. Aynı zamanda medrese 1537/38 yılından itibaren ayakta duran Bosna Hersek'in en eski ve en bilindik olan medresesidir²¹⁷.

Dershane – mescid kare planlı ve içten yaklaşık 6.5x7 m ölçüsündedir. Böyle bir mekanın hacmine uygun, alt kısımları mukarnaslı tromplu, sağır kasnaklı bir kubbe bunu örtmektedir²¹⁸.

Avlunun etrafında hepsi kubbeli ve ocaklı 2,9x2,9 m büyüklüğünde 12 hücre sıralanır. Bunların dışarıdan hava ve ışık almalarını sağlayan pencereleri avluya değil dışarıya

²¹⁷ Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Küliyesi", *DİA*, s.456.

²¹⁸ Semavi Eyice, "Aynı makale", s. 456.

dönüktür.²¹⁹ Genellikle Osmanlı medrese mimarisinde ilgi çekici çözümler bekleyen köşe odalarının girişleri meselesi burada avlunun köşelerindeki üç dar dehlizle halledilmiştir. Dördüncü köşede ise böyle bir çözüme gidilmeksizin burada arka avluya geçişi sağlayan dar bir koridor yer almaktadır.²²⁰

Orta ve yüksek dini tahsil bu medreselerde yapılmıştır. Bu medreseye ait olmak üzere 26 Recep 943 (8 Ocak 1537) tarihinde Arapça olarak tanzim edilen vakfiyede, medresenin yaşatılması için vakfedilen gayri menkuller gösterilmiştir. Hocaların ve diğer personelin maaşları, talebenin bursları ve diğer masrafların miktarı da aynı vakfiyede tayin edilmiştir. Vakıf, medresede okutulacak başlıca dersleri (Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usul –i Fıkıh, İlm – i Kelam, Arapça, Maani, ve Beyanı şart olarak) zikrettikten sonra, diğer “örf ve makamın” gerektireceği derslerin de okutulmasını (yani esas derslerin yanında, zamana göre başka derslerin de programa alınmasını) tavsiye etmektedir²²¹.

Vakıf gelirlerinden Tefsir, Hadis, Usul, Furu’, Meâni gibi aklı ve nakli ilim tedris edecek müderrise günlük 50, muide yani müderris yardımcısına 4, öğrencilerin her birisine de ikişer dirhem burs verilmesi Gazi Hüsrev Bey vakfiyesinde açıklanmıştır. BOA, Divân-ı Hümayun Ru’us Defteri, varak 185’de bildirildiğine göre, Gazi Hüsrev Bey medresesine, 22 Cemaziyelâhir 1270 yılında Mehmed Efendi isminde bir müderris tayin edilmiştir²²².

Birkaç defalık kısa fasılalar hariç, bu medrese bugüne kadar eğitimine devam etmiştir. Şu farkla ki, eskiden yüksek tahsil diplomasına, lisansa gidildiği halde, son zamanlarda sadece lise ayarında bir eğitim yapılmaktadır. Yani bir kaç sene evveline kadar sekiz senelik bir tedris müessesesi olan bu okula hali hazırda orta okul mezunları alınmakta

²¹⁹ E. Hakkı Ayverdi, “Aynı makale”, s.204.

²²⁰ M. Tayyib Okiç, “Aynı madde”, *DİA*, s. 456.

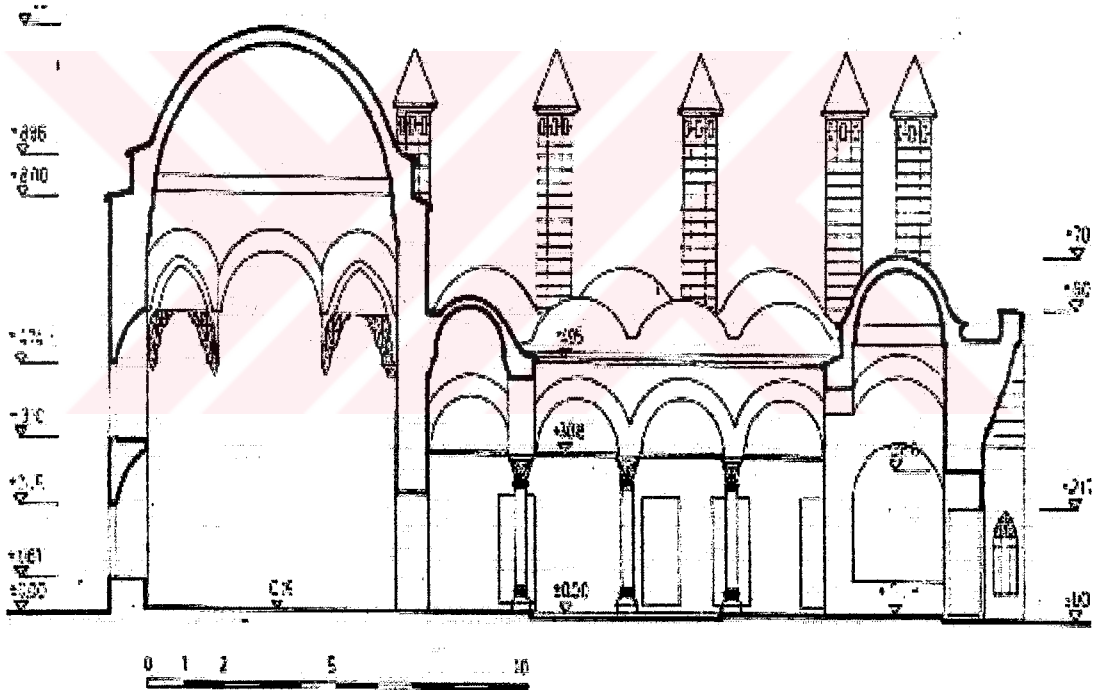
²²¹ M. Tayyib Okiç, “GHB camii...”, s. 465.

²²² BOA, Ru’us Defteri, 185, s.16; Kemal Şahin, “Aynı makale”, s. 265.

ve bu öğrenciler beş senelik bir tahsil görmekte idiler. Mezunları ancak imamlık, hatiplik, ve vaizlik yapabilecek kudrettedir²²³.

Evliya Çelebi, günümüze kadar gelebilen bu medrese için: "Saraybosna'da bir çok müderris ve medrese vardır. Bunların içerisinde en güzeli ve tezyinli olanı ise Gazi Hüsrev Bey Medresesi'dir" demektedir²²⁴. E. H. Ayverdi ise: "Bölgenin bütün Müslümanları, hatta kendi asıllarından Müslüman olmuş bir Slav sanatkar tarafından yaptırılmış olduğunu zanneden Hıristiyanları dahi, bu medresenin dahil olduğu külliye mukaddeslik payesi verirler" ²²⁵ diye yazmıştır. Yetersiz bir kadro ile gayet güç şartlar altında faaliyette bulunan Priştine'deki medrese²²⁶ hariç, Bosna Hersek Müslümanlarının yegane din tedrisatını yapan yer Gazi Hüsrev Bey Medresesidir²²⁷.

Şekil III: Gazi Hüsrev Bey Medresesi'nin dıştan bir görünüşü

Kaynak: Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul, C.II, s. 341.

²²³ M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s. 465.

²²⁴ Evliya Çelebi, *Seyâhatname*, C. II, s. 431.

²²⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, İstanbul, C.II, s. 341.

²²⁶ Bahsi geçen Priştine'deki Medrese orta okul ayarındadır. M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s. 456.

²²⁷ M. Tayyib Okıç, "Aynı makale", s. 456.

3.4 Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi

Osmanlılar XIV. asırda Balkanlarda, giriştikleri fütühâtın hemen akabinde, kültür, din ve maârif sahalarında hummalı bir faaliyet göstermişlerdir. İlmî ve edebî faaliyetler büyük ve muvaffakiyetli olmuş, yetişen çok sayıda alim edip ve şair, Türkçe Arapça ve Farsça olarak eserler yazmışlardır. Bazıları bu sahalardaki eserleriyle İslâm edebiyatında şöhret yapmışlardır. İslâm cemaatinin genişlemesi nispetinde bu faaliyet de artmıştır. Halen Balkanlarda ve bilhassa Yugoslavya'da çok sayıda Müslüman yaşamakta ve ecdat yadigarı abidevi mabetler ile diğer sanat eserlerini muhafaza etmeye çalışmaktadırlar. Hemen hemen Osmanlı devrinin geçen asrına kadar Balkanların en kültürlü ve en münevver unsurlarını Müslümanlar teşkil etmiştir. Bu büyük kültür merkezlerinde gayet tabiidir ki câmii, medrese, hankah ve tekkeler için lüzumlu birer müessese olan kütüphanelere de yer verilmiştir. 1430 tarihinde Manastırda 1443 tarihinde ise Üsküp'te birer kütüphane tesis edilmiştir²²⁸.

Bosna sancakbeyi Gazi Hüsrev Bey Saraybosna'da yaptırdığı cami, medrese, zaviye ve imaretten dolayı bu şehrin ikinci kurucusu olarak kabul edilir. Burada inşa ettirdiği külliyenin 943 (1537) yılında düzenlenen vakfiyesinde, medrese inşası için ayrılan paranın arta kalan kısmı ile bütün okuyucuların ve özellikle ilimle meşgul olanların faydalanabileceği değerli kitapların satın alınıp bir kütüphanenin kurulacağını bildirir²²⁹.

Kütüphane külliyenin tamamlanmasından sonra satın alınan kitaplarla Kurşunlu Medrese binasında faaliyete geçmiştir. Gazi Hüsrev Bey 1537 tarihli vakfiyesinde kütüphaneyi aşağıdaki şartlarla kurmuş bulunduğunu bildirmektedir: "Medrese inşası için ayrılan paradan artan kısım meskur medresede kullanılacak, bütün okuyucuların istifade edebileceği ve ilimle uğraşanların istinsah edebilecekleri kıymetli kitaplar satın alınacak"²³⁰. Ancak Gazi Hüsrev Bey tarafından kütüphaneye bağışlanan kitapların çoğu Savoie Prensi Eugene'in Bosna'ya girişinde (22-23 Ekim 1697) ve burayı tahribi

²²⁸ M. Tayyip Okiç, "GHB camii...", s.472.

²²⁹ Vakfiyenin Arapça ve Boşnakça tercümesi için bk. Mujezinovic-Trajic, *450 Godina...*, s. 227-229.

²³⁰ M. Tayyip Okiç "Aynı makale", s.473.

sırasında yanmış, bir kısmı da daha sonraki yangınlarda yok olmuştur. Bu sebeple kütüphanenin esasını teşkil eden ilk kitaplardan bir kaçı günümüze ulaşabilmiştir²³¹.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesine 1876 yılından 1950 yılına kadar Bosna-Hersek kütüphaneleriyle, Saray-Bosna'daki kütüphaneler peyderpey nakledilmiştir.1867 de Kadı Hasan Efendi, Hacı Ahmed Asım Bey, Mustafa Bey, Muzaffer Bey, Mamişaga, Kadioğlu Muhammed ve Enverî Kütüphaneleri, İkinci Cihan Harbinden önce Granica'daki kütüphaneler; Travnik'teki Elçi İbrahim Paşa Kütüphanesi, Foça'daki 3 kütüphane (Hasan Nazır, Memişah ve Osman Efendi) ile Pocitelj'deki İbrahim Paşa Kütüphanesi Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesine devredilmiştir. 1944 yılında Prof. Mehmed Handziç, Muidoğlu Şakir Efendi, Müftüoğlu Salim, Aynî, Hamdi ve Osman Efendilere ait kütüphaneler de Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesine nakledilen kütüphaneler arasındadır. Mostar'daki Şeyh Mustafa, İbrahim Efendi ve Derviş Paşa kütüphaneleri önce Karagöz Bey kütüphanesine, 1950 senesinde de adı geçen kütüphane Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesine nakledilmiştir²³².

1863 yılında Bosna valisi Topal Osman Paşanın talimatı ile kütüphane Gazi Hüsrev Bey Câmii yanında inşâ ettirilen yeni bir binaya taşınmıştır. Kitaplar ise bundan bir yıl sonra 1864'te bu binaya nakledilmiştir²³³. Kütüphane, 1935'te Hünkar Camii'nin (Careva Džamija) yanındaki müftülük binasına nakledilerek 1991 savaşına kadar faaliyetini burada sürdürmüştür. Savaş esnasında Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi de hedef olmuş ve binası büyük ölçüde tahrib edilmişse de, her türlü tehlikeye karşı bütün el yazmaları, vesikalar ve sicil defterleri toprağa gömülerek kumla örtülmüştür²³⁴. Kütüphane savaştan sonra eski Kız İmam Hatip Lisesi'nde yeniden hizmete açılmıştır(1996)²³⁵.

²³¹ Prf. M. Tayyip Okıç, "Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu", *AÜİFD* XII, 1964 , s. 144-145.

²³² İlhan Polat, "Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C. XVIII. Sayı 4, s. 245.

²³³ Branislav Djurdjev- J.L.BacoueGrammont, "Khosrew Beg", *Encyclopedia Of Islam*, C.V, s. 32.

²³⁴ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s.186.

²³⁵ Fikret Karçiç, "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi" *DİA*, C. XIII, s. 458.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde doğu ve batı dillerinde yazılmış elli bini aşkın eser bulunmaktadır. Halen bu kütüphanede Arapça, Türkçe ve Farsça olmak üzere 6456'sı yazma 9000 eser bulunmaktadır. Aynı zamanda, 84 adet Saray Bosna şer'i mahkeme sicili (XVI-XIX. asırlar), 400 vakfiye XVI ile XIX. asırlara ait 32500 adet tarihli vesika da muhafaza edilmektedir²³⁶. Bunun dışında 10000'i aşkın şark ve garp dillerinde yazılmış matbu eser de vardır ki bunlar arasında 1878'den bu yana Boşnak müelliflerin yazıp neşrettikleri hemen hemen bütün kitaplarla dergi, gazete, salname ve diğer eserler de burada mevcuttur²³⁷. Gülşeni Saray, Bahar ve Gayret gibi bir çok süreli yayınların koleksiyonları ile Bosna, Türk-İslâm Kültürüne ait dokümantasyonları ihtiva eden fotoğraf koleksiyonları mevcuttur²³⁸. Osmanlı döneminden bugüne kadar gelen periyodik yayınların sayısı 1400'den fazladır²³⁹.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde Bosna ve Hersek yazarlarının yazma eserleri de bulunmaktadır. Bosna'nın yetiştirdiği Hasan Ziyai, , Ali-Dede Boşnak, Muhammet ibn Musa Allamek, Hasan Kafi Akhisari, Münir Belgradi, Mustafa Akhisari, Eyyübzâde Mustafa, İbrahim Opiyaç, Mustafa Şevki Başeski, Muhammed Enverî Kaliç ve Hüseyin Braçkoviç, Mostarlı Şeyh Mustafa, Ahmed Bayezizâde, Mustafa el Bosnavi, Mostarlı Ahmed b. Muhammed, İbrahim ve Bosnalı Şarih Ahmed Sudi gibi alimlerin müellif hattı eserlerini de bu kütüphanede bulmak mümkündür²⁴⁰. Ayrıca *Tarihi Bosna* adlı eserin bir kopyası da bu kütüphanededir. Bu eser 4 defter halinde Salih Hüseyinoğlu tarafından yazılmıştır. 1180 yılından 1876 yılına kadar olan devreyi kapsamaktadır²⁴¹. Burada Bosna'nın Osmanlı dönemi ile ilgili, 4000 belge 1400 vakfiye ve Bosna mahkemesine ait 1552- 1852 yıllarını kapsayan 82 adet şerri sicil mevcuttur.

Kütüphanedeki en eski yazma, Gazali'nin *İhya-ü Ulumid'-din* adlı eseridir. (istinsah tarihi 1131) Süleyman Ateş, Saraybosna ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi adlı

²³⁶ İlhan Polat, "Aynı makale", s. 245.

²³⁷ M. Tayyip Okiç, "GHB camii...", s.472.

²³⁸ İlhan Polat, "Aynı makale", s. 245.

²³⁹ Fikret Karçiç, "Aynı makale", s. 459.

²⁴⁰ Mehmed Mujezinoviç, Mahmud Traljiç, "Gazi Husrev-begove biblioteka", *450 Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988, s. 191-195.

²⁴¹ İlhan Polat, "Aynı makale", s. 246.

makalesinde, İmam Gazali'ye ait başka bir eserden daha bahsetmektedir: “*Bu kütüphanede, belki de dünyada bir eşi daha bulunmayan tarihi yazmalar vardır. Mesela, burada İmam Gazali'ye atfedilen bir fıkıh kitabı gördük. İmam Gazali'nin böyle bir eseri bilinmiyor. Kitapta el – Güz'u'l – evvel min rub'i'l – Tahare gibi bir bölüm başlığı gözümüze çarptı ki bu üslup Gazali'ye aittir. Çünkü o, Taharetin üçte biri, şeklinde başlıklar kullanır*²⁴²” diyerek bu esere işaret etmiştir. Süleyman Ateş ayrıca kütüphanede Deylemi'nin Firdevsi'nin en eski yazmalarının olduğunu da söylemektedir²⁴³.

Kütüphane deposunda kaydı yapılmamış 3000'i aşkın yazma mecmuanın bulunduğu belirtilmektedir. Kütüphane müdürü Mustafa Jahić'in verdiği bilgiye göre kütüphanede halen 20000'i aşkın matbu İslâmî eser ve 20000'i aşkın Boşnakça ve Avrupa dillerinde yazılmış matbu eser mevcuttur. Osmanlı döneminden bugüne kadar, olan periyodik yayınların sayısı da 1400 den fazladır. Hazim Şabanoviç, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde 84 tane Sarayevo Şeriat Sicilinin olduğunu belirtmektedir. Kütüphanede yer alan en eski 1 numaralı sicilin 1551/52 dönemini içeren sadece birkaç sayfası varken, 1556/58 yıllarını ihtiva eden ikinci sicilin tamamı mevcuttur²⁴⁴.

Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde bulunan yazma eserler konularına göre aşağıda yazılı gruplara ayrılmışlardır: Ansiklopedi, Kuran, Hadis, Akaid, Dua, Şeriat, Ahlak, Tasavvuf, Felsefe, Filoloji, Tarih-Coğrafya, Tıp-Veterinerlik, Matematik-Tıbbi İlimler, Muhtelif Konular.

Bu gruplar diğer talî gruplara ayrılmamışlardır. Her grup diline göre (Türkçe, Arapça, Farsça) tasnif edilmişlerdir. Aynı dilde yazılmış eserler, yazılış tarihlerine göre kronolojik şekilde, aynı eserin muhtelif nüshaları eksikliğine göre tasnif edilmişlerdir. Bu prensiplere sadece şerhler, hâşiyeler ve lûgatlarla ilgili eserler; asıl eserle (eğer o eser kütüphanede mevcutsa) ilgili bilgi daha önce verilmiş ise uyulmamıştır. Aynı

²⁴² Doç. Dr. Süleyman Ateş, “Saraybosna ve Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi”, s. 5.

²⁴³ Süleyman Ateş, “Aynı makale”, s. 5-6.

²⁴⁴ Hazim Şabanoviç, “Turski Diplometicki izvori”, POF I/1950, Sarajevo, s130-131.

eserden birkaç nüsha mevcutsa, o zaman gerekli bilgiler ve detaylı açıklamalar, birinci nüshanın künyesi verilirken yapılmıştır. Diğer nüshalarda önemli değişiklikler varsa da onlar belirtilmiştir²⁴⁵.

Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan yazma ve matbû eserlerle ilgili olarak Mehmed Handziç'in 1937 de başlattığı tasnif çalışması onun 1944 teki vefâtından sonra da Hazim Şabanoviç tarafından sürdürülmüştür. Şabanoviç'in 1950-1953 yılları arasında gerçekleştirdiği sadece yazmaları kapsayan çalışma, Glasnik dergisinin 1950-52 yıllarına ait sayılarında yayınlanmıştır. Kataloglama işi 1956 dan itibaren Kasım Dobrača'ya verilmiş, yapılan çalışmalar sonunda Arapça, Türkçe ve Farsça yazmaların katalogu üç cilt halinde neşredilmiştir²⁴⁶.

Katalogun ilk iki cildi Kasım Dobraca tarafından hazırlanmış, III. cildi onun vefâtından sonra Zeynel Faiyç tarafından hazırlanmıştır. İlk cild kütüphanedeki eserlerin ancak dörtte birini ihtiva etmekle birlikte beş ayrı bölümden oluşmaktadır. Katalogun birinci cildi şu bölümleri ihtiva etmektedir;

- 1) Ansiklopediler
- 2) Kuran
 - a) Mushaflar
 - b) Kuran Cüzleri
 - c) Kuran Tercümelere
 - d) Kuran fihristleri
- 3) İlm-i Kıraat ve Tecvid
- 4) Tefsirler
- 5) Hadisler
- 6) Akaid
- 7) Dualar

²⁴⁵ İlhan Polat, "Aynı makale", s. 247.

²⁴⁶ Kasım Dobrača, Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa, Sarajevo 1963, 1979, 1991.

Katalogun başında, önsöz (İng-Sırpça), giriş (İng-Sırpça), içindekiler ve transkripsiyon tabloları, bibliyografya ile eserlerin dillerine göre sayfa ve sıra numaralarını gösterir bir tablo bulunmaktadır. Sonunda ise yazar ve eser adı indeksleri (Arapça), doğru-yanlış cetveli, katalogta tanıtılan kıymetli eserlerin cilt ve minyatürlerinin fotokopileri (25 adet) ile Arapça önsöz ve giriş kısmı bulunmaktadır. Her bölümde eserler dillerine göre alfabetik tertiple sıralanmıştır. Her künyenin sağ başında kütüphanenin yer numarası, sol başında ise künyenin sıra numarası bulunmaktadır. Künyenin üstünde ve orta kısmında eserin adı Arap harfleriyle yazılıdır. Künyeler, eser adı ile başlangıç satırları hariç, Sırpça'dır²⁴⁷.

İlk bölümünde Arapça, Türkçe, Farsça eserler yer almıştır. Muhtelif mushaflar, Türkçe Kuran-ı Kerim tercümelemleri bu bölümde kaydedilen eserlerdendir. İkinci bölümde, Kıraat'e, Tecvîd'e ve Akaid'e dair eserler sıralanmıştır. Üçüncü bölüm sadece Tefsir kitaplarına ayrılmıştır. Dördüncü bölüm, dogmatik ilimler bölümüdür. Beşinci bölüm, dualara ait kitapları ihtiva eder. Ayrıca bu katalogun mukaddimesinde kütüphanenin kısa tarihçesi de verilmiştir²⁴⁸. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Osmanlı mirası açısından ve zengin kütüphanesinden dolayı Bosna-Hersek adına oldukça önemli bir yere sahiptir. Kütüphane bugün hala hizmetine devam etmektedir. Bugünkü kütüphane müdürü Mustafa Jahić'tir.

3.5 Gazi Hüsrev Bey Hankahı

Tekkelerde yapılan eğitim, İslâm dininin yayılmasında ve alınan yeni toprakların arkadan gelen Müslüman Türklerin yerleşebileceği bir ortam haline getirilmesinde büyük rol oynamıştır.

²⁴⁷ Mehmed Mujezinoviç, Mahmud Traljiç, "Aynı makale", s. 198.

²⁴⁸ Bu katalogla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Kasım Dobraca, *Gazi husrevbegova Biblioteka u Sarajevu, Katalog Arapskih Turskih i Perzijskih Rukopisa*, Sarajevo 1963, I. Cild (Bosna Hersek Sosyalist Cumhuriyeti Meşihat-ı İslamiyye neşriyatından), M. Tayyib Okıç, "Saraybosna Gazi Hüsrev Beğ kütüphanesi yazma eserler katalogu", *AÜİFD*, XII, Ankara, 1964, s. 143-153, Süleyman Ateş, "Saraybosna ve Gazi Hüsrev Bey kütüphanesi".....

Gazi Hüsrev Bey 1531 tarihinden önce, caminin kuzey tarafında bir hankâh inşa ettirmiştir²⁴⁹. Bu hankâhın başında vakfiyesi gereğince başlangıçta halveti tarikatına mensup bir şeyh bulunmakta idi. Bu şeyhin dindar, takva sahibi, yüce şeriatın emirlerin ifa eden, abid, zahid, namazlarını cemaatle kılan, oruç tutan, zikreden, Kur'an-ı Kerim'i tilavet eden, şehvetlerini yenen ve umumen insanları hidayete sevk edebilecek kabiliyete sahip bir kimse olmasını şart koşan Gazi Hüsrev Bey vakfiyesine rağmen sonraları Halveti yerine Nakşibendi şeyhleri bu müessesenin başında görülmüştür. Dolayısıyla ilk yapıldığında Halveti tarikatına ait olan tekke daha sonra Nakşibendi tekkesi olmuştur²⁵⁰. Münevver dervişlerin yetiştirilmesi için kurulan ve Gazi Hüsrev Bey tarafından inşa ettirilen bu müessese, semahane, şeyh odası ve on dört hücreden ibaret idi. C. Truhelka tarafından yayımlanan bir plana göre²⁵¹, bu bina ince uzun, dikdörtgen biçiminde bir yapı olup ortasında sütunlu revaklı, dar ve uzun bir şadırvan avlusu bulunmaktaydı. Girişin sol tarafında semahane, iki tarafta, revakları açılan on dört hücre ve bunların aralarında ne için yapıldıkları anlaşılmayan yedi dehliz vardı. Hankâhın her odasında imareten beslenen iki derviş kalmaktadır²⁵².

Girişin yan tarafındaki hücrelerden daha büyük ve üç cephesinde pencereler bulunana dikdörtgen bir mekânda mihrap işaret edildiğine göre burası tevhidhane-mescittir. Girişin tam karşısına isabete eden dar tarafın dışında gusülhâne olası muhtemel kare bir mekânla helalar bulunmaktadır.

Revak kemerlerinin yarım yuvarlak oluşu, hücrelerin avluya açılan kemerli pencerelerinin klasik Türk mimarisine ters düşen biçimleri, hankah-tekkenin XVIII. ve XIX. yüzyılda önemli ölçüde değişmiş olduğunu gösterir. Revak sütunlarının keskin hatlı başlıkları da her ne kadar klasik baklavalı başlıkları andırırsa da Osmanlı dönemi Türk sanatının başlıklarından çok farklıdır²⁵³.

²⁴⁹ M. Tayyip Okiç, "Aynı madde", *İA*, s. 467.

²⁵⁰ Semavi Eyice, "Aynı makale", s.456.

²⁵¹ C. Truhelka, *Aynı Eser*, s. 45.

²⁵² Džemal Čehajić, "Gazi Husrev-begov Hanekah u Sarajevo", *450 Godina Gazi Husrevbegegove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988, s. 30.

Avusturya'nın işgali sırasında (1697) yanan, 1755'te yeniden yapılan tekke 1831 ve 1832 senelerinde tekrar yanmıştır. Bu son yangından sonra bina yeniden yapılmış ise de medreseye ilâveten yeni bir medrese binasının inşası sırasında, bu hankah binası tamamen yıktırılmıştır. Zamanla hankahta okutulan dersler çoğalınca, tarikat âyinleri ikinci dereceye düşmüş ve sonunda Gazi Hüsrev Bey Medresesi ile birleştirilmiştir. Bu ilim ve irfan müessesesinden mezun olan çok önemli ulema ve şeyhler bulunmaktadır.²⁵⁴ Abdül-Celil Efendi (Abdul Dželil eff.), H. Hüseyin Muzaferi (H. Husein Muzaferija) bunlara örnek teşkil etmektedir²⁵⁵.

3.6. Gazi Hüsrev Bey İmâret ve Misafirhânesi

Saraybosna'daki yedi misafirhâne ve imâretten biri de Gazi Hüsrev Bey'in, 1531 tarihinden evvel, caminin garp tarafında yaptırdığı misafirhane ve imaret binalarıdır²⁵⁶. Bu binalar dahi Prens Eugene de Savoie'nin Saraybosna'yı ateşe verdiği 1697 tarihinde yanmış ve ancak 1740 tarihinde tekrar inşa ettirilmiştir. Sonraları bu binalar 1831, 1842, 1852, 1897 yangınlarında tekrar tamir edilmiş, fakat Avusturya işgalinden (1878) sonra misafirhane kapatılarak yalnız bazı fakir ailelere imaretten yemek verilmesine devam olunmuştur. Atları dahil, üç gün bu misafirhaneye gelen her yolcu, imaretten yemek alabilmiştir. Üç yüz yılı aşkın bir zaman içinde binlerce yolcu, zamanına göre, konforlu sayılabilecek bu misafirhanede kalmış ve iaşelerini temin edebilmiştir²⁵⁷. "Gazi Hüsrev Bey'in vakfi ve müesseseleri personeline, medrese ve hankah talebelerine ve misafirhânedeki yolculara her gün etli çorba, pilav, cuma akşamları da zerde verilirdi²⁵⁸." Külliye'nin batı tarafında olması gereken misafirhane ile âşhane-imâretten bugün bir iz kalmamıştır. Yerinde, mütevellisi tarafından "imâret hânı" olarak adlandırılan han inşa ettirilmiştir²⁵⁹.

²⁵³ Semavi Eyice, "Aynı makale", s. 456-457.

²⁵⁴ Hamdija Kresevljakovic, "Hanikah", *Spomenica...*, s. 57-59.

²⁵⁵ Hamdija Kresevljakovic, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930, s. 13.

²⁵⁶ Hamdija Kreşevljakoviç, imâretin câmii ile aynı anda yapıldığına işâret etmektedir, bk: Hamdija Kresevljakovic, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930, s. 14.

²⁵⁷ M. Tayyib Okiç, "GHB camii...", s. 468.

²⁵⁸ Hamdija Kresevljakovic, "İmaret i musafirhana", *Spomenica...*, Sarajevo, 1951 s. 59-63.

²⁵⁹ Semavi Eyice, s. 457.

3.7. Gazi Hüsrev Bey Saat Kulesi

Gazi Hüsrev Bey Câmî'nin batı tarafında ve imarethane'nin bitişiğinde olup, dört köşeli ve câmî minâresinin şerefesi yüksekliğindedir. Bu saat kulesi vakfın vakfiyesinde geçmemekte ve inşa tarihi de bilinmemektedir. Saat Kulesi Gazi Hüsrev Bey vakıflarının ortasında yer aldığı için onun adıyla anılır ancak herhalde vakıf mütevellîleri tarafından yaptırılmıştır²⁶⁰. Buna rağmen ilk defa Katib Çelebi (XVII. asrın ilk yarısında) bu eserden bahsetmiştir.

Avusturya Prensi Eugene tarafından Saraybosna şehrinin ateşe verilmesi esnasında, saat kulesi de hasara uğramıştır. 1831 senesinde ikinci defa hasara uğramışsa da 1834 senesinden evvel tamir ettirilmiş ve kulenin üst kısmı Avusturya işgalinden (1878) dört sene evvel yeniden yaptırılarak içine İngiltere'den getirilen bir saat konmuştur²⁶¹.

Saat Kulesi birkaç defa yenilenmiş olup son haliyle Türk mimarisine aykırı bir uslûba varmıştır. Mehmet İbrahim saat kulesinin takriben 30 m yüksekliğinde olduğunu ifade eder²⁶². Kare planlı, köşeleri pahlı kesme taş kulenin yukarı kısmında her cephede yarım yuvarlak kemerli ikişer pencere mevcuttur. Saat bunların üstünde ve arasındadır. En üstte ise her cephede üçer göz halinde bir kapalı teras bulunur. Üst kısmında 1874'te Bosnalı iki tüccar tarafından İngiltere'den getirilen saat yer alır²⁶³.

3.8. Gazi Hüsrev Bey Muvakkıthânesi

Gazi Hüsrev Bey vakfı mütevelliliği, 1859 tarihinde bir muvakkıthâne tesis etmiş ve bu işe ayrıca câmî'nin tamirinde inşa ettirilen küçük bir bina tahsis olunmuştur. Bu muvakkıthane, tarih itibâriyle, Saraybosna'da yapılmış ikinci müessesedir. Çünkü, Fatih Sultan Mehmed Caâmî yanında daha evvel Fadıl Paşa Şerifi bir muvakkıthane tesis

²⁶⁰ Semavi Eyice, "Aynı makale", s. 457.

²⁶¹ Hamdija Kresevljakovic, "Sahat kula i muvekkithana", *Spomenica*, s.63-64.

²⁶² Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 186.

etmiştir. Muvakkıt olarak burada çalışan ilk zat, meşhur hattat ve senelik takvimleri çıkaran Ali Efendi Eginoviç - Faginoviç dir. Onun 1921 senesinde vefatı üzerine, bu işe oğlu Salim Efendi bakmıştır. Gazi Hüsrev Bey muvakkıthânesinin ilk muvakkıtı ise “Muvakkıt” adıyla tanınan tarihçi Salih Sıdkı Hacihuseynoviç olmuştur. Bu şahıs bizzat bir küre yaptığı gibi, çok mühim ve hala yazma halinde bulunan *Târîh-i Diyâr-ı Bosna* adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eserin otograf yazma nüshası Saraybosna Devlet Müzesi kütüphanesinde (No:766) muhafaza edilmektedir. Eser Bosna tarihini Türkçe olarak anlatmakta ve Osmanlılardan evvelki devreye de kısaca temas etmektedir. Ayrıca yazarın Astronomi’ye dair bir eseri de vardır. Bu vazife başında yaklaşık otuz sene kaldıktan sonra 1888 de vefat etmiştir. Vazifesini ise kendinden sonra oğlu Hüseyin ve ondan sonra da diğer oğlu Akif devam ettirmiştir. Muvakkıtlar aynı zamanda saat kulesini de idare etmektedirler. Muvakkıthâne lüzumlu saatler ve astronomik aletler ile mücehhezdir²⁶⁴.

3.9. Gazi Hüsrev Bey Hamamı

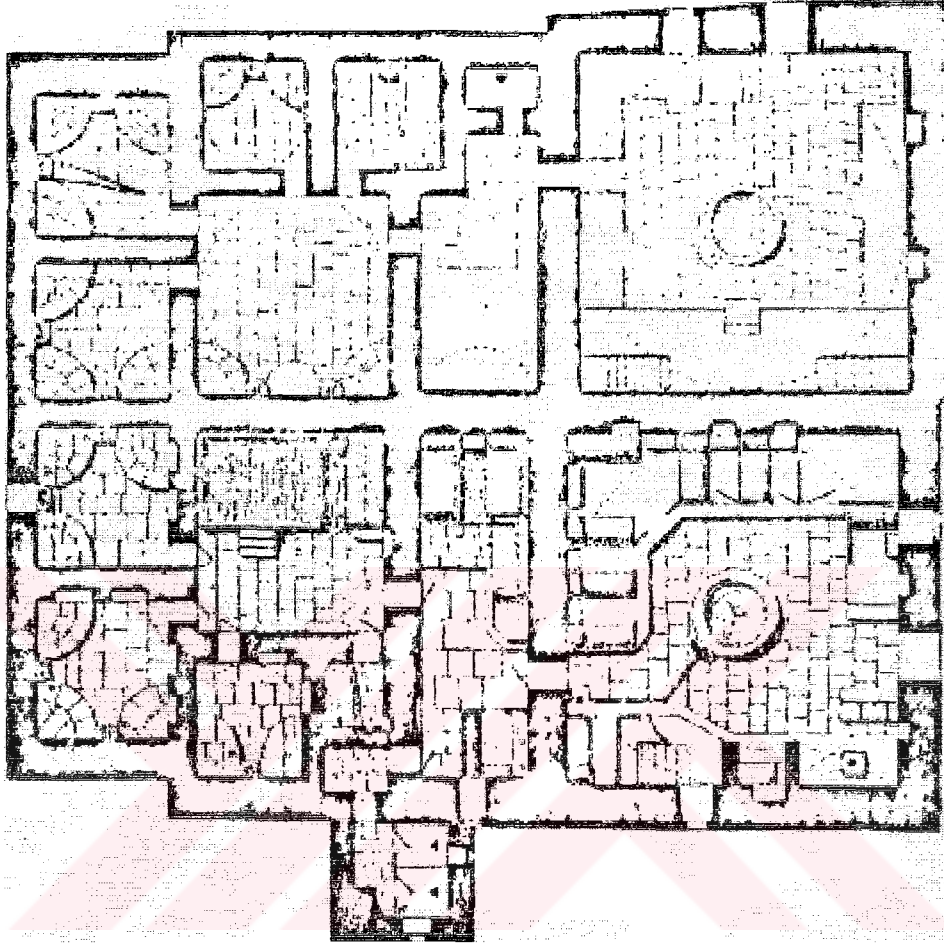
Türklerin, Balkanlarda fethettikleri ülkelere getirdikleri faydalı müesseselerden biri de hamamlardır. Esasen bu müesseseler temizlik hususundaki İslâmî emirlerin bir neticesi olarak kurulmuştur. Gazi Hüsrev Bey’den ve hatta Fatih’in Bosna’ya girişinden evvel, Saraybosna’da Sancakbeyi İsa Bey İshakoviç tarafından 1461 tarihinde kurulmuş bir hamam mevcut iken, 1889 tarihinde yıktırılarak yenisi yapılmıştır. Bu hamam halâ faaliyette bulunmaktadır.

1521 tarihinden evvel, şimdiki “Hotel Central”ın bulunduğu yerde Ayas Bey’in inşâ ettirdiği câminin civarında bir hamam vardır. Bu da 1697 tarihindeki yangın esnasında yanmıştır. 1509 tarihinde Sancakbeyi Firuz Bey tarafından diğer bir hamam, Külhan civarında tesis edilmiş ise de, XIX. asrın başlarında ortadan kalkmıştır.

²⁶³ Semavi Eyice, “Aynı makale”, s. 458.

²⁶⁴ M. Tayyib Okiç, “GHB camii...”, s.469.

Şekil IV: Gazi Hüsrev Bey Hamamı Plân örneği

Kaynak: Mehmet İbrahim, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek’teki son durum”, *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm Yay., Ankara 1993.

Gazi Hüsrev Bey tarafından, Çemaluşa ve Pehlivanuşa caddelerinin birleştikleri köşede kurulan hamam, 1537 tarihinden sonra tesis edilmiştir. Hamamın adı bilinen vakfiyelerde geçmediği için Gazi Hüsrev Bey hayatta iken mi yoksa vefâtından sonra mütevellileri tarafından mı kurulduğu belli değildir²⁶⁵.

²⁶⁵ M. Tayyib Okıç, “Aynı makale”, s. 470.

Restorasyon öncesi hamam planı Dr. Ciro Truhelka tarafından çizilmiştir. XVII. asrın başında mevcut olduğu bilinen bu hamam çift, yani erkek ve kadınlara mahsus, ayrı ayrı iki kısımdan ibarettir. Her iki tarafta, iki kubbeli soğukluktan ılıklığa geçilmektedir. Buranın hemen yan tarafında usturalık odaları vardır. Sıcaklık bölümü büyük tutulmamıştır²⁶⁶. Bu hamam kısa müddetler ile vakıf tarafından işletiliyorduydu da, ekseriya icâra verilmiştir. Bu eser eski haliyle 1914 tarihine kadar kalmıştır. 1979 yılında yapılan restorasyondan sonra, “Hamam Bar” adıyla müzikli eğlence yeri olarak kullanılmıştır²⁶⁷.

3.10. Gazi Hüsrev Bey Hastahanesi

Gazi Hüsrev Bey Hastanesi Gazi Hüsrev Bey tarafından tesis edilmeyip, Osmanlı devrinin sonlarına doğru, yani 8 Ekim 1866 senesinde, bu vakfın mütevellisi olan Hacı Asım Bey tarafından kurulmuştur. Hastanenin yeni binası “Vakfın zevaidinden” olan para ile 1885 tarihinde inşa edilmiştir. Zamanının çok dirayetli Bosna valisi olan Topal Şerif Osman Paşa'nın (1861-1869) teşvikiyle bu hayırlı teşebbüse geçilmiştir. Bu tarihten evvel Saraybosna'da hastane yoktur. Bu vazifeyi ekseriya Hastahane Ambulansı görmüştür. Buna muvazi olarak, aynı sene içinde bir askeri hastahane daha kurulmuştur. Gazi Hüsrev Bey Hastahanesinin başında Avusturyalı bir doktor olan Dr. Joseph Koetschet uzun müddet kalmış, yetiştirilmek üzere İstanbul'a gönderilen iki doktor mezun olunca bu hastanede vazife almışlardır. Bunlardan birisi Zarf İskender'dir ve kısa bir müddet sonra vefat etmiştir. İkincisi de Mehmed Şerbiçtir. Askeri hastaneye mensup bazı doktorlarda burada çalışmıştır. Bunların arasında Dr. Cemal Efendi ile cerrah Dr. Nuri Efendi hastaneye yararlı çalışmalarıyla örnek teşkil etmişlerdir²⁶⁸. Vakıf tarafından 16 sene işletilen bu hastane, erkeklere ve kadınlara ait iki kısımdan ibaret olarak kullanılmıştır. Din farkı gözetmeksizin sayısız hasta burada

²⁶⁶ Ciro Truhelka, *Gazi Husref Beg*, s. 72

²⁶⁷ Mehmet İbrahim, “Aynı makale”, s. 186. Bu hamamda tarihi eserleri koruma kaidelerine aykırı olarak yapılan tadilat için bk. İsmail Tihic, “Hadžimuratoviča दौरа i Gazi Husrevbegov hamam u Sarajevu u njevoj novoj funkciji” *Naše Starine*, Sarajevo 1967, XI, 169-174.

²⁶⁸ M. Tayyib Okic, “Aynı makale”, s. 455.

tedavi görmüştür.1879 dan 1881 senesine kadar bu hastahane için Saraybosna Belediyesi Gazi Hüsrev Bey vakfına bir yardım tahsisâtı ayırmış ve maliyede vakfi vergiden muaf tutmuştur. 1882 tarihinde hastahâne Devlet eline geçmiş ve 1894 tarihine kadar Gazi Hüsrev Bey vakfı, bu hastaneye sarf edilmek üzere, hükûmete 8000 kuron kadar bir yardımda bulunmuştur. Bir müddet tımarhâne, sonra Talebeye yardım cemiyeti “Gayret” tarafından Talebe Yurdu olarak kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı esnasında Bosna’da, Sırp çetecilerden kaçabilen Müslüman Boşnakların bir kısmı, bu binaya yerleşmiştir²⁶⁹.

3.11. Gazi Hüsrev Bey Türbesi

Gazi Hüsrev Bey’in sağlığında yapılmış ve camiin doğu cihetine bitişik durumda olan iki güzel türbe bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vakıfların sahibi Gazi Hüsrev Bey’e aittir. Osmanlı mimarisine göre kesme taştan yapılmış olan türbenin her bir kenarı 3.30 m ölçüsünde olan bu sekizgen planlı türbenin üstü sağır kasnaklı kurşunlu bir kubbe ile örtülüdür. Her cephede açılmış çift sıra pencereler içeriyi aydınlatmaktadır. Yayvan kemerli girişi küçük bir sundurma saçağı korur. İçinde çiniler ve kalem işi nakışlar vardır. Kapının kemeri üstündeki alınlıkta vefat tarihine ait Arapça manzum mısralar mevcuttur²⁷⁰:

وهو معروف يعدل بين قوم
راحة الروح وعقوا قبل لوم
«رحمة الماجد عليه كل يوم»

بات حسرو بكك بحال ليس نوم
يسر الله له في قبره
قال داع في الدعاء تاريخه :

Hüsrev Bey, uyku olmayan bir halde geceledi
Kendisi halk arasında adaletiyle ün salmıştır.

Allah kendisini kabrinde ruh istirahatı,

²⁶⁹ Hamdija Kreševljaković, “Vakufska Bolnica”, *Spomenica...*, s. 72-73.

²⁷⁰ Semavi Eyice, “Aynı makale”, s. 456.

Ve kınanmadan evvel afvi müyesser kılsın.

Bir duacı duasında [şu] tarihini düşürdü:
“Yüce Allah’ın rahmeti her gün onun üzerine olsun.”
948/1541²⁷¹

Vakfın mezarı üstünde tahtadan yapılmış sanduka (ki baş tarafında beyaz sarık sarılmış bir taş bulunmaktadır) üzeri kelime-i şahadet işlemeli siyah bir çuha ile örtülü durumdadır.

Türbede, 35x35 cm ebadında, rahle üzerinde gayet güzel yazılmış bir Mushâf-ı Şerîf vardır. Mushafın hattâtı Filibeli Mehmed Arif Efendi olup, yazılış tarihi receb 1198 (Mayıs 1784)’dir. Halen Sırbistan hudutları içinde bulunan ve asırlarca İslâm kültürüne merkezlik yaparak meşhur âlim ve şâirler yetiştirmiş olan Uzice (Ujitse) şehrinin Sırp tarafından işgâli üzerine hicret ederek Saraybosna’ya yerleşen İslâamlardan Ahmed Hisariç’in eşi bu mushâfi getirmiş, Gazi Hüsrev Bey türbesine konulmak üzere vakfa satmıştır²⁷².

M. Tayyib Okiç’in verdiği bilgiye göre²⁷³;

“Türbenin penceresi ile kapısı arasındaki duvara bağlı bir cam kutu içinde emanat-ı mukaddese bulunmaktadır. (Bir küçük şişe içinde lihye-i şerife ile Kâbe örtüsünün bir parçasından ibaret) bu mukaddes emânet Sultan Abdüllaziz’in 1876 tarihinde dört tabur asker ile birlikte memur ettiği İbrahim Paşa ismindeki bir zat marifetiyle İstanbul’dan Saraybosna’ya gönderilmiş, muazzam bir kalabalık tarafından şehrin dışında karşılanarak Gazi Hüsrev Bey Camine kadar büyük bir merasimle getirilmiştir. Bu durum kaleden atılan yüz pare topla selamlanmıştır. Zamanın Bosna valisi 27 Ağustos 1876 günü câmin önünde emânetleri bizzat teslim alıp camiye kadar götürmüştür. Ertesi gün emanetlerin ilk resmî ziyareti yapılmıştır. Bu mühim hadiseyi o zamanki vilâyetin resmî organı olan “Bosna” gazetesi 531 numaralı nüshasında

²⁷¹ M. Tayyib Okiç, “GHB camii...”, s.454.

²⁷² Hamdija Kreşevlijakoviç, “Turbeta i mezarı oko Begove Džamije”, *Spomenica...*, s. 38-41.

²⁷³ M. Tayyib Okiç, “Aynı makale”, s. 474.

kaydetmiştir. O tarihten itibaren, her kadir gecesinde terâvîh namazından sonra muazzam bir kalabalığın bu emânetleri ziyaret etmesi âdet olmuştur.”

Gazi Hüsrev Beyin türbesi yanındaki daha küçük ikinci türbe, Gazi Hüsrev Bey'in azatlı kölesi, en yakın dostu ve vakıfların ilk mütevellisi olan Gazi Murad Bey Tardıç'e aittir. Gazi Murat Bey'in Dalmaçya'nın Şibenik şehrinde doğmuş olması muhtemeldir. Juraj (Yuray) isimindeki bir papazın kardeşidir. Gazi Murad Bey'in ilk vazifesi Gazi Hüsrev Bey'in kapuculuğudur. Sonradan voyvoda, müteakiben de Klis ve Pojega Sancakbeyi olmuştur. Dalmaçya'daki Klis kalesinin fethi dolayısıyla "Gazi" unvanını kazanmış ve ilk defa oranın sancakbeyi olmuştur. Pojega sancakbeyi iken 952/1545 tarihinde vefat etmiş ve naşı oradan Saraybosna'ya nakledilerek, Gazi Hüsrev Bey türbesinin yanındaki küçük türbeye defnedilmiştir.

Murad Bey'in türbesi altı köşelidir ve kesme taşlardan yapılmıştır. Kubbe, 2,75 m çapında altı köşeli bir kasnağa oturmaktadır²⁷⁴. Kapının bulunduğu duvar yüzeyi hariç, her tarafında birer pencere bulunmaktadır. Pencerelemeler düz kemerlidir. Türbe, saçak silmesine kadar 4.80 m kubbe ile beraber yüksekliği, tamamı ise 6 m'yi bulmaktadır. Türbe kapısı, dışarıya hafifçe çıkıntılı olup, üzeri saçakla örtülmüştür. Kapının üzerindeki Türkçe kitabeden H. 952 (1545-46) yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır²⁷⁵. Gazi Murad Bey neslinden gelenler bugüne kadar Gazi Hüsrev Bey vakfının mütevellileri olmuşlardır.

Gazi Hüsrev Bey ile Gazi Murad Bey'in türbeleri önünde müstakil bir türbedar odası vardır ki, bir asır kadar evvel yaptırılmıştır. Türbedarlık vazifesini Novaliya ailesi yapmaktadır. Caminin kuzey tarafında birkaç mezar daha vardır: Yenişehir nakibuleşrafı Necib Beyin kızı ve zamanın Bosna Valisi Hurşid Paşanın zevcesi Hüsrevviyye Hanım (1792/1856), Rumeli erkanından Ahmed Paşa'nın oğlu Kaptan muavini İbrahim Tevfik Bey (1864) Bosna Muhasebecisinin karısı Hadice Hanım(1868), Zvornik Sancakbeyi Rauf Bey'in küçük oğlu Muhyiddin (1868) ve

²⁷⁴ Mehmet İbrahim, "Aynı makale", s. 186.

²⁷⁵ Semavi Eyice, "Aynı makale", s.456.

Reisü'l ulema Fehim Efendi Spaho burada metfundurlar. Keza caminin batı tarafında da bazı mezarlar bulunmaktadır. Bunlar Gazi Hüsrev Bey vakfi mütevellisi Mehmed Efendiye (1853), Saraybosna Belediye reisi Mustafa Bey Fadılpaşiç'a (1892), Boşnakların dini muhtariyet mücadelelerinde liderlik yapmış bulunan Bosna Hersek Parlamentosunun ilk reisi olan Ali Bey Firdusa'ya (1912), Ali Bey Firdusa'ya halef olan meşhur alim, edip, şair, Balkanların ilk müşteriki, ve "Mirza Safvet" mahlası ile tanınan Dr. Safvet Başagiç Bey'e nihayet Boşnakların siyasi lideri ve parti reisi Dr. Mehmed Spaho'ya aittir. Bu mezarların üzerinde güzel mermer sandukalar ve kitabeli mezar taşları vardır²⁷⁶.

3.12. Gazi Hüsrev Bey Bedesten ve Hanlar:

Gazi Hüsrev Bey Saraybosna'yı yalnız din ve eğitim bakımından değil, aynı zamanda ticaret ve iktisat bakımından da mühim bir merkez haline getirmeyi arzu etmiş ve bu arzusunu gerçekleştirmek için elinden gelen gayretleri sarf etmiştir. Öyle ki bu hayır sever insan, 1531 ve 1534 tarihli vakfiyelerine göre; evvela 72 dükkan, bir kasaphane ve bir mutaf imalathanesi yaparak vakfetmiştir. Bu dükkanların 60'ı birbirine bitişik olarak Çekrekçi mahallesinde, ikisi Frenk mahallesinde (Latinlik) bulunuyordu. Sonraları, gerek kendisi tarafından gerekse mütevellileri tarafından bir bedesten ve Taşlıhan daha inşa edilmiştir²⁷⁷.

3.12.1. Bedesten:

Gazi Hüsrev Bey'in vakıfnamesinde geçmeyen bedestenin tam olarak kimin tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte XVI. yüzyılda var olduğuna dair belgeler vardır²⁷⁸. Şimdiki evkaf Müdürlüğünün bulunduğu cadde ile Ferhadiye Caddesi arasında 109

²⁷⁶ M. Tayyib Okiç, "Aynı makale", s.475.

²⁷⁷ Semavi Eyice, "Aynı makale" s. 457.

²⁷⁸ Hamdija Kruşeljikoviç, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930, s. 16.

metre uzunluğunda, 20 metre genişliğinde olan bina, üzeri kurşunla örtülü bir kapalı çarşıdır. 48 bölme dışında 27 dükkanı vardır. Ve daha ziyade “Arasta” denilen tulani çarşı şeklindedir. Bina kâmilen kesme taştan yapılmış ve kapılarla yolun kavşağındaki köşelere direkler konarak ufak meydanlar teşkil edilmiştir. İki ortada ikisi başta olmak üzere 4 kapısı ve bir de yine Gazi Hüsrev Bey’in yaptırdığı Taşlıhan’a bir geçidi bulunmaktadır²⁷⁹. Doğu ve batıdan getirtilen malların başlıca satış merkezi burasıydı²⁸⁰. 1914 senesinde bu bedestenin bir kısmı yıktırılmıştır. Geri kalan kısmı hala turistler için görülecek yerler arasındadır²⁸¹.

3.12.2. Gazi Hüsrev Bey Hanları:

Taşlıhan: Bedestenin yanında bulunan Taşlıhan (Kameni Han) bedestenden farklı olarak dört köşeli bir avlu etrafına dükkanlar dizilmek suretiyle yaptırılmıştır²⁸². Avlunun ortasında bir sebil, üstünde sular ortasına yerleştirilmiş bir cami vardır. 1879 senesindeki yangın esnasında bu han harap olmuş ve bir daha tamir edilmediği gibi, nihayet 1914 senesinde temelinden yıktırılmıştır. Bedestenin yıktırılan kısmı ile bu büyük arsa üzerinde bir otel inşa ettirilmek istenmişse de ancak I. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine bu fikir uygulamaya konulamamıştır²⁸³.

Bosna Hersek’te 1878 senesinde mağrur işler halde elli han ve kervansaray bulunmaktadır. Gazi Hüsrev Bey’in yaptırdığı han için, Çiro Truhelka’nın çizdiği plandan istifade edilerek bazı yorumlar getirilmiştir. Verilen planda yapının iki katlı olduğu; birinci katta 5x4m. Ebadında 29 oda ve 5x6.8 m. Ölçüsünde 12 dükkan, ahır ve helaların bulunduğu anlaşılmaktadır²⁸⁴. Buranın ve Bedestenin tarihi tam olarak

²⁷⁹ E. Hakkı Ayverdi, *Aynı Eser*, s. 184.

²⁸⁰ Hamdija Krušeljikoviç, *Aynı Eser*, s. 16.

²⁸¹ Hamdija Krušeljikoviç, “Bezistan i Hanovi”, *Spomenica*, s. 65.

²⁸² Hamdija Krušeljikoviç, *Aynı Eser*, s. 16.

²⁸³ M. Tayyib Okıç, “Aynı makale”, s.475.

²⁸⁴ Çiro Truhelka, *Aynı Eser*, s. 93; Mehmet İbrahim, “Aynı makale”, s. 186.

bilinmese de cami ve medreseden sonra 1540 senelerinde yaptırıldığı tahmin olunmaktadır. Ancak, XVII. asırda mevcut bulunduğu dair kayıtlar da vardır²⁸⁵.

Han-ı Cedid: 1697 tarihinde tamamen yanmış olan Taşlıhan, bazı şartlar altında, (müftü fetvası, kadı hücceti ve valinin emri üzerine) müteveli Mehmed Efendi, Mehmed Ağa ve Ahmed Başı'ya yeni bir hanın inşa ettirilmesi hususunda izin verilmiş ve han yeniden yaptırılmıştır. Sonraları binanın mülkiyeti tekrar vakfa iade edilmiştir²⁸⁶.

Birinci Yeni Han yani Han-ı Atik'ten ayırt edilmesi için bu hana "Yeni Han" (Han-ı Cedid) adı verilmiştir. Varoş Caddesi ile Saraçlar Caddesi Gül Ağa Sokağı boyunca kurulmuş olan bu han 92 oda ve değişik dükkan ve mağazaları ihtiva etmektedir. Müsteciri olan Gül Ağa'nın ismine izafeten bu hana 1808 tarihinden itibaren Gül Han (Djulov Han) veya Gül Ağa Hanı (Djul Agin Han) denmeye başlanmıştır.

Bu hanın ilk kaydına 1174-1179 (1760-1765) senelerine ait evkaf muhasebe evrakında rastlanmaktadır. 1766 senesindeki yangın esnasında bu han yanmış ise de 1768 tarihinde yeniden yaptırılmıştır. Tekrar 1831 senesinde yanıp 1833 senesinde temelden inşa edilmiştir. Eser, Gazi Hüsrev Bey'in Hanikah Medresesine bitişik bulunmaktadır. II. Mahmud'un ıslahat teşebbüslerine karşı koyan ve Bosna'ya bir iç özerklik talebiyle ortaya çıkan Hüseyin Kapetan Gradaşceviç ve taraftarları bu hanı toplantı merkezi olarak kullanmışlardır. Islahat talebinde bulunan Bosna Hersek ayanı , Ömer Fevzi Paşa Latas tarafından ise zindan olarak kullanılan bu hanın mağazaları ve odaları hapishane olarak kullanılmıştır. Burası 1879 senesinde tekrar yanmış yerine 1897 ile 1924 seneleri arasında dört yeni bina yapılmıştır.

Moriça Han: "Bina XVIII. asrın sonlarından itibaren vakıfa ait bulunmaktadır. İkinci Yeni Han müstecirine izafeten Moriçler "Moriç Hanı" (Moriça Han) diye şöhet bulmuştur ki Moriçler Boşnak Halk Türkülerinde mümtaz bir aile olarak tanınmıştır. Osmanlı dönemi Türk mimarisinde muntazam dikdörtgen biçiminde bir handır. İki katlı

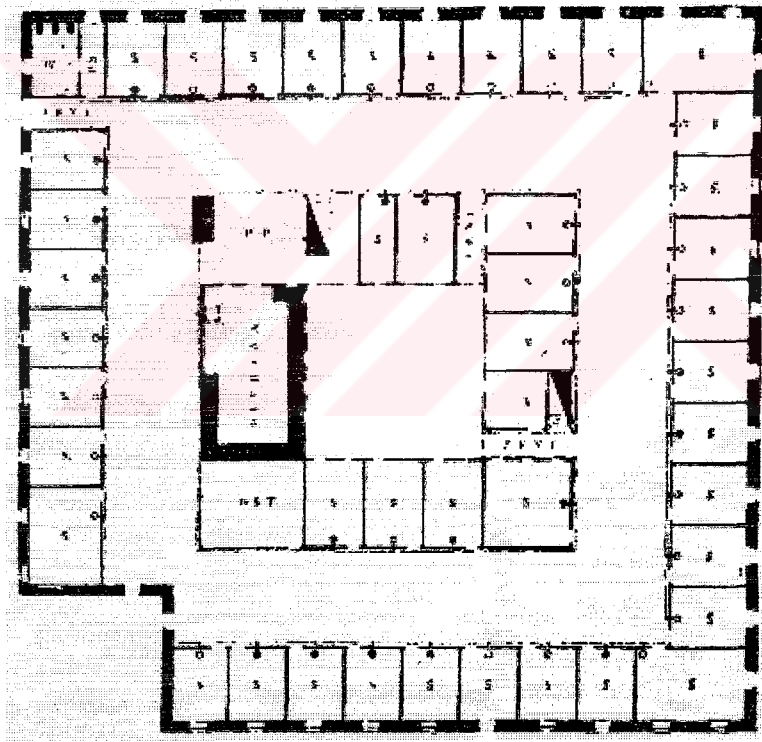
²⁸⁵ E. Hakkı Ayverdi, "Aynı makale", s. 204.

²⁸⁶ H. Krusevljakoviç, "Aynı makale", *Spomenica...*, s. 66-67.

olan hanın alt katında 36 odası vardır. Ayrıca ortadaki avluda daha küçük kare bir avlu etrafında odalar yapılmıştır. Eski fotoğraflarından hanın üst kat mimarisi geç dönem yapı uslûbuna işaret etmektedir²⁸⁷.

Merkezi bir yerde olmasından dolayı Bosna Hersek tüccarları Avusturya işgaline karşı koymak ve bir karar varmak için burada toplantılar yapmışlardır. Ardından dini özerklik hususundaki toplantılar da burada yapılmıştır. Burası 1831 ve 1852 yangınlarında hasara uğramış ise de tekrar inşa edilmiştir.

Şekil V: Moriča Han'ı plânı

Kaynak: Mehmet İbrahim, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki son durum", *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm Yay., Ankara 1993.

²⁸⁷ Semavi Eyice, s. 457.

Tapu dairesindeki kayıtlarda bu hanın sahibi olarak Gazi Hüsrev Bey vakfı görülüyorsa da kullanım hakkı ona ait değildir. Bu nedenle hanın odaları rast gele ve değişik kişilere kiraya verilmiştir. Saray Bosna'da Osmanlı devrinden kalma ve şark mimarı tipinde olan nadir eserlerdendir. Bu hanın hem tarihi hem de mimari değeri yüksektir. Bu nedenle zamanla bir kültür abidesi olarak devletin himayesine alınmış ve Kültür Abidelerini Koruma Enstitüsü tarafından himaye edilmiştir. Ancak, 27 Aralık 1957 akşamı çıkan yangında hanın dam kısmı tamamen, üst katında önemli bir kısmı yanmıştır²⁸⁸.

Evkaf İdaresi, mühendislerden, mimarlardan, profesörlerden ve diğer mütehassıslardan müteşekkil istişare mahiyetli bir konferans tertip etmiştir. Konferans, Evkaf Müdürlüğü meclisi salonunda ve 6 Şubat 1958 tarihinde toplanıp, hükümet üyeleri ve basın karşısında toplanmıştır.

Toplantıda “Moriça Hanı”nın kurtarılması konusunda ortak karara varmaya çalışılmıştır. Ancak alınan kararlar uygulanamamıştır. Moriça Han en son 1976 ‘da Saraybosna Anıtlar Kurumu tarafından restore edilmiştir, 1992 Bosna Savaşı öncesine kadar turistik tesis olarak kullanılmıştır²⁸⁹.

Kolluk Hanı: “Hotel Gazi yerinde kurulmuş olan bu han Gazi Hüsrev Bey Vakfının mütevellî vekili Hafız Halil Efendi, Şeyh Hacı İdris ibn Ahmed'den 1192/ 1778 senesinde 2450 kuruş mukabilinde satın alınmıştır. Bina Kulin Hacı Bali vakfına ait arsa üzerinde yapıldığı için her sene mezkur vakfa muayyen bir kesim, yaniş mukataa ödenirdi²⁹⁰.”

²⁸⁸ E. Hakkı Ayverdi, *Aynı Eser*, s. 354.

²⁸⁹ Mehmet İbrahim, s. 186.

4. GAZİ HÜSREV BEY VAKFI VAKFİYELERİ

Gazi Hüsrev Bey vakıflarını üç vakfiye ile tespit etmiştir;

- I. Vakfiye: Arapça olarak yazılmış ve Şer'i mahkemece 938 senesi Cümada'l-ûla ayının başında (Aralık 1531) tasdik edilmiştir²⁹¹. Vakfiyenin sureti 993/1585 tarihlidir ve 1256/1840 senesine mahsus 77 numaralı Saraybosna Şer'i mahkemesi sicilinde örneği bulunmaktadır. Aslı ise mevcut değildir. Vakfiye, cami, hankah, mektep, imaret ve misafirhaneye ait olup, mütevellinin istifadesi için 1273/1856-7 senesinde bir sureti çıkarılmıştır. Vakfiyeyi Arapça aslından Türkçe'ye çeviren Kuzat Mektebi (Mektebu Hukkami'ş-şer, seriatska Sudacka Skola) müdürü Hacı Hasan Spaho'dur. Boşnakça mütercimi ise, onun oğlu (sonraları Re'îsu'l-ulemâ) Fehim Spaho'dur²⁹².
- II. İkinci vakfiye aynı şekilde Arapça olarak, 26 Receb 943 (8.I 1537) tarihinde tanzim edilmiştir. 8 Cumada'l ula 1273/4.I.1857 tarihli bir sureti varsa da, aslı halen mevcut değildir. Bu vakfiye Medreseye aittir. Fehim Spaho tarafından Boşnakça'ya tercüme edilmiştir²⁹³.
- III. Üçüncü vakfiye yine Arapça olarak, 944 senesi Cumadal'l-âhire ayının başında (1537 senesinin Kasım ayının ilk yarısı) tanzim edilmiştir. Bu vakfiye de camiye aittir. Boşnakça'ya Şevket Şabiç tarafından tercüme edilmiştir²⁹⁴.

Gazi Hüsrev Bey Vakfi Müdürlüğünde bu vakfiyelerin suretleri muhafaza edilmektedir. Muhafaza edilmiş bulunan bu vakfin en eski muhasebesi (bilançosu) 1174/1760-61 tarihlidir.

Yukarıda geçen vakfiyelere göre Gazi Hüsrev Bey, cami, medrese, hankah, imaret ve misafirhanenin yaşaması için aşağıdaki gayri menkulleri vakfetmiştir:

1. Trakya'da Zihne kazasında Kromişte ve Vitaçişte köyleri;

²⁹⁰ H. Kruşevlijakoviç, "Aynı makale", *Spomenica...*, s.69.

²⁹¹ Çiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, s.114-123

²⁹² Çiro Truhelka, *Aynı Eser*, s. 123-129; *Spomenica...*, s. XII-XXIII.

²⁹³ Çiro Truhelka, *Aynı Eser*, s. 136-139; *Spomenica...*, s. XXXI- XXXVI.

²⁹⁴ Çiro Truhelka, *Aynı Eser*, s. 140-141; *Spomenica...*, s. XXXVII- XXXVIII.

2. Drama kazasında Neşi, Davud ve Zigosti köyleri ki kendisine babasından miras kalmıştır. Ancak validesine kalan (kocası ve Gazi Hüsrev Bey'in babası Ferhad Bey'den intikal eden) sekizde bir hisse bundan hariçtir.
3. Kendi mülkü olan Serz kazasındaki dört çiftlik;
4. Serez civarındaki üç çayır ve üzerinde bulunan hargele (at, tay , inek, öküz) ile birlikte;
5. Saraybosna kazasına tabi Yablonovo köyündeki çiftlik ve tarlalar;
6. Saraybosna kazasında Butila adlı çayır;
7. Teşanj (teşne), Jajce (Yayça), Ključ (Klyuç) ve Ostrozac (Ostrojatz) kazalarındaki mülkler;
8. Zrmanja (Zırmanya) nehri üzerindeki değirmenler;
9. Saraybosna'da birbirine bitişik 60 adet dükkan, imalathane vs.
10. Nakit olarak da 1.575.000 adet kanuni devrinde darp edilmiş cari gümüş para.

Gazi Hüsrev Bey bazı miri arazilerini vakfedebilmek için Sultan Süleyman Kanuni'ye müracaat ederek, bunların kendisine temlikini rica etmiş, Sultan da 940 senesinin Muharrem ayının başında (1533 senesinin Temmuz ayının ikinci yarısında) ısdar ettiği ferman ile bunları Hüsrev Bey'e temlik etmiştir ki bu fermanın orijinali, aslı, halen Vakfın Müdürlük arşivinde (vakıftan kalma yegane orijinal vesika olarak) muhafaza edilmektedir²⁹⁵.

Bu mülk nameyi Sultan III. Murad, I. Ahmed, II. Osman, I. Mustafa, IV. Murad, İbrahim ve IV. Mehmed ayrı ayrı Mukarrer-nameler ile tasdik etmişlerdir. Bunlardan Sultan IV. Mehmed'in orijinal Mukarrer namesi Gazi Hüsrev Bey Vakfı müdürlüğünde, Sultan II. Osman'ınki ise, Almanya'da ve Dresden şehrindeki Devlet Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Her iki mukarrer-nâmede, fermanda zikri geçmeyen bazı arazilerinin de temlik edildiği görülmektedir²⁹⁶.

²⁹⁵ 56.2x24.1 büyüklüğündeki orijinal vakıfnâme, Gazi Hüsrev Bey vakfında yeşil ipek kumaş üzerine yapıştırılmış olarak mevcut bulunmaktadır. Bk. Muniba Spaho, "Mukarrer-nama Husrev-begove mulk-name" *POF X-XI/1960-61*, Sarajevo 1961, s. 205.

²⁹⁶ Mukarrer-namelerin örnekleri ekler kısmında verilmektedir.

Gazi Hüsrev Bey, 1531 tarihli vakfiyesinde, vakfının hasılatını ve nereye sarf edildiğini teker teker işaret ve bütün vakıf personelini: müteveli, nazır, kâtip, cabi, imam, hatip, iki müezzin, müezzin muavini, dört devirhan, misafir gelenlerden iki muvakkat kari'-hafız, muarriif, otuz cüz'han, noktacı, Vaz-ı'ı nokta, münaci, beş müsebbih, kari-i aşr, iki kayyım, caminin tenvir atiyle meşgul olacak hademe, şadırvanın temizliği ile meşgul olacak hademe, vakıf namına nafiler namaz kılacak iki muvazzaf, hankah şeyhi, imarethanede 19 müstahdem, müderris, muid, bevvab gibi muvazzaflar zikretmiştir. "Bütün vakıf personeline verilecek maaş miktarının (yevmiye) da tespiti yapılmıştır. Kontrol ve nezaret işini vakıf zamanının Bosna emir ve valisi ile kadısına tevcih etmektedir ki bunlar üç senede bir defa müteveli ve diğer vakıf idarecilerinden hesap istemek suretiyle kontrol vazifesini yerine getirirlerdi. Onlara da günde birer dirhem gümüş ücret verilirdi ²⁹⁷."

Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilişinden sonra (1878 senesinden sonra) Bosna-Hersek gayri müslim valileri dahi, vakfiyenin bu maddesinden istifade etmek istemişlerdir. Gazi Hüsrev Bey Vakfının hâmi ve nazırı sıfatıyla vazifede bulunmuşlardır. Bunlar, aldıkları ücretle, Avusturya Macaristan İmparatorunun doğum gününde (ki Fransız Joseph'inki 18 Ağustos gününe tesadüf ediyordu) kurban kesip, fakirlere tevzi etmişlerdir.

Vakfın zikrettiği personelin dışında, sonraları ve vaziyet icabı, yeni vazifeler (muhtes cihet) ihdas edilmiştir. Bu muhtes vazifeler: türbedar hafızı kütüb ve nuavini, mücevid, vaiz, dersiam, üçüncü ve dördüncü müezzin ile iki muallimden ibaret olup, sonraları bilhassa medrese kadrosu da çok genişletilmiştir. Vakfiyeye göre yalnız müteveli, cabi ve nazırların vazifesi irsi iken, bütün bu vazifelerde Tevcih-i cihât nizamnamesi" ne göre irsilik esas olmuştur.

Vakıf bundan başka, bayramlar münasebetiyle fakir çocuklara dağıtılacak elbise parası, cami ve diğer binalar için tamirat parası, hasır ve tenvrât parası, mevlid kıraati parası,

²⁹⁷ M. Tayyib Okiç, "GHB Câmii...", *Necati Lugal Armağanı*, s. 480-486.

misafirhanenin kış mevsiminde ısıtılması ve misafirlerin ağırlanması masrafları imaret ihtiyacı vs. için ayrıca tahsisat ayırmıştır.

Medrese ile ilgili ikinci vakfiyesinde Gazi Hüsrev Bey aşağıdaki gayrimenkulleri vakfetmiştir:

- 1) Turna Dede Menzili (Biri yazlık olmak üzere 2 ev, bir ahır, bir bahçe, bir mağaza ve bir kasap dükkanı) ile Calış Hoca Menzili (Bir ev, bir yazlık ev, bir bahçe ve dokuz dükkan).
- 2) Frenk Çarşısında (Latinlikte): İki dükkan, iki ev, kendi yaptırdığı başka iki ev ile Çavkuşa Kızı Duya'dan satın aldığı bir ev ve bir yazlık ev.
- 3) Medresenin inşası için 400 000 dirhem (artan para ile kütüphane için kitap satın alınacak), 300 000 dirhem rebah karşılığı mutamet kimselere ödünç verilecektir. Gazi Hüsrev Bey cami vakfi için olduğu gibi medrese vakfi için de yine Murat Bey'i müteveli tayin etmiştir. Bu vakfin varidatı ile kurduğu müesseseler idame olunacak ve personel maaşları ödenecektir. Vakfiyede 93 personel zikredildiği halde 1932 senesine baktığımızda ancak 74 kişinin mevcut olduğunu görmekteyiz. Gerçi bunlardan bazılarının iki veya üç cihet deruhte ettikleri de olmuştur.

Üçüncü vakfiye 1537 tarihli olup birinci, vakfiyeye yani Cami Vakfiyesine ek olarak düzenlenmiştir. Vakıf Gazi Hüsrev Bey: Zihne kazasındaki Zbanita nehri üzerinde bulunan on değirmen ve Bosna'daki Dobor kalesinde olan 150 arı kovanını camiye vakfetmiştir.

Gazi Hüsrev Bey'in vakfettiği gayri menkuller yanında, nakdi vakfi da mühim bir yekun teşkil etmektedir. Birinci vakfiyede zikri geçen 1 557 000 Süleyman devri gümüş parası ve 150 000 altından (Ducat) başka satılan kıymetli, eşyadan elde edilen parayı da buna eklemek lazımdır. Bu eşya şunlardan ibarettir: Altın kaplar, çeşitli gümüş kaplar, mücevherat, 13 tane yakut, 62 kıymetli inciden dizilmiş kolye, 70 tane kıymetli inciden dizilmiş diğer bir kolye, 100 tane kıymetli inciden yapılmış tespih, mücevherlerle süslü kılıçlar ve altın bıçaklar, hançerler, yakut ve zümrüt yüzükler.

Gazi Hüsrev Bey iştirak ettiği bir çok savaşta ganimetten hissesine düşen mallar yüzünden de zengin haslarından gelen varidat ve babasından miras olarak kalan emlak vesaire ile çok zengin bir kimsedir. Bütün bu varlıklarını Saraybosna'daki vakıflarına bırakmıştır. Bu yüzden Saraybosna'nın asıl kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bugün bile Bosna halkının en küçük üyesi dahi Gazi Hüsrev Bey hakkında bilgi sahibidir. Ne yazık ki onun bu vakıfları zamanla hasara, hatta yok olamaya maruz kalmış ilk önce nakdi vakfının tamamen ortadan kalktığı tespit edilmiştir. Nitekim 1105/1694 tarihli vakıf idaresi kayıtlarına ait bir vesikadan bu vakfın nakit olarak hiçbir şeyi bulunmadığı, borçluların da meçhul oldukları anlaşılmaktadır. Halbuki vakfedilen para murabahaya verilen verilmek şartı ile tayin edilmiştir. Aslında ilk mütevelliler bir çok büyük binalar yaptırmıştır. Ancak bütün para buna harcanmamıştır. Hatta vesikanın tanzim edildiği tarihe kadar büyük bir yangın da görülmemiştir. Yalnız şu var ki, savaş masrafları fazlaca olduğu için muhafız Gazi Topal Hüseyin Paşa, vakfın parasından 137 kavanoz beşlik ile bir güğüm altın almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu durum da 1099/1686 tarihli vesikada teyit edilmiştir.

Vakfın arazisi dahi 1760 senesinden evvel yok olmuştur. Bunlardan yalnız Yayça kazasındaki Dnoluka'da olan arazi ile Teşne, Teşanj kazasındaki Kozmadina arazisi baki kalmıştır. Fakat, Yugoslavya Krallığı devrindeki toprak reformu sebebiyle, 1929 senesinde Dnolukadaki arazi de vakfın elinden alınmıştır.

1918 tarihinden itibaren, Teşne kazasındaki Gazi Hüsrev Bey vakfına ait ormanlar ve 1/15 oranında tarıma müsait arazi, mera, bağ bahçe 122.000 dönüm kadar yer, Yugoslavya Krallığı devrinde 9000 dönüme inmiştir. Fakat yeni Yugoslavya devrinde ise, 1945 senesi itibarıyla ve toprak reformu kanununa göre bu miktar 300 dönüme indirilmiştir. İşte bundan elde edilen varidat ile Gazi Hüsrev Bey Caminin masrafları karşılanmaktadır. Şunu da belirtmeliyiz ki, 300 dönüm arazi sadece tarıma yönelik arazidir.

Ormanların hepsi vakıftan alınmıştır. Kanuni hükümlere göre orman ile ziraat arazi arasında vakfa seçim hakkı tanınmışken bu uygulamada görülmemektedir.

Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey vakıfları ise, ev ve işyeri olarak kullanılanlardan ibaret kalmıştır. Bunların bir çoğu büyük yangınlar sırasında hasara uğramıştır. Yanmış vakfın arsaları (daha önce de ifade ettiğimiz; Prens Eugène de Savoie'nın 1697 tarihinde Saraybosna'yı ateşe veriş sırasında ve 1879 sensinde) üzerinde kişiler tarafından mukâtaâ ödenmek üzere binalar yaptırılmış, zamanla bir çoğu bu dürüst olmayan kişilerin eline geçmiştir²⁹⁸.

Gazi Hüsrev Bey Vakfı ile ilgili pek çok belgeye Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde rastlanmaktadır²⁹⁹. Bu belgelerden birini de Atilla Çetin yayınlamıştır. Tercüman Gazetesi Kütüphanesinde mevcut olan 1836 senesine ait belgede³⁰⁰ o seneye ait irâd; 69368, masarifât 35388 ve fazla-î Vakf 33980 olarak geçmektedir. Görülüyor ki bu dönemde bile Hüsrev Bey vakfı eskisi kadar olmasa da zengindir. Ancak Osmanlı sonrası dönem için maalesef aynı bilgileri vermek pek de mümkün değildir.

²⁹⁸ M. Tayyib Okiç, "GHB Câmii...", s. 480-486 bk: 450. *Godina Gazi Husrev-Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988, s.225-239.

²⁹⁹ BOA, Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri, Katalog no: 15187, 15795, 16663, 16768, 16769, 17436, 18026, 19355, 19634, 19821, 19858, 20710, 22574. Bu saydıklarımızın hepsi Tanzimat sonrasına ait belgelerdir. Örneğin 15795 no'lu belge 1855-1856 yılları arasındaki Bosna eyaletinin saray şehrinde Gazi Hüsrev Bey Evkafının varidat ve mesarifat muhasebesini sunan bir belgedir. Bk. Musata Küçük, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre Bosna-Hersek'teki Osmanlı Mirası", POF, 51/2001, Sarajevo 2003, 163-196.

³⁰⁰ Atilla Çetin, "Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Vakfına ait 1252/1836 tarihli bir belge" POF 35/1985, s. 163-168

SONUÇ

Balkanlarda bugün var olan devletlerin tarih kitaplarına ve bu memleketlerin çeşitli müelliflerinin yayınlarına baktığımızda, Balkanlardaki Osmanlı varlığının, Balkan milletlerini, bilimsel ve kültürel açıdan olumsuz etkilediği tezini savunur halde görmekteyiz. Bu içler acısı durumu daha önceki “Sırp Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı ve Türkler İle İlgili Kısımların Tercümesi, Türk Kaynakları İle Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi” adlı bitirme tezimizde ortaya koymuştuk. Netice itibariyle bu araştırmamızla da, bilimsel gerçeklerin ışığında, Gazi Hüsrev Bey’in yaşamı ve eserleri hakkındaki incelememiz ile de tarihe oldukça hatalı yorumlar ile geçen Osmanlı varlığı ve izleri ile ilgili çarpık zihniyetin ürünü düşünceleri kırmaya çalıştık.

Bosna Hersek tarihi üzerine yaptığımız inceleme ile de bir Osmanlı Türk’ünün dirayetli çabalarının ve göz ardı edilemez çalışmasının milli bir kimliğin oluşumu üzerindeki etkilerini araştırmacıların incelemelerine sunduk.

Tablo I: Osmanlı’nın Balkanlar’daki mirasının dünü ve bugünü.

Ülke Adı	İnşâ edilen	Ayakta Kalan
Arnavutluk	1015	85
Bosna-Hersek	3866	1100
Bulgaristan	3339	115
Kosova	369	125
Macaristan	724	13
Romanya	234	13
Makedonya	1276	480
Yeni Yugoslavya (Sırbistan-Karadağ)	1140	60
Yunanistan	3771	30

Kaynak: Mehmet İbrahimgil, “Balkanlar ve Kosova’daki Türk Kültür mirasımızın dünü bugünü” *Vakıf ve Kültür*, C.I, Ankara 1999, s. 6.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi; Balkanlar'da 80 yılı aşkın bir süredir sistemli bir şekilde devam etmiş olan Osmanlı ve İslam izlerini silme politikası bu gün bile demokratik yönetim kisvesiyle, körü körüne milliyetçi ve dini şövenist bir anlayışla süre gelmektedir. Eğer bu faaliyetler milletlerin iç politikası olarak görülüp Dünya mirası olan değerlerimizin yok olmasına göz yumulursa Evladı Fatihânın toprakları tarihin sayfalarında yer almış olan bir anıdan ibaret kalacaktır.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri:

Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime Arşivi, 477 numaralı mufassal Tahrir Def.

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), 24 numaralı Mufassal Tahrir Defteri, v.18b.

İstanbul tahrir def. Nr.211,307^a, bir de 462 numaralı ve 975 tarihli tahrir defteri.

İrade-Dahiliye, No. 50144

Nezaret Öncesi Evkaf Defterleri, Katalog no: 15187, 15795, 16663, 16768, 16769, 17436, 18026, 19355, 19634, 19821, 19858, 20710, 22574.

Topkapı Müzesi Arşivi: E.6214

B. Yayınlanmış Kitap ve Makaleler:

AKARLI, Engin Deniz, “Osmanlı Topraklarında Cemaatlerin hak ve durumları: Genel Düşünceler”, *Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti,Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi:33*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 2000.

AKTAŞ, Necati, “Osmanlı Dönemi Taşra Arşivleri” *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)*, 51/2001, Sarajevo, 2003.

AKTEPE, Münir, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler tarafından İskânına dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, Ankara 1951.

ALİČIČ, Ahmed, *Pokret za Autonomiju Bosne od 1831. Do 1832. Godine*, Sarajevo 1996.

ARNOLD, T. W, *İntişar-ı İslam Tarihi*, trc. Hasan Gündüzler, Ankara 1971,

ASCERIC, Vesna Museta, “Srednjevjekovna naselja na mjestu danasnjeg Sarajeva (Medieval Settlements in a place of today’s Sarajevo)”, *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo, 1997,

AYVERDİ, Ekrem Hakkı, “Yugoslavya’da Türk abideleri ve vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, sayı III’den ayrıbasım, Ankara 1957.

_____, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri*, C.II, İstanbul 1981.

- ATEŞ, Süleyman**, “Saraybosna ve Gazi Hüsrev Bey Külliyesi”, ...
- BABUNA, Aydın**, *Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Tarih Vakfı, İstanbul, 2000.
- BALTACI, Cahid**, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan mat. İstanbul 1976.
- BARKAN, Ömer Lütfi**, “Çiftlik”, *İA*, C. III, İstanbul 1988.
- _____, “Çiftluk”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine 2*, Sarajevo 1950.
- BASAGIĆ, Safvetbeg**, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Sarajevo, 1900.
- _____, *Gazi Husrefbeg*, Sarajevo, 1907.
- _____, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Sarajevo 1931.
- BAŞIÇ, Kemal**, *Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek Müslümanlarıyla Dini İlişkileri- Ayrılıştan 1914'e*, Ankara 1998.
- BEÇİRBEGOVIĆ, M.**, “Prosvjetni objekti islamske arhitekture”, *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)XX-XXI/1970-71*.
- BORA, Tanıl**, *Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası, Bosna-Hersek*, Birikim Yayınları, İstanbul 1994.
- CEHAYIĆ, Dzemal**, “Gazi Husrev-begov hanekah u Sarajevo”, *450 Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevo*, Sarajevo 1988.
- ÇETİN, Atilla**, “Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey vakfına ait 1252/1836 tarihli bir belge”, *Prilozi za Orijentalni Filologiju 35/1985*.
- DARKOT, Besim**, “Bosna-Saray”, *İA*, C. II, İstanbul 1988.
- DJURDJEV, Branislav** “Bosna-Hersek, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992.
- _____, “O neki İstorisko – Etnickim problemima u obradu Torskog perijodo”, *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)11- 12, 1975-76*.
- DJURDJEV, Branislav-J.L.BACOUÉ GRAMMONT**, “Khosrew Beg”, *Encyclopedia Of Islam*, C.V, Leiden 1979.
- DOBRAÇA , Kasım**, *Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa*, I..cilt Sarajevo 1963, II.cilt -1979, III. cilt-1991.
- EREN, A. Cevat**, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul 1965.
- EMECEN, Feridun**, “Bosna Eyaleti”, *DİA*, C.VI, İstanbul 1992.
- _____, “Balkanlar ve Bosna Tarihi Bakımından Kosova Savaşının önemi”, *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992.

- EVLİYA ÇELEBİ**, *Seyhatname*, 1682, C. V, çev. Zuhuri Danişman, İstanbul 1970.
- EYİCE Semavi**, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi”, *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996.
- FEKEZA, Lidija**, “Rezultati novijih arheoloskih istrazivanja kasnoantickih i srednjovjekovnih lokaliteta na prodcju Sarajeva (Results of the latest Archeological Researches on the Late Classical and Medieval sites on the Sarajevo), *Prilozi İstorija Sarajeva*, Sarajevo 1997.
- FERİDUN BEG**, *Münşe ‘âtü-sselatin I*, İstanbul 1274/1858.
- FILIPOVIC, Muhammed**, *Bosna i Hercegovine najvaznije geografske, demografske, historiske, kulturne i političke cinjenice*, Sarajevo 1997.
- GRAMMONT Jean –Louis Baqoue**, “Un Rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l’investissment de Belgrade en 1521”, *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)* 30/1980.
- GOODWIN, Jason**, *Ufukların Efendisi Osmanlılar*, Çev. Armağan Anar, Sabah Kitapları, İstanbul 1999.
- GİZ, Adnan**, “Gazi Hüsrev Bey ne zaman yaşadı?”, *Çınaraltı*, C.V-121.sayı, İstanbul 1944.
- _____, “Bosna Kahramanı Gazi Hüsrev Bey”, *Çınaraltı*, C.V-120. Sayı, İstanbul 1944.
- HADZİMULIÇ, Mustafa** “Gazi Husrevbeg ı Gazi Ali paşa”, *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske Vjerske Zajednice Kraljevine Jugoslavije*, G-VIS I/1935-III, Sarajevo.
- HADZİJAHİC, Muhammed, Mahmud TRALJİC, Nijaz SUKRİC**, *İslam ı Muslimanı u Bosni Hercegovini*, Sarajevo 1991.
- HAJEK, A.**, “Sırbistan”, *İA*, C. X, İstanbul 1988.
- HALİLOVIÇ, Ahmed**, “Djela prepisana u Gazi Husrev-Begovoj Medresi i Hanikahu,” *450 Godina Gazi Husrev Begove Medrese u Sarajevo*, Sarajevo 1988.
- HANDZİC, Mehmed**, *İslamizacija Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1940.
- HANDZİC, Adem**, *Studije o Bosni, Irsıca*, İstanbul 1994.
- _____, “XVI. yüzyılda şehirlerin oluşumuna bir bakış”, *Bosna-Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992.
- İBN-İ KEMAL**, *Tevârih-i Âli Osmân*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara 1983.

- İBRAHİM, Mehmet**, “Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve Bosna-Hersek’teki son durum”,
X. Vakıflar Haftası Kitabı, Vgm yay., Ankara 1993.
- İBRAHİMGİL, Mehmet**, “Balkanlar ve Kosovo’da ki Türk kültür mirasımızın dünü
bugünü”, *Vakıf ve Kültür*, C. I, S. IV, Ankara 1999.
- İBRAHİM PEÇEVİ**, *Tarih I*, İstanbul 1283.
- İMAMOVIÇ, Enver**, “Korijeni Sarajeva- prehistorik ı antika”, *Prilozi Historiji
Sarajeva*, Sarjevo 1997 .
- İNALCIK, Halil**, “The Ottoman Empire” *The Classical Age 1300-1600*, NewYork
1973.
_____, *Studies in Ottoman Social and Ekonomik History*, Londra 1985.
_____, “Mehmed II”, *İA*, C. VII, İstanbul 1988.
- KARATAY, Osman**, *Bosna-Hersek Barış Süreci*, Karam yayınları, Ankara 2002.
- KARÇIÇ , Fikret**, “Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi” *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996.
- KARPAT, Kemal**, “Balkanlar” , *DİA*, C. V, İstanbul 1992.
- KREŞEVLJAKOVIĆ Hamdija**, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930.
_____, “Gazi Husref beg”, *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodisnjice*,
Sarajevo 1932.
_____, “İmaret i musafirhana”, *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodisnjice*,
Sarajevo 1932.
_____, “Sahat kula i muvekkithana”, *Spomenica Gazi Husrev Begove
Cetiristogodisnjice*, Sarajevo 1932.
_____, “Hanikah” *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodisnjice*, Sarajevo
1932.
_____, “Bezistan i Hanovi”, *Spomenica Gazi Husrev Begove Cetiristogodisnjice*,
Sarajevo 1932.
- KRSMARIK, J.**, “Bosna-Hersek” , *İA*, C. II, İstanbul 1988.
- KUPUSOVIĆ, Amina**, “Vakunama Isa-bega Ishakovica”, *Prilozi Historije Sarajeva*,
Sarajevo 1997.
- KÜÇÜK ,Musata**, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine göre Bosna-Hersek’teki
Osmanlı Mirası”, *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)* 51/2001, Sarajevo 2003.
- MANDIĆ, Dominic**, *Bosna ı Hercegovina*, İtaly 1982.

- MATO, Baylon**, *Arhitektonske Osobine Glavnih Gazi Hüsrevbegovih Gradzevina*, Sarajevo 1933.
- MEHMED, SÜREYYA**, *Sicill-i Osmânî*, C. II, İstanbul 1311.
- MUSTAFA NURİ**, *Netayicü'l -vukuat*, İstanbul 1294, C.I.
- MUJEZİNOVIĆ, Mehmed**, "Turski natpisi u Sarajevu iz XVI vijeka", *Prilozi za Orijentalni Filologiju (POF)* II/1951,
- MUJEZİNOVIĆ, Mehmed, Mahmud TRALJIĆ**, "Gazi Husrefbegova biblioteka", *450 Godina Gazi Husrev-Begove Medrese u Sarajevu*, Sarajevo 1988.
- NAKIČEVIĆ, Omer**, *Mjesto Gazi Husrevbegove Medrese u Sistemu Osmanskog Turskog Skolstva*, Sarajevo 1983.
- OKIĆ, M. Tayyip**, "Gazi Hüsrev Beğ ve onun Saraybosnadaki camiine bir minare daha ilave edilmesine dair bir vesika", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968.
- _____, "Saraybosna Gazi Hüsrev Beğ kütüphanesi yazma eserler katalogu", *AÜİFD*, XII, Ankara 1964.
- _____, "Hüsrev" maddesi, *İA*, C. VI, İstanbul 1988.
- _____, "Gazi Hüsrev Bey maddesi", *DİA*, C. XIII, İstanbul 1996.
- OMERDİC, Muharrem**, "Derviş i tekije u Sarajevu", *Prilozi Historiji Sarajeva*, Sarajevo 1997.
- REDSŽIĆ, Husref**, "Ko je graditelj Gazi Husrevbegove dzamije u Sarajevu", *Radovi XIII, Tnaucno Društvo NRBİH Kniga V*, Sarajevo 1950.
- REİDLMAYER, Andras**, "Maziyi silmek: Bosna Hersekteki kütüphanelerin ve arşivlerin tahribi" *Türk Kütüphaneciliği*, 9/3 (1995), s. 341.
- RİZVIĆ, Muhsin**, "Bosna i njen jezik u izvanbosanskim znanstvenim djelima i knjevohistrijskim izvorima," *Bosna i Baština*, (haz.) Tihomir Loza, Fahrudin Djapo, Sarajbosna 1990.
- SALIHAGIĆ, Suljada**, *Mi Bosansko-Hercegovački Muslimani i u krilu Jugoslavenske Zajednice*, Banja Luka 1940.
- SOLOVJEV, Alexander**, "Jesuli Bogomili poštovali krst", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, C. III, Sarajevo 1948.
- SPAHO, Mehmed**, "Jogoslovenska muslimanska organizacija", *Nova Evropa* 17 (1923), Sarajevo 1923.

- SPAHO, Muniba**, "Mukarer-nama Husrev-Begove Mulk-nama", *Prilozi za Orijentalni Filologiju POF*, X-XI /1960-61, Sarajevo 1961.
- STAVRIANOS, L.S**, *The Balkans since 1453*, NewYork, 1958.
- SUČESKA, Avdo**, "Neke Specifičnosti Istorije Bosne Pot Turcima", *Prilozi Istorijske Pretpostavke Republike Bosne-i Hercegovine*, 1968.
- _____, *Ajani, Prilog Izučavanju Lokalne Vlasti u Našem Zemljama za Vrijeme Turaka*, Sarajbosna 1965.
- _____, "Specificnosti drjavno pravnog položaja Bosne pod Turcima" *Godišnjak Pravnog Fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo 1961.
- _____, "Neke osebenosti turske lokalne uprave u Bosni 18. Stoljeća", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 12(1962)*, Zagreb 1962.
- ŞAHİN, Kemal**, "Saraybosna şehri merkezindeki medreseler", *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993.
- SUGAR, Peter F.**, *Southern Europa Under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle Londra 1977.
- ŞABANOVIĆ, Hasim**, *Krajište İsa-bega İshakovića, Zbirni katarstarski popis iz 1455 Godine*, Sarajevo, 1964.
- _____, "Dvije najstarije vafufname u Bosni", *POF, II 1951*, Sarajevo 1952.
- _____, "Hurev-beg", *Enciklopedija Jugoslavija, C.IV*, Zagreb 1957.
- _____, "Turski Diplometicki izvori", *Prilozi za Orijentalni Filologiju POF I/1950*, Sarajevo 1950.
- ŞAHİN, İlhan**, "Osmanlı Döneminde Sarayova (Saraybosna)'nın kuruluşu ve yükselişi (1455-1561)", *Bosna- Hersek, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1992.
- ŞENTÜRK, Hüdai**, *Bulgar meselesi(1850-1875)*, TTK yayınları, Ankara 1992.
- _____, "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de uyguladığı İskan Siyaseti ve Neticeleri", *Bellekten*, C. LVII, sayı 218, İstanbul 1993.
- TİHİÇ, İsmail**, "Hadzimuratovica दौरa i Gazihusrevbegov hamam u njegovoj novoj funkciji", *Naše Starine XI*, Sarajevo 1967.
- TRALJIC, H. Mahmud**, *Mali Podsjetnik Znacanjijih Datuma İslamske Proşlosti Bosnjaka*, El – kalem, Sarajevo 1996.
- TRUHELKA, Ciro**, *Gazi Husrefbeg*, Sarajevo 1921.

- TRUHELKA, Ciro**, “Bosna’da arazi meselesinin tarihi esasları”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1931/1, İstanbul 1931.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı**, *Osmanlı Tarihi*, C.II, Ankara 1949.
- VOLKAN, Vamık D.**, *Kanbağı Etnik Gururdan Etnik Teröre*, Bağlam yayınları, İstanbul 1999.
- YİNANÇ, Refet**, “ Son tahrirlere Osmanlı Döneminde Bosna-Hersek Şehirleri ve Nüfusları”, *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, Vgm yay., Ankara 1993.
- YÜCEL, Yaşar**, “Balkanlarda Türk Yerleşmesi ve Sonuçları”, *Bulgaristan’da Türk Varlığı I Bildiriler*, TTK, Ankara 1987.
- ZLATAR , Behiya**, “XVI. Yüzyılda Saraybosna”, *Osmanlı, Yeni Türkiye yayınları*, C.V, Ankara 1999.
- _____, “Zlatni period Sarajeva” *Prilozi Historije Sarajeva*, Sarajevo 1997.

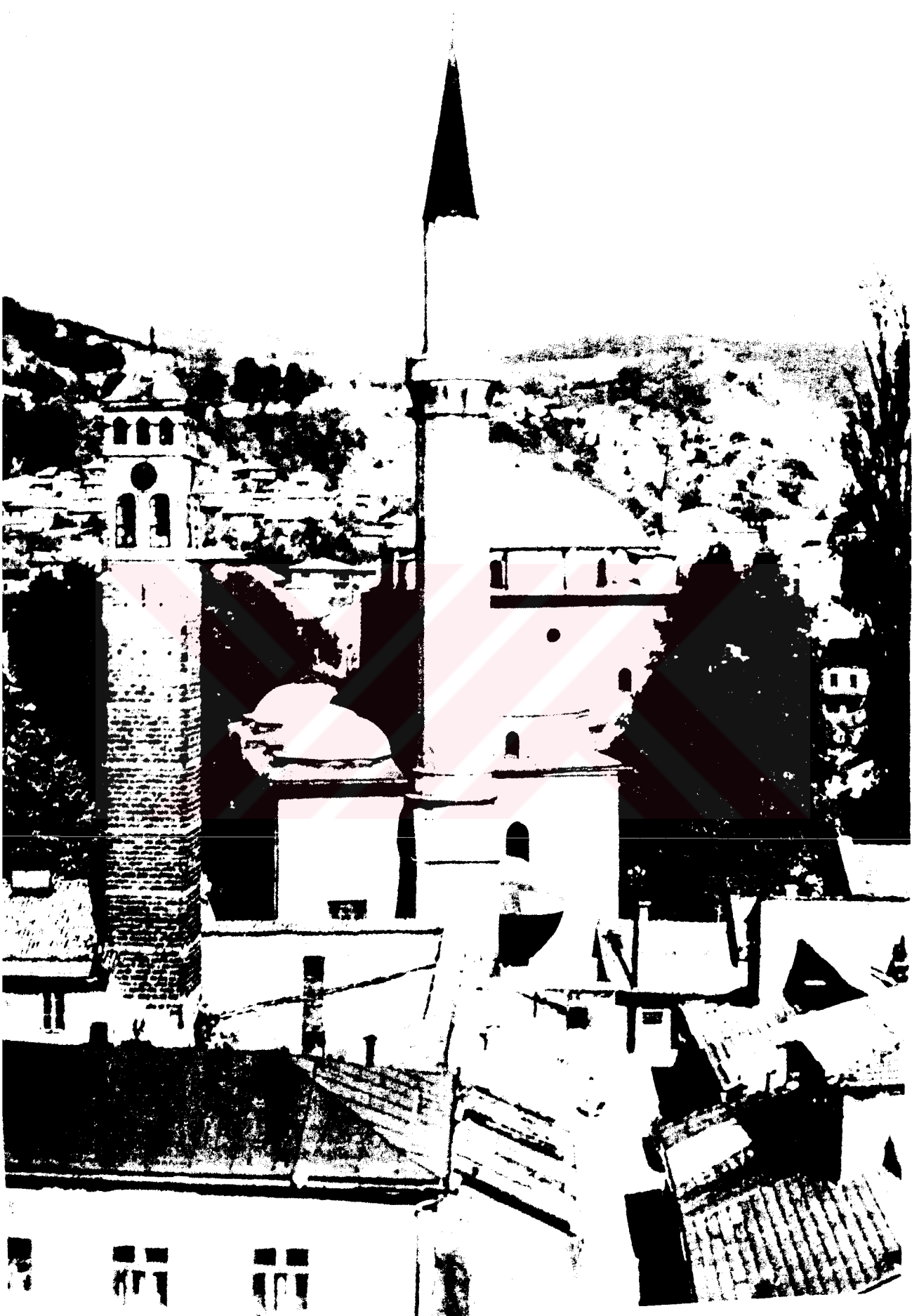
RESİMLERLE GAZİ HÜSREV BEY KÜLLİYESİ

1-Hüsrev Bey Câmii genel görünüşü

2-Gazi Hüsrev Bey Câmii Kubbe Örtüsü

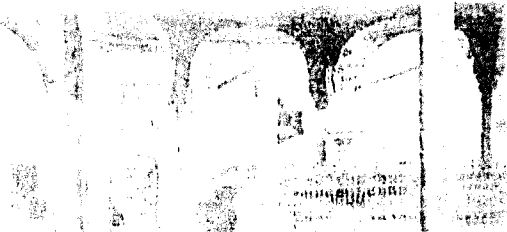
4- Gazi Hüsrev Bey Câmii Son Cemaat Yerinden Bir Kesit

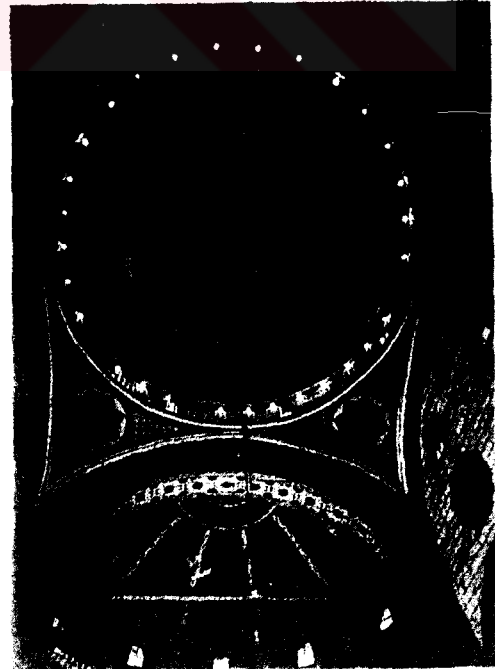
5- Gazi Hüsrev Bey Câmii Kürsü ve Duvar Süslemeleri

6- Hüsrev Bey Câmii Mihrap, Minber ve Yarım Mukarnas Sistemi

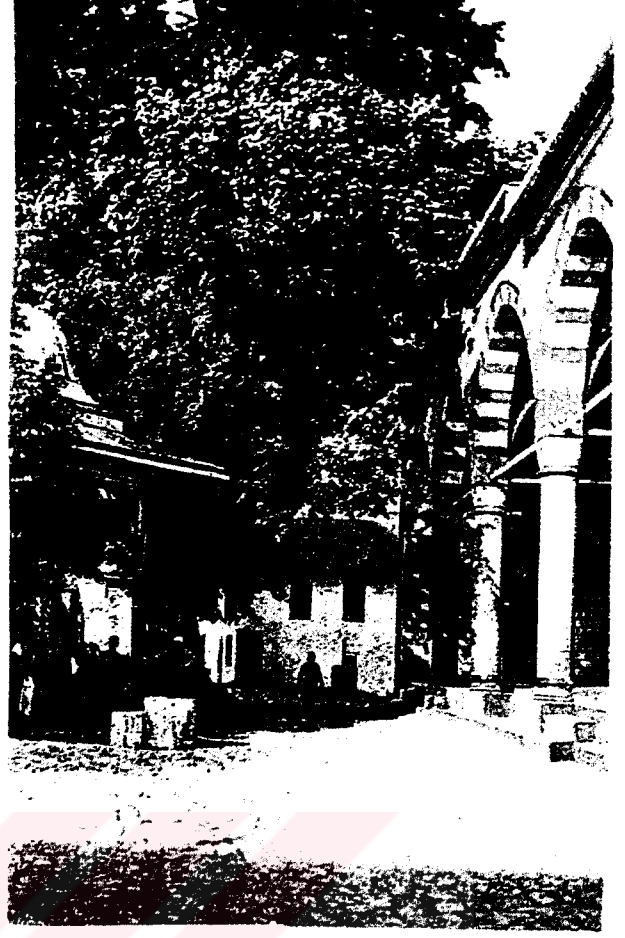
Hüsrev Bey Camii kubbe örtüsü.

7- Gazi Hüsrev Bey Câmii Yarım Kubbe ve Kubbe Eteği

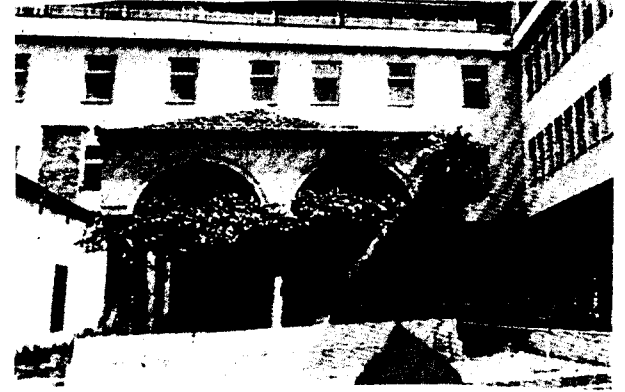
8-Gazi Hüsrev Bey Türbesi
İç Duvar Süslemesi

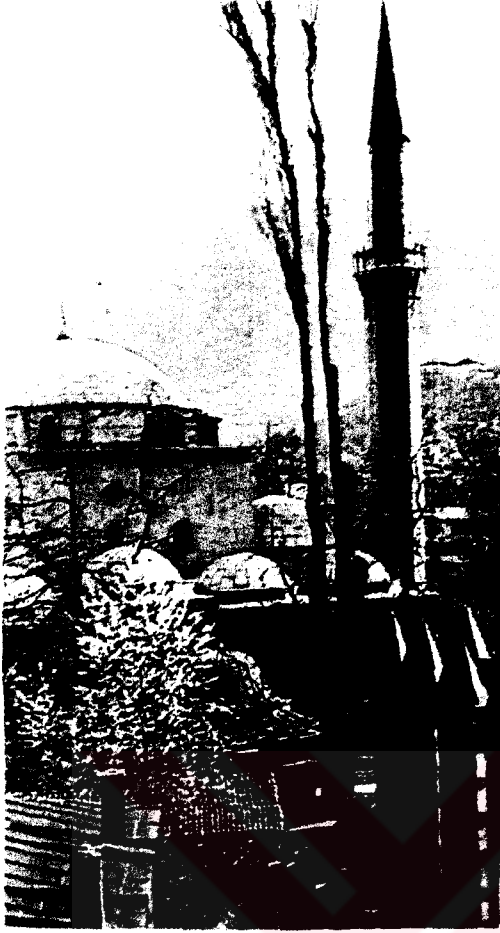
9-Gazi Hüsrev Bey Türbesi (19. yy)

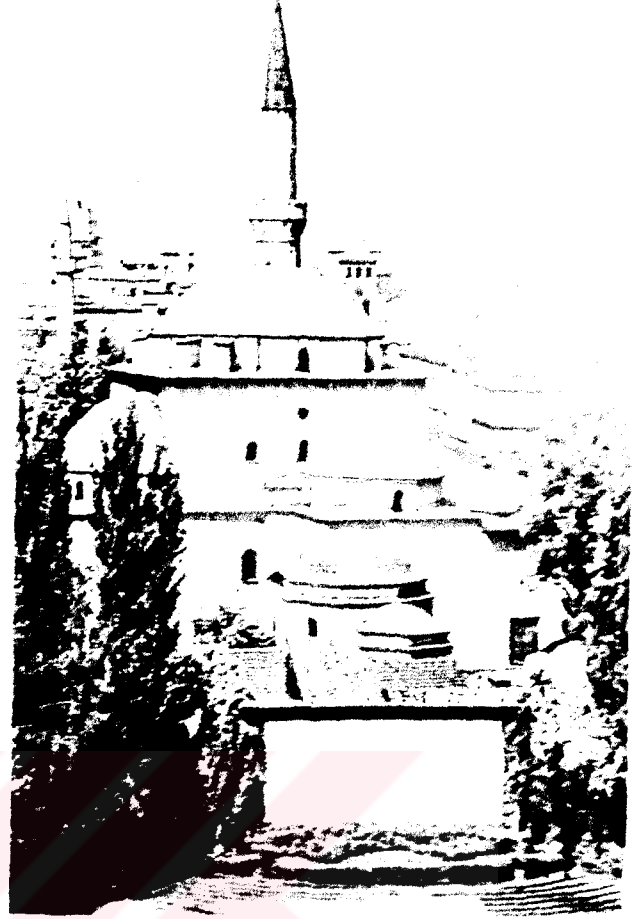
10-Gazi Hüsrev Bey Câmii ve Saat Kulesi

11- Gazi Hüsrev Bey Hanıkah

12- Gazi Hüseyin Bey Câmii Genel Görünüşü

13-Gazi Hüseyin Bey Câmii ve Türbeleri

14- Gazi Hüseyin Bey Medresesi
vakfı Avlu Kısmı

15- Gazi Hüseyin Bey Medresesinin
Ocak Kuleleri

16-Gazi Hüseyin Bey Medresesi
Portal Süslemesi ve Dış Görüntüsü

ÖZGEÇMİŞ

15-08-1979 İstanbul Kadıköy doğumludur. Orta öğrenimini İstanbul Anadolu İletişim Meslek Lisesi'nde tamamlamıştır. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü 2001'de bitirip aynı yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Yüksek Lisans Eğitimine başlamıştır. Halen Pendik'te ikamet etmekte olup tarih öğretmenliği yapmaktadır.

